

SENDİKACILIĞIN GÜNCEL SORUNLARI

Yıldırım Koç

1995
Öteki Yayınevi, Ankara

SUNUŞ

Sermayenin uluslararası düzeyde ve Türkiye'de uyguladığı politikaların, sosyal devlet anlayışına ve ücretlileri koruyucu mevzuata temelden karşı olduğu bir döneme girdik. Sermayenin işçi sınıfına yönelik politikasında bu köklü değişikliği, ekonomik bunalım, artan işsizlik ve Sovyet modelinin çöküşü gündeme getirdi.

Günümüzün koşulları, 1960'lı ve 1970'li yıllardakinden temelden farklıdır. Sermayenin bu yeni politikası, işçi sınıfının çeşitli kesimlerini (işçi, memur, sözleşmeli personel statülerinde istihdam edilenler, kamu kesimi ve özel kesim; sendikali ve sendikasız; farklı sektörler ve meslekler, v.b.) bütünleştirmekte, mücadelecilikte, mücadeleci kılmakta ve politize etmektedir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda formüle edilen toplumsal ve siyasal tahliller ve önerilen stratejiler, sermayenin bu yeni politikasında ve işçi sınıfının bir bütün olarak davranışlarında yaşanan değişim sürecine uygun olarak gözden geçirilmelidir. Yapı ve dinamiklerdeki değişimler, köklü strateji değişikliklerini gerektirecek kadar önemlidir.

İşçiler, memurlar, sözleşmeli personel, emekliler ve işsizler, diğer bir deyişle, bir bütün olarak işçi sınıfı, önümüzdeki dönemde daha da yoğunlaşacak bu saldırı karşısında ne yapabilir, ne yapma eğilimindedir?

1) İşyerlerinde, sınıf kardeşliği anlayışıyla, sınıf bilinciyle, büyük bir hoşgörülle ve meşru ve demokratik zeminde mücadele temelinde birlik ve beraberliği, dayanışmayı ve bütünlüğü savunmak ve daha da geliştirmek gereklidir ve mümkündür. Türkiye işçi sınıfı, 1960'lı ve 1970'li yılların birçok alışkanlığını geride bırakmış, siyasal eğilimlere, etnik kökene, dini inançlara, mesleklerle, işyerindeki pozisyona ve benzeri farklılıklara göre bölünme dönemini büyük ölçüde aşmıştır.

2) Özellikle enerji, bankacılık, telekomünikasyon, deniz ulaştırması, hava ulaştırması, demiryolu ulaştırması, belediye taşımacılık hizmetleri, limanlar, eğitim ve sağlık işkollarının da meşru ve demokratik eylemlere etkili bir biçimde katılmasını sağlayacak birliktelik yaratılmalıdır; hayat bu birlikteliği zorlamaktadır.

3) İşçi sınıfının çeşitli statülerde istihdam edilen kesimlerinin bütünlüğü sağlanmalıdır, halkın desteği güçlendirilmelidir. İşçi sendikalarının, kamu çalışanları sendikalarının, meslek örgütlerinin, emekli örgütlerinin, işsizlerin ve demokratik kitle örgütlerinin Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu bünyesindeki birlikteliği son derece önemlidir. Bu birliktelik daha da geliştirilmeli ve güçlendirilmelidir.

4) Meşru ve demokratik kitle mücadelesinin yerel düzeyde eşgüdümünü sağlayacak yapılar, yerel düzeyde sendikaların ve demokratik kuruluşların oluşturdukları demokrasi platformlarıdır. Bu işbirliği daha da yaygınlaştırılmalı, geliştirilmeli, güçlendirilmelidir.

5) Bugüne kadar etkili bir silah olarak kullanılmayan tüketici boykotları gündeme getirilmelidir.

6) İşçi sınıfının kısa ve uzun vadeli bütünsel çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla ve diğer emekçi sınıf ve tabakaların da desteğini alacak, bir bağımsız siyasal sınıf örgütlenmesi gündeme getirilmelidir. İşyerlerinde farklı siyasal eğilimlerden işçiler ve memurlar arasında somut sorunlar ve talepler konusunda önemli veya bağdaşmaz farklar yoktur. Soğuk Savaş döneminin şartlandırma politikalarının etkisiyle farklı saflarda yer aldığını zanneden birçok işçi ve memur, somut sorunlar üzerinde konuşulduğunda, aynı veya benzer görüşte olduklarını ve Parlamento'da temsil edilen hiçbir siyasal partinin de bu istemlerine olumlu yanıt vermediğini görmektedir. Sermaye de, işçi sınıfının çeşitli kesimleri arasında önemli çıkar farklılıkları yaratabilecek olanaklara ve niyete sahip değildir. Bu koşullarda, işçisi, memuru, sözleşmeli personeli, emeklisi ve işsizleriyle bir bütün olarak işçi sınıfının, çözümü siyasal platforma kaymış ve sendikal mücadeleyle aşamadığı sorunların üstesinden gelmek amacıyla, siyasal alanda bütünleşmesi gerekmektedir ve bu eğilim hızla güçlenmektedir. Üyelik için yalnızca sendika üyeliği için gerekli koşulların arandığı ve yeterli olduğu bir siyasal örgütlenme gündemdedir. Meşru ve demokratik kitle eylemleriyle ve tüketici boykotlarıyla birlikte gelişecek böyle bir siyasal bütünleşme, işçi sınıfının bazı önemli sorunlarını çözecek ve özgüvenini artıracaktır.

Sendikacılığın Güncel Sorunları kitabı, içinde yaşadığımız bu köklü değişim sürecinin nedenlerini ve dinamiğini kavramaya yönelik bir çabadır.

Mart 1995

I. İŞÇİ SINIFI VE SENDİKACILIK HAREKETİ

Dünyada işçi sınıfının mücadelesini önemli ölçüde etkileyen ekonomik, toplumsal, teknolojik ve siyasal gelişmeler yaşanırken, ülkemizde de işçi sınıfının kapitalizmin sonuçlarına karşı mücadelesi yükseliyor ve bir bütün olarak kapitalizme karşı çıkma potansiyeli artıyor. Ülkemizin tarihinde ilk kez bütün bölgeleri ve işkollarını ve tüm statülerdeki ücretlileri kapsayan, ağırlıklı kendiliğindenci, bağımsız ve işçi sınıfının kendi çıkarları doğrultusunda kitle eylemleri hızla yaygınlaşıyor. 1989-1993 döneminde ağırlıklı ekonomik talepler doğrultusunda gelişen meşru kitle eylemleri, siyasal alanda ortak tavıralış ve birliktelik doğrultusunda gelişiyor.

A. İşçi Sınıfı Kavramı

Türkiye işçi sınıfının bugünkü yapısını ve dinamiğini kavrayabilmenin ve geleceğine ilişkin değerlendirmeler yapabilmenin ilk önkoşulu, "işçi sınıfı" kavramına açıklık getirilmesidir. Teknolojik gelişme ile işçi sayısının ve nüfus içindeki payının azaldığı ve toplumu dönüştürmede işçi sınıfının öneminin kaybolduğu yolundaki iddiaların ileri sürüldüğü günümüzde, bu kavramın içeriğinin tartışılması daha da önem kazanmaktadır.

Türkiye'de çok yaygın bir yanlış değerlendirme, "işçi"liği yapılan işin görünümü veya yasalardaki belirlemelere göre tanımlamaktır. Ülkemizde yayınlanan "işçi sınıfı tarihleri"nin hemen hemen tümünde bu yaklaşım hakimdir..

Birçok kişiye göre, ağırlıklı olarak beden veya kol işçi yapanlar (mavi yakalı işçiler) "işçi"dir. Büro çalışanları, mühendisler, "okumuşlar", "masa başında çalışanlar" ise küçük burjuvadır. Veya, "memur"lar, diğer bir deyişle, 657 sayılı Devlet Memurları Yasası'na bağlı olarak çalışan ücretliler de küçük burjuvadır.

Halbuki, bir kişinin işçi sınıfından olup olmadığını belirlemede kullanılan ölçütler farklı olmalıdır.

En genel tanımla, kapitalist toplumda işçi, işgücünü satma "özgürlüğü"ne sahip, üretim araçlarından "özgürleşmiş" (mülksüzleşmiş), geçimini yalnızca veya ağırlıklı olarak ücretle (işgücünün değeri) sürdüren ve kapitalist için artık-değer üreten (üretken faaliyet içinde bulunan) kişidir.

Bu tanım, ilk bakışta basit gibi gözükse bile, önemli tartışmalar içermektedir. Birçok kişi için bu koşulların tümü değil, yalnızca bir bölümü geçerlidir.

Günümüzde işgücünün "özgürce" satılması konusunda önemli bir tartışma yoktur. Ancak, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde emeğin hangi aşamada özgürleşmiş sayılacağı somut örneklerle tartışılabilir. Örneğin, lonca üretimi içindeki çırak ve kalfanın hangi aşamada ücretli işçi sayılabileceği ayrıca incelenmelidir.

Mülksüzleşme bir süreçtir. Bazı kişiler, işçiliğin diğer koşullarını yerine getirseler bile, tam anlamıyla mülksüzleşmediklerinden, ancak yarı-proleter sayılabilirler. Örneğin, Türkiye Taşkömürü Kurumu işyerlerinde çalışan işçilerin bir bölümü "gruplu" (münavebeli) işçidir; bir ay kömür ocağında çalışırlar, bir ay da köylerinde kendi toprakları veya kendi hayvanları ile uğraşırlar. Bu insanlar yasalara göre işçidir; en zor işi yaparlar; bedenen çalışırlar; sendika üyesidirler; ama, sınıf tanımına göre, henüz tam anlamıyla mülksüzleşmemiş yarı-proleterlerdir. İnşaat ve tarım işçilerinin önemli bir bölümü de böyledir. Orman köylerinde vahidi fiyat sistemi uyarınca götürü iş alan (yasalara göre, "hizmet akdiyle değil de istisna akdiyle çalışan") işçilerin durumu da genellikle benzer niteliktedir.

Türkiye'de 1923-1946 döneminde işyerlerinde daimi veya geçici olarak ücret karşılığında çalışanların önemli bir bölümü bu nitelikte, tümüyle mülksüzleşmemiş üreticilerdi. Üretim araçlarına kapitalistler veya devlet sahipti. İşyerinde ücret karşılığı çalışılıyordu. Doğrudan üreticinin üretken emeğinin yarattığı değer bir bölümüne el konulduğu bir kapitalist sömürü söz konusuydu. Ancak işgücünü bir ücret karşılığında satanların tam anlamıyla mülksüzleşmiş olmamaları, toplumsal ve siyasal süreçlerde bağımsız bir güç olarak ağırlığını hissettiren bir işçi sınıfı hareketinin gelişmemesinin en önemli nedeniydi.

Geçimini aldığı ücretle sağlama da mülksüzleşme ile bağlantılıdır. Ancak, ücretli olmasına karşın, kapitalist sömürü mekanizması içinde kapitalistlerin bazı görevlerini devralmış yöneticilerin işçiliğinden söz edilemez.

İşçi sınıfı tanımını bu unsurları ile sınırlarsak, tartışmalar azdır ve oldukça kolay çözümlenebilir. Ancak, artık-değer üretimi işçi sınıfının anti-kapitalist niteliğinin özünü oluşturur. İşçi sınıfını köklü politik, toplumsal ve ekonomik yapı değişikliklerine götüren, bu sömürdür. İşçiyi işçi yapan, yoksulluğu değil, kapitalistler tarafından sömürülmesidir. Emeğinin üretkenliği çok yüksek olan ve buna bağlı olarak ücreti göreceli olarak yüksek olabilen bir kişi, yoksul olmasa bile sömürülüyordur ve uzun vadeli çıkarı, sömürünün ortadan kaldırılmasındadır.

B. Değer Üretme ve Üretken Emek

Artık-değer sömürüsü ancak değer üretiminde bulunan işçiler için söz konusudur. Bu nedenle, değer üretme kavramına kısaca değinden zorunludur.

Bu konudaki yanlış bir görüş, değer üretmeyi beden-kol işiyle özdeşleştirmek veya eşitlemektir. Marksizme artık-değer konusunda eleştiri getirenlerin çoğu, Marksist ekonomi politikte değer üretmenin kol emeğine eşit olduğu gibi yanlış bir düşünceden hareket etmektedirler. Bazı Marksistlerin de işçi sınıfını beden-kol emeğiyle özdeşleştirmesi, benzer bir yanlış anlayıştan kaynaklanmaktadır.

Bu yaklaşımlara göre, teknolojik gelişmeyle birlikte, kol-beden emeğinin bilgisayarların denetimindeki robotlara devredilmesi ile işçi sınıfının boyutları küçülmektedir.

Bu yanlış yaklaşım, üretken emek kavramının anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

İnsan emeği iki türlü harcanabilir. Emek, ya bir maddi üründe billurlaşır, ya da billurlaşmaz. Bir masa üreten, emeğini maddi bir ürüne dönüştürür. Sokağı süpüren ise emeğini maddi bir ürüne dönüştüremez.

Emeğin maddi bir ürüne dönüşmesi, üretilen malın niteliğinden bağımsızdır. Önemli olan, kapitalist için bir malın üretilmesidir. Bu açıdan, ekmeğe silah aynı niteliktedir. Emeğin maddi bir ürüne dönüşmeden harcanmasında da yapılan iş yararlı veya yararsız olması önemli değildir. Bu açıdan bakıldığında, hekimin, öğretmenin, polisin ve celladın görevleri aynı niteliktedir. Hiçbiri bir değer yaratmaz.

Burada ilk sorun, maddi ürün üretiminde kullanılan üretken emeğin sınırlarının belirlenmesine ortaya çıkmaktadır. İkinci ve günümüz açısından önemli diğer bir sorun ise, üretken faaliyette bulunmayan (artık-değer yaratmayan) mülksüzleşmiş ücretlilerin sınıfsal konumudur.

Bir ürün tümüyle bir kişinin kafa ve kol çalışmasının bütünlüğünün ürünüyse, bu kişinin çalışmasının üretken faaliyet olup olmadığını tartışmaya gerek yoktur. Bu kişinin üretim süreci, üretilecek ürünün filili üretimine girilmeden kafada tasarlanmasıyla başlar ve çeşitli araçlar-makineler kullanılarak kafa ve kol-beden etkinliğinin bütünlüğü sonucu doğrudan üretimle sonuçlandırılır. Kullanılan teknoloji kafa ve kol emeğini ilkel bir düzeyde bütünlendirdiğinden, üretken emeğin tanımı açısından bir sorun çıkmaz.

Ancak, üretim teknolojisi karmaşıklaştığında ve kafa emeği ile beden (kol) emeği birbirinden önemli ölçüde ayrıldığında ortaya nasıl bir durum çıkmaktadır?

Üretken emek açısından özde bir değişiklik yoktur. Soruna, üretimdeki karmaşıklaşma ve işbölümü çerçevesinde, bir işyerindeki kolektif üretim olarak bakıldığında, işyeri ölçüğünde bu üretimi gerçekleştiren kolektif üreticiyi ("kolektif işçi"yi) de üretken kabul etmek gerekir. Diğer bir deyişle, bir işyerindeki büro işçisi veya bir mühendis de, kol emeği olarak doğrudan üretimde bulunmasa bile, işyerindeki kolektif üretim sürecinin bir parçasını oluşturduğu ölçüde, kolektif işçinin bir parçasıdır ve üretken bir faaliyet içindedir. Marx bu değerlendirmeyi daha Kapital'in I. cildinde yapmıştır¹:

"İnsan tek başına kendi beyninin kontrolü altındaki kendi kaslarının etkinliği olmaksızın doğa üzerinde çalışamaz. Doğanın sisteminde olduğu gibi, nasıl kafa ve el birbirine aitse, emek sürecinde de zihin çalışması ve el çalışması birleşiktir. Daha sonra birbirlerinden ayrılırlar, hem de birbirinin öldüresiye düşmanı olacak kadar. Genel olarak söylemek gerekirse, ürün, tek bir üreticinin doğrudan ürünü olmaktan, toplumsal bir ürüne, bir kolektif işçinin ortak ürününe, diğer bir deyişle, bireysel ögeleri şu yada bu ölçüde emeğin nesnesinin işleme sürecine uyan bir çalışan personel bütünlüğünün ürününe dönüşür. Emek sürecinin işbirlikçi (ortaklaşıcı) niteliği yaygınlaştıkça üretken emek ve üretken emeği gerçekleştiren kişi, yani üretken işçi kavramında da buna bağlı bir genişleme kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Üretken olarak çalışmak için işçinin kendi elleriyle iş yapan biri olması artık gerekmez. Kolektif işçinin bir organı (ögesi) olması, kolektif işçinin ikincil işlevlerinden birini yerine getirmesi yeterlidir. Üretken çalışmaya ilişkin olarak yukarıda belirtilen ve maddi üretimin doğasından türetilen ana tanım, bir bütün olarak ele alınan kolektif işçi için de geçerliliğini sürekli olarak korur. Ancak bu (tanım) bir bütün olarak ele alınan işçinin tek tek ögeleri için geçerli değildir.

Bu konuyla ilgili olarak özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, kol (beden) ve kafa emeği arasındaki ayrımın muğlaklığıdır. En basit beden işi bile, insanın kafası ile kasları arasındaki uyumlu çalışmanın ürünüdür. Bu işbölümünü mutlaklaştırmak ve işçiyi de "bedenen çalışan kişi" olarak tanımlamak, farkında olmadan, işçiye "kafasız" demektir.

Soruna kolektif işçi açısından yaklaşıldığında karşımıza bir başka sorun çıkmaktadır. İşyerinin kolektif çalışması sonucu bir maddi ürün elde ediliyorsa, üretim sürecinde doğrudan bedensel çalışmada yer almayan herkes de üretken bir faaliyet içinde midir?

Hayır. Burada işyerinde üretimin teknik örgütlenmesi ile kapitalist örgütlenmesi arasında bir ayrım yapma gereği ortaya çıkar. Maddi bir ürünün üretildiği bir işletmede doğrudan ürün üretiminde çalışmayanların bir bölümü işyeri ölçüğündeki kolektif işçinin bir bölümünü ("kafa") oluştururlar ve böylece üretimin teknik örgütlenmesi çerçevesinde işbölümünde üzerlerine düşen üretken faaliyeti yerine getirirler. Diğer bazı işler ise, üretimin teknik örgütlenmesi açısından gereksizdir; ama üretimin kapitalist niteliğinin bir ürünüdür. Muhasebecinin, bekçinin, kasiyerin, satış elemanının, pazarlamacının, reklam görevlisinin durumu budur.

Bazı işler ise aynı anda iki işlevi birlikte içerir. Bir ücretli mühendis, teknisyen yada formen, üretim süreci içinde planlayıcı, koordine edici, eğitici ve yönlendirici bir işlev üstlendiği ölçüde üretken, işçileri daha yoğun çalıştırmada çaba gösterdiği ölçüde de üretken olmayan bir faaliyet içindedir. Bu yaklaşıma göre, ücretlilerin yapısının incelenmesinde "beyaz yakalı - mavi yakalı" yada "kafa işçisi - kol işçisi" veya "üretimde çalışan - üretimde

^Birinci Bölümün Dipnotları

¹Marx, K., **Capital I**, Everyman's Library, 1968, s. 551-552.

çalışmayan" türü ayrımlar yalnızca görünümle ilgilidir. Bu niteliklerin, toplumsal sınıfların belirlenmesinde bir ölçüt olarak alınması doğru değildir.

C. Teknolojik Gelişme ve Üretken Emek

Bir malın üretimindeki işbölümünün ağırlıkla bir işletme ile sınırlı kaldığı durumlarda kolektif üretim ölçütünün işyeri boyutundaki kolektif işçi (üretici) ile sınırlı kalması doğaldı. 19. yüzyılın sonlarına kadar her işyeri üretimde kullandığı enerjisini kendi üretiyor, projelerini kendi geliştiriyor, üretimini kendi planlıyor, temizliğini ve makinelerin tamir ve bakımını kendi yapıyor, işletme içinde malın üretim sürecinin çeşitli aşamaları arasında girdileri kendi taşıyordu.

Bütün bu işlemler, üretimin teknik örgütlenmesinin çeşitli parçaları olarak, işyerindeki kolektif üretimin parçalarıydı. Bu işlemleri gerçekleştiren insanlar ise, işyeri düzeyindeki kolektif işçinin parçalarını oluşturuyorlardı ve üretken faaliyet içindeydiler. Mülksüzleşmiş ücretliler olmaları koşuluyla da, proletaryayı oluşturuyorlardı.

Ancak daha sonraki dönemlerde, bir malın üretiminde gerçekleşmiş olan işbölümünün işyeri boyutlarını aşmasının içeriği ve kapsamı hızla gelişti. Üretim sürecinin çeşitli aşamaları bağımsızlaştı ve maddi ürünlerin üretim süreci ile mekansal ve hukuksal birlikteliği sona erdi.

Geçmişte işyeri boyutunda gerçekleştirilen üretim süreci içinde üretken faaliyet (çalışma) olarak kabul ettiğimiz bazı üretim aşamaları ve işlemleri, ekonomik yapı içinde mekansal ve hukuksal olarak ayrı birimler biçiminde örgütlendi. Ayrıca, bilim ile üretim süreci arasında yakınlaşan işbirliği ve karşılıklı etkileşim, araştırmacı ve bilim adamlarını da toplum ölçeğindeki kolektif üreticinin parçalarına haline soktu.

Geçmişten farklı olarak ayrı birimler halinde örgütlenen aşama ve işlemlerin en önemlileri şöyle özetlenebilir:

(1) Elektrik enerjisi işyerinin ana enerji kaynağı haline geldi. Bu enerji ise ayrı bir üretim biriminden satın alınmaya başlandı. Bu enerjiyi üreten çalışmayı ve üreticileri üretken kabul etmek gerekir.

(2) Proje geliştirme işi, bağımsız proje birimleri biçiminde örgütlenmiş şirketlerce de gerçekleştirilmeye başlandı. Bu insanlar, geçmişte yada bugün, işyeri düzeyindeki kolektif işçinin parçası olarak, maddi üretimin fiilen gerçekleştirildiği mekanda çalışırken üretken kabul ediliyorlardı. Ayrı birimlerde çalışıyor olmaları onların faaliyetinin üretken niteliğini etkilememektedir.

(3) Üretim ve örgütün planlanması konusunda uzmanlaşmış kişi ve kuruluşlar için de aynı yaklaşım geçerlidir. Ayrı bir şirkette bu işi yapan ve çeşitli işletmelere "kafa" hizmeti götüren kişiler de toplum ölçeğindeki kolektif işçinin parçaları olarak üretken faaliyet içindedir.

(4) İşyerinin temizliği ve makinelerin bakım ve onarımında uzmanlaşmış şirketlerde çalışanlar da üretken faaliyet içindedir. İlık bakışta "hizmet" işi gibi görülen bu tür çalışma, gelişmiş bir toplumsal işbölümünde kolektif işçinin bir bölümünün ayrı bir birimde örgütlenmesinden başka birşey değildir.

(5) Üretim sürecinin çeşitli aşamalarında varılan işbölümü düzeyi sonucunda, hammadde, yarı mamul madde ve makine teçhizatın taşınması çoğalmış, birimler arasında iletişim gereksinimi artmıştır. Bir işyerinde üretim sürecinin çeşitli aşamaları arasında ürünün taşınması nasıl kolektif çalışma ve üretimin bir parçasıysa, nihai tüketime hazır hale gelmemiş tüm malların taşınması ve üretim sürecinin teknik örgütlenmesine ilişkin iletişim de toplum ölçeğindeki kolektif üretimin parçalarıdır.

(6) Günümüzde işçilerin evleri ve işyerleri birbirinden ayrıdır. İşçiyi işe getirip evine götürerek onun doğrudan üretimi gerçekleştirmesinin koşullarını yaratan ulaştırma işçisi de toplumsal boyutta gelişmiş işbölümünde kolektif işçinin parçası kabul edilmelidir.

(7) Günümüzde bilim ve üretim süreci arasında çok sıkı bir bağ oluşmuştur. Geçmişte bağımsız bir kamu araştırma kuruluşunda yada üniversitede çalışan ve üretim sürecinin gereksinimlerini fazla gözönüne almayan bir araştırmacı, yararlı olmasına karşın, üretken olmayan bir faaliyet içindeydi. Halbuki aynı araştırmacı büyük bir şirketin araştırma biriminde ve üretim sürecinde ortaya çıkan aksaklık, sorun ve gereksinimlere çözüm bulmak ve üretkenliği artırmak için araştırma yaparsa, yada üretim süreci ile yakın ilişki içinde ayrı bir birimde çalışıyorsa, onu bu kez ya işyeri yada toplum ölçeğindeki kolektif işçinin bir parçası kabul etmemiz gerekir.

Soruna bu açıdan yaklaşıldığında, teknik elemanların, mühendislerin, v.b. durumu açıklık kazanmaktadır. Bu insanlar, kolektif işçinin parçasını oluşturdukları ve üretimin teknik örgütlenmesinde rol aldıkları ölçüde, üretken faaliyet içindedirler. Aynı zamanda mülksüzleşmiş ücretliler ise, proletaryanın parçalarıdır. Ücretleri göreceli olarak yüksektir. Kendilerini işçi saymayabilirler. Diğer işçilere baskı yapabilirler. Bu özellikleri onların nesnel konumlarını, proletaryanın parçalarını oluşturmalarını engellemez. Olsa olsa onları işçi aristokrasisinin parçaları yapar. Diğer bir deyişle, işçi sınıfını "mülksüzleşmiş özgür ücretlilerden üretken faaliyet içinde bulunanları" biçiminde tanımlarsak, mülksüzleşmiş ücretliler olsalar bile çöpçüler proleter değildir, ama birçok mühendis

proleterdir. Veya, tam olarak mülksüzleşmemiş tarım, inşaat ve bazı maden işçileri yarı-proleterdir; ama mühendislerin önemli bir bölümü proleterdir. Proletaryanın bir bölümünün mesleği tornacılık, bir bölümününki (üretim teknik örgütlenmesinde görev aldığı ölçüde) mühendisliktir.

D. Teknolojik Gelişme ve "İşçi" Tanımı

Soruna böyle yaklaşıldığında, teknolojik gelişimin "işçi" tanımı üzerinde fazla bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Teknoloji geliştğinde, maddi üretimde bulunan insanın çalışmasının biçimi değişebilir, ancak onun değer üretme özelliği ortadan kalkmaz. Marx, Kapital'de alet ile makine arasındaki ayrımı tartışır. Aletten makineye geçiş insanın üretken faaliyetinin biçimini değiştirmiştir, ancak onun üretken olma özelliğini sona erdirmemiştir. Günümüzde teknolojik gelişmeyle makinelerin yönetiminin bazı işlerde insanların yaptığı ve yönettiği robotlara bırakılması, iletişim teknolojisindeki atılım ve halkın genel eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesi, üretken faaliyette bulunan mülksüzleşmiş ücretlilerin daha rafine, daha nitelikli, daha kültürlü, daha bilinçli olmasına yol açar. Bu gelişme, işçi sınıfını ortadan kaldırmaz; aksine, kapitalistlerin üretim sürecinden kopukluğunun ve üretim sürecindeki gereksizliğinin daha iyi kavranılmasını sağlar. Bu gelişme, insanın doğa karşısında daha özgürleşmesini, kapitalizmin kar amacına dönük üretiminin irrasyonelliklerinin daha iyi ortaya çıkmasını, emek üretkenliğinin insanların ihtiyaçlarının karşılanabileceği bir düzeye yaklaştığının anlaşılmasını getirir. İşçi sınıfı ortadan kalkmaz, geleceğin dünyasını daha bilinçli bir biçimde kuracak düzeye ulaşır veya yaklaşır.

İşçi sınıfını, "bedenen çalışan cahil yoksullar güruhu" ve işçilerin mücadelesini de "yoksulluların yoksulluğa karşı mücadelesi" sananlar, teknolojik gelişme ile ücretlerin artması ve beden çalışmasının göreceli olarak azalması karşısında işçi sınıfının ortadan kalkmakta olduğunu sanmaktadırlar. İşçi sınıfı, kapitalist ilişki içinde sömürülen mülksüzleşmiş ücretlilerdir; işçi sınıfının mücadelesi de özünde "sömürüye karşı"dır. İşçilerin eğitim düzeyi, sömürünün görünümdeki biçimi ve teknoloji değişebilir, ama kapitalist sömürünün özünde bir değişiklik olmaz. Kapitalizm var oldukça işçi sınıfı da, sömürü de olur. Ücretler ne kadar yükselirse, "okumuş" - "aydın" işçi sayısı ne kadar artarsa ve işçiler ne kadar nitelikli olursa olsun, sömürü olduğu sürece sömürüye karşı mücadele de varlığını sürdürür.

Bu yaklaşıma göre, tarım-ormancılık-balıkçılık, madencilik-taşçılık, imalat sanayii, inşaat, elektrik-gaz-su üretimi ile taşımacılık ve iletişim sektörlerinde ve proje-plan, makine tamir-bakım, işyeri temizlik işlerinde gerçekleştirilen üretken çalışmayla maddi ürünler üretilir, insan emeği (doğrudan veya işyeri veya toplum ölçüündeki kolektif üreticinin bir parçası olarak) maddi ürünlere aktarılır. Bir toplumun toplam üretimi bu sektörlerde yaratılan değerlerin bütünlüğüdür. Diğer sektörler ise, bu toplam üretimden pay alır. Bu üretken sektörlerde üretimin teknik örgütlenmesi içinde yer alanlar üretken bir çalışma içindedir ve eğer mülksüzleşmiş ücretlilerse, proleterdirler. Üretken bir sektörde istihdam edilmesine karşın, üretimin teknik örgütlenmesi dışında kalan kişiler ise üretken değildir².

E. Diğer Mülksüzleşmiş Ücretlilerin Sınıfsal Konumu

Bu konuda ortaya çıkan diğer bir sorun, mülksüzleşmiş özgür ücretliler olmalarına karşın, maddi bir ürün üretime doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunmayanların, diğer bir deyişle, üretken faaliyet içinde olmayan ücretlilerin durumudur. Teknolojik gelişme ve kapitalizmin artan irrasyonellikleri sonucunda toplam istihdam içinde üretken faaliyette bulunmayanların sayı ve oranının yükselmesi, bu konunun önemini artırmaktadır.

Banka çalışanları, öğretmenler, sağlık personeli, kamu hizmetlerinde çalışanlar, tezgahlar hangi toplumsal sınıftandır?

Dünyanın birçok ülkesinde bu insanlar kendilerini işçi kabul etmekte, sendikalarda örgütlenmekte, sermayeye ve onun siyasal alandaki temsilcilerine karşı örgütlü mücadelenin içinde (ve bazı durumlarda en önünde) yer almaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü de, "devletin yönetiminden sorumlu devlet memurları" dışında tüm ücretlileri "işçi" kabul etmektedir.

Üretken faaliyet içinde bulunmayan (değer ve artık-değer üretmeyen) mülksüzleşmiş özgür ücretlilerin kapitalistlerle ilişkisinde bir artık-değer sömürüsü yoktur, ama bir sömürü vardır. Bu ücretlilerin ücretleri, yaşama ve çalışma koşulları ve hakları, diğer işçilerle aynı ekonomik ve toplumsal kural ve işleyişlerle belirlenir ve benzer ve hatta bazan daha aşağı düzeydedir. Kapitalizmin baskı sistemi onlar için bir ayırım yapmaz. Mülksüzleşmiş ücretliler olmaları nedeniyle işverenlerin tahakkümü altındadırlar. Günlük çalışmaları sonucu işverene kazandırdıkları gelirin ancak bir bölümü kendilerine ücret olarak verilir. Mülksüzleşmiş ücretlinin kamu hizmetlerinde çalışıyor olması, bu ilişkinin özünü değiştirmez. Özel dersanede çalışan öğretmen ayda 25 milyon lira alıyorsa, onun çalışması karşılığında dersane sahibinin karı bu ücretin üç-dört katıdır. Kamu sektöründe çalışan öğretmen ise, bu işin özel sektörde üstlenilmesi durumunda devletin veya öğrencilerin ailelerinin ödemek

²Türkiye'de üretken emeğin nicel durumu konusunda bir çalışma için bkz., Koç, Y., "Türkiye'de Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek," **Yapıt**, No.11, Haziran-Ağustos 1985, s.57-66.

zorunda kalacağı toplam miktar ile aldığı ücret arasındaki fark kadar bir "gizli karı" devlete bırakmaktadır. Devlet tarafından emaneten yapılan tüm işlerde ve sunulan tüm hizmetlerde böyle bir yaklaşımla bir kaynak aktarımından söz edilebilir.

Bir bütün olarak sermayedar sınıf, işçi sınıfının kendini yeniden üretim maliyetini düşürmeye çalışırken, genel olarak ücret düzeyini düşürmenin yanı sıra, işgücünün yeniden üretime katılan hizmetler sektörü işçilerinin ücretlerini de düşürmeye büyük çaba gösterir. Sermayedar sınıf işçilere düşmanca tavır alırken, hak ve özgürlükleri sınırlamaya çalışırken, mülksüzleşmiş ücretliler arasında "üretken olan" ve "üretken olmayan" ayrımı da yapmaz.

Üretken olmayan mülksüzleşmiş ücretlilerin de uzun vadeli sınıf çıkarları üretken mülksüzleşmiş ücretlilerinkiyle aynıdır.

Bütün bunların ötesinde, üretken faaliyette bulunmayan mülksüzleşmiş ücretlilere işçi sınıfı mücadelesinde büyük bir gereksinim vardır. Bazı kişiler, "üretimden kaynaklanan gücü olmayan hizmet işçileri ne yapabilir ki" demektedir. Günümüzde sermayedar sınıfı bir bütün olarak etkilemede en büyük güç, bu insanların elindedir. Bir fabrikadaki üretim durduğunda, stoklar varsa, bırakın bir bütün olarak sermayedar sınıfı, o işyerinin işvereni bile hemen etkilenmez. Yalnızca o işyerindeki artık-değer üretimi durur. Ama banka veya iletişim işçileri çalışmayı durdururlarsa, sermayedar sınıf bir bütün olarak etkilenir. Kapitalizmin sinir merkezleri felç olur. Eğitim ve sağlık işçileri çalışmayı durdurursa, kamuoyu hemen etkilenir, çünkü hemen hemen her evde bir öğrenci veya hasta vardır. Temizlik işçileri çöpleri toplamazsa, kentler kokar. Ama bir fabrikada veya bir madendeki grevin kısa süredeki etkisi genellikle yöreseldir.

Türkiye işçi sınıfı hareketini ve sendikacılığın güncel sorunlarını incelemede mutlaka başvurulması gereken iki kavram, "işçi aristokrasisi" ve "yapay proletarya"dır.

İşçi aristokrasisi, mülksüzleşmiş ücretliler olmalarına karşın, gelirleri, sosyal güvenlikleri, işyerindeki pozisyonları, diğer toplumsal tabakalarla ilişkileri, genel yaşam koşulları ve kendi çıkarlarını mevcut düzenle uyumlu görmeleri açısından, işçi sınıfının büyük çoğunluğundan ayrılır³.

"Yapay proletarya" kavramı ise Engels'indir. Engels, "yapay proletarya"nın, toplumsal gerginliği azaltmak ve oldukça düşük harcamalarla iktidarın "kitle tabanını" genişletmek amacıyla, özellikle bayındırlık işlerinde istihdam edilen vasıfsız ve hatta ağırlıklı lumpen proleterlerden oluştuğuna ve bunların hükümete bağımlı olduğuna işaret etmektedir⁴.

Türkiye işçi sınıfı hareketini kavramada özellikle 1923-1946 döneminde mülksüzleşme olgusu ne kadar önemliyse, 1923-1950 ve hatta 1923-1970 döneminde işçi aristokrasisi ve özellikle 1970'li yıllarda da yapay proletarya olguları o kadar önemlidir.

F. İşçi Sınıfı Hala Umut mu?

Bu konuların tartışılması, Türkiye'de işçi sınıfının gücünün ve etkinliğinin arttığı koşullarda daha da önem kazanmaktadır. Türkiye'de ilk kez sınıfın geniş kesimlerinin kapitalizmin sonuçlarına karşı ağırlıklı kendiliğindenci ve kendi sınıf çıkarları doğrultusundaki kitle eylemleri yaygınlaşmıştır. Diğer emekçi sınıf ve tabakalar arasında işçi sınıfının yol göstericiliğine ve fiili önderliğine duyulan gereksinim giderek artmaktadır. Sermayeye karşı bilinçli bir mücadele, nesnel çıkarları bu mücadeleye girmeyi gerektirenlerin bilinçli çabayla biraraya getirilmesi ile başarıya ulaşabilir.

Belirtilen nedenlerle, Türkiye işçi sınıfının ve sendikacılığın güncel sorunları değerlendirilirken, mülksüzleşmiş özgür ücretlilerin tümü inceleme kapsamına alındı. İşçi sınıfı, "zincirlerinden başka kaybedecek birşeyi olmayanlar" olarak değil, "işgüçlerinden başka satacak birşeyi olmayan mülksüzleşmiş ücretliler" olarak değerlendirildi.

Sınıflı toplumun ortaya çıkmasıyla birlikte insanlığın hep bir umudu olagelmiştir: Eşitlikçi, özgürlükçü, sömürsüz, yöneten ile yönetilen ayrımının olmadığı bir dünya.

Bazı düşünürler, böylesine bir dünyayı, insanları çeşitli yollardan ikna ederek kurmaya çalıştılar.

Bazı düşünürler ise, böylesine bir voluntarizmin istenilen sonuçlara götüremeyeceğini ileri sürerek, toplumun kendi işleyiş kuralları içinde, nesnel çıkarları böylesine bir toplumun yaratılmasından yana olan güçleri aradı.

³ Bu konuda bkz. Koç, Y., "İşçi Aristokrasisi ve Türkiye," **İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları**, Ataol Yay., İstanbul, 1991, s.154-163.

⁴ Bkz., Koç, Y., "Memurlar Hangi Sınıftan?" a.g.k., 1991, s.131-140.

Yaklaşık 150 yıldır, tarihsel determinizmin belirleyiciliğinde ve bilimsel iradi müdahalelerle, insanlığın bu umudu gerçekleştirilmeye çalışıldı.

Yüz milyonlarca insan, işçi sınıfının böylesine bir potansiyeli olduğunu düşündü veya buna inandı. Milyonlarca insan, işçi sınıfının bu potansiyelini değerlendirerek, insanlığın bu umudunu gerçekleştirme çabası veya elde edilen mevzileri koruma mücadelesi için hayatını feda etti. Bu süreçte sendikaların da önemli rolü oldu.

İşgücünden başka satacak birşeyi olmayan mülksüzleşmiş ücretliler işçi sınıfını oluşturur. Bir dönem, sattıkları işgücü az bulunur bir meta olan bazı nitelikli ücretliler, sendikal örgütlülüğe ve mücadeleye gereksinim duymaksızın, işgüçlerini göreceli olarak yüksek fiyatlarla ve iyi çalışma koşullarıyla satabiliyordu. Buna bağlı olarak da, kendilerini (gerçekte bir parçasını oluşturdukları) işçi sınıfından saymıyorlardı.

Biçimlerden hareketle çözümlene yapanlar için, bu öznel tavır, nesnel durumu belirliyordu. Halbuki, yaygınlaşan eğitimle birlikte nitelikli işgücünün hızla artmasına bağlı olarak, nitelikli ücretlilerin sattığı işgücü, az bulunur bir meta olma özelliğini yitirdi. Bu ücretliler de, bir süreç içinde, öznel tavırlarını değiştirdiler ve işgüçlerini daha iyi koşullarda satabilmek için sendikal ve siyasa mücadeleye kitlesel bir biçimde girmeye başladılar.

30-40 yıl öncesinin büro elemanının, öğretmeninin, teknisyeninin, mühendisinin öznel tavrını veri ve değişmez alan bir anlayış, bu meslek gruplarındaki ücretlilerin sayısının artmasıyla birlikte, beden işçilerinden oluştuğunu düşündüğü işçi sınıfının bir süreç içinde ortadan kalktığını ileri sürebilir. Bunu yaparken de, bu meslek gruplarındaki ücretlilerin öznel tavırlarında meydana gelen dönüşümü kavrayamaz.

İşçi sınıfı, bedenen çalışanlar değil de, işgücünden başka satacak birşeyi olmayan mülksüzleşmiş ücretliler olarak algılanırsa, sınıfın nicel boyutlarının küçülmediği, aksine büyüdüğü görülecektir.

Kanada'da 1991 yılında iktisaden faal nüfusun yüzde 90'ı ücretlidir. Bu oran A.B.D.'nde aynı yıl yüzde 91, Japonya'da yüzde 77'dir. Avrupa ülkelerinde ise ücretlilerin toplam iktisaden faal nüfusa oranları da şöyledir: Avusturya: % 86; Belçika: % 74; Danimarka: % 89; İspanya: % 72; Finlandiya: % 85; Fransa: % 77; Almanya: % 90; Yunanistan: % 51; Macaristan: % 79; İrlanda: % 77; İtalya: % 63; Hollanda: % 83; Norveç: % 85; Portekiz: % 67; Romanya: % 73; İsveç: % 89; Birleşik Krallık: % 81⁵.

İşçi sınıfının yapısındaki bu gelişim ve genel eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesi, işçi sınıfının tarihsel işlevini ortadan kaldırmaz, aksine güçlendirir.

Teknolojik gelişmeyle birlikte işçilerin yerini robotların aldığı ve buna bağlı olarak işçi sınıfının ortadan kalktığı iddiası da gerçektir. Robotların işlerinden ettiği işçilerin toplam işgücü içindeki payı hala çok küçüktür. Ayrıca, robotlar nedeniyle işinden edilen işçi, bir başka işkolunda veya işyerinde işgücünü satarak yaşamını ve zorunlu mücadelesini sürdürmektedir.

Ayrıca, bilgisayarları ve robotları yönetenler de, yine işgüçlerini sermayedarlara satan ücretlilerdir ve bu insanlar, aldıkları göreceli olarak yüksek ücretlere karşın, sömürülmektedir.

Eğer robotların işçilerin yerini alması ve işçi sınıfının ortadan kalkması söz konusu olsaydı, son 10-15 yılda tüm dünyada sermayenin en önemli çabası işgücünün mümkün olduğunca ucuzlatılması olur muydu?

Son yıllarda sermayenin yeni bir politikası, kendi işinde çalışıyor gözükken üreticiliğin teşvik edilmesidir. Taşeronluk yoluyla işletmeler küçültülürken, götürü iş ve eve iş verme (özellikle gelişen teknolojiyle birlikte "tele-çalışma") yoluyla, kendi işinde (kendi hesabına) çalışıyor gözükken ("pseudo self-employment") kişilerin sayısı artmaktadır. Ancak bu biçim değişikliği de, ücretli emek ile sermaye arasındaki ilişkinin özünü ortadan kaldırmamakta, ücretlilik bilincinin gelişmesini bir süre geciktirmekte, sınıfın örgütlü mücadelesini bir ölçüde zorlaştırmaktadır.

İşçilerin veya ücretlilerin sayısı ve faal işgücü içindeki oranı yükselmektedir. Ücretliler ağır ve yıpratıcı beden işinden kurtuldukça ve ülkede genel eğitim ve kültür düzeyi yükseldikçe, işçi sınıfının toplumsal ve siyasa yaşamdaki doğrudan ve bağımsız ağırlığı da artmaktadır.

G. Sendikacılık Çöküyor mu?

Sendikalar, işgücünü satan ücretlilerin bazan bir bölümünün, bazan geniş kesimlerinin, çalışma ve yaşama koşullarını korumak ve geliştirmek amacıyla oluşturdukları örgütlenmelerdir.

Sendikalar canlıdır. İçinde oluştukları ve yaşadıkları ortamda meydana gelen değişiklikler, bu canlı yapıda yansımalar ve dönüşümler yaratır. Sendikacılık hareketine tarihsel perspektiften yoksun olarak yaklaşanlar için, bu uyum süreçlerindeki sıkıntılar, çöküntü olarak gözükabilir.

⁵ ILO, **Yearbook of Labour Statistics - 1992**, Cenevre, 1992, Tablo 2A.

Sendikacılık hareketindeki bu değişimin en güzel örneklerinden biri, İngiltere'de 1889-1890 yıllarından sonra yaşanan "Yeni Sendikacılık" hareketidir⁶.

İngiltere'de daha önceleri bazı istisnalar dışında ağırlıklı işçi aristokratlarının meslek sendikacılığı biçiminde gelişen örgütlenmeler, özellikle 1880'lerde tıkanır ve "Yeni Sendikacılık" anlayışı bir süreç içinde hakim olur. Bu anlayışın ana özellikleri, işçi aristokratlarının "meslek" örgütlenmesinden, vasıfsız işçilerin de dahil olduğu sınıf örgütlenmelerine geçiş; sendikaların ve sınıfın siyasallaşması; ve sömürgelerdeki işçi hareketleri ile ittifaktır.

1880'li yıllarda da, sendikacılığın yaşadığı sıkıntıları dışarıdan izleyip, herhalde, "sendikacılık çöktü veya çöküyor" diyen yazarlar vardı.

Günümüzde gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sendikacılık hareketi, işgücünün sektörler arasındaki dağılımında meydana gelen değişime, sermayedar sınıfın yeni-muhafazakar saldırısına, yeni istihdam biçimlerine, yeni teknolojinin etkilerine ve Sovyetler Birliği ve Orta ve Doğu Avrupa'daki "sosyalist" sistemlerin çökmesine bağlı olarak, önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Soğuk Savaş ve ekonomik büyümenin olanaklı kıldığı "refah devleti" koşullarında biçimlenen sendikalar, bu iki özelliğin temelden değişmesi karşısında yeni bir dönüşüm yaşamaktadır. Bir Alman sendikacısının deyişiyle, eskiden işçi ve işveren kesimlerine "toplumsal ortaklar" diyenler artık "toplumsal taraflar" demeye başlamıştır⁷. Ancak kesinlikle bir çöküş söz konusu değildir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda hızla gelişen sendikacılık hareketi, bu kazanımlarının bir bölümünü 1980'li yıllarda yitirmiştir, o kadar. Bu ülkelerdeki sendikacılık hareketi yeniden mücadeleci kimliğini kazanmaktadır.

OECD ülkelerinde 1970-1979 döneminde sendikalı işçi sayısı hızla artarken, 1980-1989 döneminde sendikalı işçi sayısında önemli azalmalar yaşanmıştır. Birçok ülkede 1970'li yıllardaki artışların ancak bir bölümü 1980'li yıllarda yitirilmiştir⁸.

OECD Ülkelerinde Sendika Üye Sayısındaki Değişim (%)

Ülke	1970-1979	1980-1989
Belçika	28,1	(-) 9,1
Kanada	56,3	15,6
Danimarka	43,4	9,2
Fransa	(-) 4,9	(-) 41,6
Almanya	16,2	(-) 3,0
İtalya	53,7	(-) 18,6
Japonya	6,6	(-) 1,1
Hollanda	6,1	(-) 12,2
Norveç	38,4	11,0
İsveç	33,9	9,7
İngiltere	15,8	(-) 20,9
A.B.D.	3,9	(-) 15,6

Günümüzde az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki sendikacılık hareketi ise olağanüstü bir atılım içindedir.

Dünya kapitalist sisteminin yaşadığı bunalım ve uluslararası işbölümünde meydana gelen yeni gelişmeler, az gelişmiş ülkelerde bir taraftan mevcut işçileri militanlaştırmakta ve siyasallaştırmakta, diğer taraftan işçi sınıfını nicel olarak geliştirmektedir.

Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın birçok ülkesinde, demokratikleşme mücadelesinin başını işçi sınıfı ve sendikalar çekmiştir⁹.

Türkiye'de 1989-1994 dönemi eylemlerini ve bir sürü engele karşın gelişen "memur" sendikacılığını anımsamak da, sendikacılığın çöktüğüne ilişkin iddialar konusunda değerlendirme yapabilmek için yeterlidir.

Türkiye'de 1989-1994 döneminde sendikalı işçiler toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla ekonomik haklar elde etmede son derece başarılı olmuşlardır. Bu dönemde, demokrasinin ve siyasal gücün önemi de kitlelerce kavranmaya başlanmıştır. Bugün işçi sınıfının karşı karşıya bulunduğu sorunlar, sendikalı işçilerin sınıfın bütününün

⁶ Yeni Sendikacılık konusunda bkz. Kapp, Yvonne, **The Air of Freedom, the Birth of the New Unionism**, Lawrence and Wishart, Londra, 1989.

⁷ "sozial partnern" yerine "sozial parteien"

⁸ Gregory, D., Hethy, L., "Trade Union Policy," **On Business and Work**, ILO, Cenevre, 1993, s.162.

⁹ Bu konuda özet bilgi için bkz. ILO, **World Labour Report - 1993**, Cenevre, 1993, s.43-51.

sorunlarına sahip çıkmasına ve hızla siyasallaşmasına neden olmaktadır. Günümüzde sendikalarda yaşanan üye kaybı, işçi sınıfının mücadelesinde bir nitelik sıçramasına yol açacak geçici bir gerilemedir.

Eski sosyalist blokta işçi sınıfının bağımsız sendikal örgütlenmesinden söz etmek mümkün değildi. Çeşitli tarihsel nedenlere bağlı olarak, işçi sınıfı adına hareket eden siyasal partiler, işçi sınıfının gelişimini destekliyordu. Son yıllarda bu ülkelerde de eski sendikal yapılar önemli dönüşümler yaşamakta ve bazı yeni sendikalar doğmaktadır. Bu karmaşık sürecin sonunda, sınıfın bağımsız örgütlenmeleri güçlenmektedir.

Sendikacılık tarihi, üye sayılarında dönem dönem geçici azalmalar olabileceğini göstermektedir. Ancak bu canlı yapı, birçok kez bu gerilemeleri, büyük sıçramalarla aşmıştır.

Sendikacılığın bir aşamasında, büyük işletmelerdeki işçiler mücadelenin en ön safında yer almıştır. Tarihsel perspektiften yoksun bir bakış, işletmelerin küçülmesi ile sendikaların ortadan kalkacağını ileri sürebilir. Esnek zamanlı çalışmanın, kısmi süreli çalışmanın, kendi işinde çalışmanın ve onun bir biçimi olan eve iş verme sisteminin sendikacılığı yok edeceği ileri sürülebilir.

Bu gelişmelerin hiçbiri, ücretli emek ile sermaye arasındaki ilişkinin ve uzlaşmaz çelişkinin özünü etkilemez. Bu ilişki sürdüğü sürece, işçi sınıfının sermayeye karşı mücadelesi olacaktır. Bu mücadelede en önemli araç ise, sendikalardır. Bu biçim değişiklikleri, sendikacılığı ortadan kaldırmayacaktır. Sendikacılık giderek daha siyasallaşacak, kapitalist toplum içinde bile alternatif ilişkiler geliştirme çabasına girecektir.

Günümüzde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, içinde yaşadığı ortamdaki değişimlere bağlı olarak, çeşitli dönüşümler yaşamaktadır.

İşçi sınıfı, nicel ve nitel olarak gelişmektedir.

Sendikalar, yalnızca üyelerinin değil, işçi sınıfının bütününün (sendikalı ve sendikasız mavi yakalı işçiler, kamu kesiminde veya özel kesimdeki beyaz yakalı işçiler ve teknik personel, işsizler, emekliler) çıkarlarını savunmaya başlamaktadır.

Yalnızca toplu iş sözleşmeleri ile sınırlı bir mücadele anlayışı aşılmakta; sendikalar, sınıfın bağımsız siyasal gücünü örgütlemeye, artırmaya ve kullanmaya çalışmakta ve siyasal partiler oluşturmaktadır. Demokrasinin, yaşamın her alanında geliştirilmesi ve korunması mücadelesinde başı sendikalarda örgütlü işçiler çekmektedir.

Sendikalar, sermayenin baskı ve sömürsünden zarar gören diğer emekçi sınıf ve tabakaların sorunlarına da sahip çıkmakta ve onların fiili öncüsü konumuna yükselmektedir.

Sendikalar, özellikle kadın ve çevre hareketleriyle yakın bağlar kurmakta, mahalle örgütlenmelerinde etkili olmaya çalışmaktadır.

Sendikalarda örgüt-içi demokrasinin geliştirilmesi önemini giderek artırmaktadır.

Kapitalizmin çürümüş ilişkilerinin alternatifi ilişkilerin geliştirilmesinde sendikaların rolü ve etkinliği artmaktadır.

Bütün bunları ve diğer gelişmeleri düşündükçe, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin her zamankinden daha büyük bir umut olduğu açıktır.

Dünyanın ve Türkiye'nin demokrasi, özgürlük, barış, refah, mutluluk dolu geleceğini yaratacak güç, işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı, kendi sorunlarını çözme mücadelesi içinde, hem kendisini, hem de tüm emekçileri ve hatta insanlığı ve dünyamızı kurtaracak bir potansiyeli her zamankinden daha fazla taşımaktadır.

1920'li ve 1930'lu yıllarda, baskıyla yokedilen bir işçi sınıfı hareketi yoktu. 1940'lı yılların ikinci yarısında ve 1950'li yıllarda işçilerin büyük çoğunluğunun Demokrat Parti'yi tutmasının nedeni, cehaletleri değildi. 1970'li yılların kamu işçilerinin büyük bir bölümünün sağcı partilere oy vermesi ve sağcıları sendika yönetimlerine getirmeleri, bazı "hainlerin" çabalarının ürünü değildi. TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu ve Sendikalararası Eşgüdüm Komitesi üyesi işçi ve memur sendikaları 20 Temmuz Genel Eylemini birlikte gerçekleştiriyorsa, bu sonuç, bazı "kahramanların" çabalarının sonucu değildir. Bunların hepsi, Türkiye işçi sınıfının gelişim süreci içinde doğal olandır, olması gerekendir, olmuş olandır.

H. Azgelişmiş Ülkelerde İşçi Sınıfı Atakta

Azgelişmiş ülkeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya gündemine genellikle ulusal kurtuluş savaşları ile girdi. Bazı Latin Amerika ülkelerinde işçi sınıfı hareketi dönem dönem önem kazandıysa da, azgelişmiş ülkelerde işçi sınıfı kendi bağımsız sınıf çıkarları doğrultusunda yaygın örgütlenme ve eylemler gerçekleştirmedi, güçlü, ağırlıklı kendiliğindenci ve bağımsız bir mücadele ve örgütlenme geleneği oluşmadı.

Bu durumun ortaya çıkmasında, (i) bu ülkelerde işçi sınıfının sayı ve oran olarak azlığı ve yeniliği, (ii) mevcut işçilerin mülksüzleşme düzeyinin geriliği, (iii) işçilerin genellikle endüstri dışındaki işkollarında yoğunlaşması, (iv) diğer emekçi sınıf ve tabakaların içinde bulunduğu yoksulluk, (v) vasıflı işgücünün bazı durumlarda az gelişmiş ülkelere özgü bir işçi aristokrasisi oluşturması (özellikle işçi istihdamı içindeki payı büyük olan ve bir dönem giderek artan kamu kesiminde), (vi) uluslaşma sürecinin geriliği ve etnik farklılıkların önemi gibi etmenler etkili oldu.

İşçi sınıfının kendiliğindenci örgütlenme ve mücadele geleneğinin görece geri olduğu bu ülkelerdeki sosyalistler ve komünistler, kapitalizmin alternatifi bir düzen arayışı içinde çeşitli girişimlerde bulundular.

Milli demokratik devrim tezi bunlardan biriydi. Bu tezi savunanların bir bölümü, "işçi sınıfının ideolojik öncülüğü" biçiminde formülasyonlar bile yaptılar.

Kapitalist olmayan yol tezi, az gelişmiş ülkelerde Sovyetler Birliği'nin katkılarıyla, sanayileşme, işçi sınıfı yaratma ve böylece bir toplumsal ve siyasal değişim gerçekleştirme çabalarından biriydi.

İşçi sınıfının kendiliğindenci örgütlenme ve mücadele geleneğinin göreceli azlığı, sol içinde "işçi sınıfı devletten korktuğu için pasif kalmaktadır" gibi değerlendirmelere ve "sun'i dengeyi kırmak için silahlı propagandayı gerçekleştirecek öncü savaşı" gibi önerilere kadar uzandı.

Ancak ne Vietnam'da veya Kuzey Kore'de, ne de Irak, Suriye ve Mısır'da arzulanan niteliklere sahip bir toplumsal ve siyasal yapı oluşmadı. Öncü savaşı tezleri ise işçi sınıfından iyice kopuşla ve yenilgiyle sonuçlandı.

Toplumsal değişimde determinizm-volontarizm dengesinde, işçi sınıfının nesnel gücü göreceli olarak geriledikçe, volontarizmin önemi artırıldı. Avrupa'dan Çarlık Rusyası'na ve oradan Çin'e geçildikçe, siyasal değişimde işçi sınıfının göreceli nesnel gücünün azalması, volontarizmin ve partinin rolünü artırdı.

Sosyalizmin, geri Çarlık Rusya'sında ve gelişmiş ülkeler işçi sınıfından fiilen kopmuş koşullarda uygulanan biçimi, emperyalizm döneminin evrensel tezleri olarak sunulmuştu. Bu model çöktü. Bu modelin çöküşünden sorumlu olanların bir bölümü, sorumluluğu uygulanan modelde değil, Marksizmde aramaya başladılar. Marksizm, bugünün gelişmiş kapitalist ülkelerindeki işçi sınıfının sınıf bilincinin, mücadelesinin ve örgütlenmesinin hızla geliştiği bir dönemde formüle edilmişti. Bugün ise, az gelişmiş ülkelerde işçi sınıfı hareketinde, Avrupa ve Amerika işçi sınıflarının 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk on yıllarını anımsatan bir canlılık ve atılım yaşanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında verilen anti-emperyalist ulusal kurtuluş savaşları sonrasında gerek "kapitalist olmayan yol"u izleyen, gerek de komünist partilerinin öncülüğündeki "merkezi planlı" ülkelerde (özellikle sanayileşmeyle oluşan veya gelişen) işçi sınıfının bağımsız sınıf örgütlenmesi ve mücadelesi geleneği gelişmedi. Bu ülkelerdeki sendikalar, sınıfın bağımsız sınıf çıkarlarının koruyucusu ve savunucusu değil, iktidardaki tek partinin politikalarının uygulayıcısı olarak, devlet aygıtının bir parçası biçimine sokuldu veya bu biçimde geliştirildi ve tutuldu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya kapitalist sistemi içinde kalan ülkelerde ise işçi sınıfı hareketi (yukarıda belirtilen nedenlerle) genellikle zayıftı. İşçi sınıfı hareketinin güçlendiği ve bir tehdit oluşturduğu bazı ülkelerde ise askeri darbeler yoluyla bu sorun çözüldü (Brezilla, 1964; Arjantin, 1966 ve 1976; Şili, 1973; Uruguay, 1973).

1970'li yıllara kadar az gelişmiş ülkelerde işçi sınıfı nicel bir birikim yaşadı. Ayrıca, dünya kapitalist sisteminde yaşanan ekonomik bunalım ile üretim, iletişim ve ulaştırma teknolojisinde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak, uluslararası işbölümünde az gelişmiş ülkelere verilen konumda farklı eğilimler ortaya çıktı.

Geçmişte ağırlıklı hammadde kaynağı ve pazar olarak değerlendirilen az gelişmiş ülkeler, ucuz işgücü kaynağı olarak da önem kazandı. Uluslararası sermaye, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracılığıyla, az gelişmiş ülkelerde istikrar programları uygulamaya başladı. Yaşanan bu sürece bağlı olarak, bir dönem sınıf bilincinin ve hareketinin gelişimini yavaşlatmış olan etmenlerde önemli değişimler oldu.

Sermayenin değişen politikası çerçevesinde, sermayenin 19. yüzyılda bugünün gelişmiş kapitalist ülkelerindeki vahşi sömürsü 1970'li yıllardan itibaren az gelişmiş ülkelerde yeniden üretildi.

Sistemli bir biçimde serbest bölgeler kuruldu ve ulusötesi şirketler buralarda yatırım yaptı. Bugün Afrika'nın 13 ülkesinde, Amerika kıtasının 20 ülkesinde, Asya'nın 24 ülkesinde serbest bölgeler vardır ve milyonlarca az gelişmiş ülke işçisi vahşi bir kapitalist sömürü altındadır. İşin acı ve düşündürücü yanlarından biri, dünyanın en büyük serbest bölgesinin Çin Halk Cumhuriyeti'nde olmasıdır. Bu ülkede 1979 yılında kabul edilen mevzuatla kurulan serbest bölgedeki yabancı sermayeli şirketler 2 milyon olayında olduğu tahmin edilen bir işçi kitlesini sömürmektedir¹⁰.

¹⁰ ICFTU, **Trade Union Rights, Survey of Violations-1991**, Brüksel, 1991, s.36-41.

Sermaye, sosyal refah devletine karşı olmanın ötesinde, işçiyi koruyucu mevzuata karşı da savaş açtı. Yerli ve yabancı kaçak işçi çalıştırma, taşeronluk, eve-iş-verme gibi uygulamalar yaygınlaştırıldı. "Esnekleşme" adı altında, işçi sınıfının kazanımları etkisiz kılınmaya çalışıldı.

Kamu kesiminde belirli bir güvence altında çalışan ve sendikal haklardan yararlanan işçilerin sayısı ve bunların gerçek ücretleri azaltıldı¹¹.

Uluslararası ve yerli sermaye, yeni koşullarda, bir dönem işçileri kendi kontrolü altında tutmanın bir aracı olarak da gördüğü ve büyük ölçüde hoşgörülü davrandığı sendikalara bile tahammül edememeye başladı.

Az gelişmiş ülkelerde 1970'i ve 1980'li yıllardaki istikrar programları, sendikaları hedef alan baskıcı yönetimlerle ve askeri darbelerle birlikte gelişti.

Birçok az gelişmiş ülkede işçi sınıfı ve sendikalar çok yoğun baskılara rağmen ve bir ölçüde de ilk defa karşılaştıkları bu yaygın, sistemli ve sürekli baskı nedeniyle, kitle halinde militanlaşmaya başladı.

Orta Amerika ve Latin Amerika'da, Afrika'da ve Asya'da özellikle 1980'li yıllarda binlerce sendikacı ve sendika üyesi öldürüldü, kaçırıldı, sürgün edildi, hapse atıldı, işkenceden geçirildi, askere alındı; birçok sendika, gizli devlet güçlerince tahrip edildi; sendikalar kapatıldı, sendika seçimleri iptal edildi, sendikaların banka hesaplarına el kondu. Sendikaların uluslararası sendikal örgütlere üyeliği yasaklandı.

Ancak bütün bu uygulamalar, az gelişmiş ülkelerde işçi sınıfının toplumsal ve siyasal gelişmelere damgasını vurmaya başlayan bir güç olması sonucunu da doğurdu.

1980'li yıllarda ve özellikle de 1986 ve sonrasında çeşitli ülkelerde demokrasi mücadelesinin başını sendikalı işçiler ve hatta sendikalar çekmeye başladı. Güney Kore, Tayvan, Güney Afrika, Mali, Şili, Kongo gibi ülkelerde işçi sınıfı ülkenin demokratikleştirilmesi mücadelesinde fiili öncülüğü üstlendi.

1980'li yıllarda çok sayıda genel grev yapıldı. Şili, Dominik Cumhuriyeti, Uruguay, Haiti, Fiji, Kolombiya, Bolivya, Sudan, Ekvator, Kongo ve daha birçok ülkede, ekonomik, toplumsal ve siyasal taleplerle genel grevler yapıldı. Bu genel grevlerin bir bölümünde insanlar öldürüldü, tutuklandı, sendikalar kapatıldı.

Çeşitli ülkelerde işyeri insiyatiflerinin rolü artı, genellikle sendikal yapıların içinde işçi komiteleri veya konseyleri oluşturuldu.

Toplu iş sözleşmelerini ve ücretleri aşan talepler gündeme geldi ve sınıf hareketi siyasallaştı. Bu siyasallaşma, Fiji'de ve Brezilya'da sendikaların katkılarıyla kitlesel nitelikte işçi partilerinin oluşmasına kadar gelişti.

Sendikacılık hareketi, kadın ve çevre hareketleri ve mahalle örgütlenmeleri gibi girişimlerle ilişkisini ve işbirliğini artırdı.

Lübnan, Hindistan, Güney Afrika gibi ülkelerde, sendikacılık hareketi, farklı etnik gruplar veya kastlar arasında bir çimento rolü üstlendi.

Bir uluslararası sendika federasyonunun genel eğitim sekreteri 1992 yılı Ekim ayında Türkiye'ye gelmişti. İngiliz İşçi Partisi üyesi olan bu kişiyle Türkiye'de ve diğer az gelişmiş ülkelerde işçi sınıfı hareketinde son yıllarda gözlenen atılımı konuşurken, Türkiye gibi ülkelere gittiğinde moralinin düzeldiğini söyledi.

Gerçekten de, işçi sınıfına ve işçi sınıfına tarihsel bir misyon yükleyen görüşlere inancı sarsılanlara önerilecek tedavi, az gelişmiş ülkelerde yükselen işçi sınıfı dalgasını izlemeleridir.

Avrupa ve Amerika'da yükselen ve 1889 yılında İkinci Enternasyonalı yaratan işçi sınıfı dalgası, bugün az gelişmiş ülkelerde farklı koşullarda ve çöken modelin de deneyim hazinemize yaptığı katkılar ışığında yükselmektedir.

I. Türkiye İşçileşiyor, Daha da İşçileşecek

İşgücünden başka satacak birşeyi olmayan kişiler, işçi sınıfını oluşturur. Diğer bir deyişle, ücretlinin mesleği, bağlı bulunduğu kanun ve işyerindeki görevi ne olursa olsun, işveren adına geniş yetkiler kullanan biri değilse, bu kişi işçi sınıfındandır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye işçi sınıfı özellikle son yıllarda nicel ve nitel olarak hızlı bir gelişme içindedir.

1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'nin toplam nüfusu 56,5 milyondur. Bu toplam içinde 40,8 milyon kişi, 12 ve daha yukarı yaşlardaydı.

¹¹ Az gelişmiş ülkelerde kamu kesiminde istihdamda ve ücretlerde son dönemde yaşanan gelişmeler için bkz. ILO, **World Labour Report-4**, Cenevre, 1989.

12 ve daha yukarı yaşlardaki 40,8 milyon kişinin 24,7 milyonu iktisaden faalken, 16,0 milyonu iktisaden faal değildi.

İktisaden faal olan 24,7 milyon kişinin 23,4 milyonluk bölümü, gelir getirici bir işte çalışırken, 1,1 milyonu iş arayan işsizdi.

İktisaden faal olmayan 16,0 milyon kişinin ise, 1,3 milyonu emekli, 9,5 milyonu ev kadını, 4,3 milyonu öğrenciydi.

Gelir getirici bir işte çalışan 23,4 milyon kişinin yüzde 38,45'i ücretli (8.990.727 kişi), yüzde 22,26'sı kendi hesabına çalışan esnaf-sanatkar ve çiftçi (5.204.162), yüzde 37,94'ü kendi ailesinin dükkanında veya tarlasında ücretsiz olarak çalışan kişiler (8.871.277) ve yüzde 1,34'ü de işverendi (313.175).

Türkiye'de 1965 yılında ücretlilerin sayısı yalnızca 3 milyondur. Ücretlilerin, gelir getirici bir işte çalışanlara oranı ise yüzde 22 düzeyindeydi.

1990 yılında ise, ücretlilerin sayısı 9 milyona çıktı. Ücretlilerin, gelir getirici bir işte çalışanlara oranı ise yüzde 38'i aştı.

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1970-1990 döneminde yapılan nüfus sayımlarının sonuçlarına kısaca bakış, hızlı bir işçileşmeyi göstermektedir. Türkiye'de ücretlilerin sayısı ve gelir getirici bir işte çalışanlara oranı aşağıda sunulmaktadır:

Türkiye'de Ücretlilerin Sayısı ve Gelir Getirici Bir İşte Çalışanlara Oranı

Yıl	Ücretlilerin Sayısı	Gelir Getirici Bir İşte Çalışanlara Oranı
1970	4.172.699	% 27,60
1975	5.386.527	% 30,99
1980	6.162.002	% 33,27
1985	6.978.181	% 33,94
1990	8.990.727	% 38,45

Sayıları giderek artan işsizler de işçi sınıfının bir parçasıdır. İşsiz, ücretli olarak çalışmak niyetinde olmasına karşın, işgücünü satacak bir işveren bulamamış kişidir. Emekli işçi ve memurları da işçi sınıfı içinde düşünmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de ücretlilerin oranı yüzde 50'ye yaklaşmaktadır.

Yukarıdaki verilerde dikkati çeken nokta, özellikle 1985-1990 döneminde ücretli olarak çalışanların sayısında ve oranındaki hızlı artıştır.

Aynı değişim, hanehalkı reisi ücretli olanların sayı ve oranında da gözlenmektedir.

1985 yılında Türkiye'de 7,9 milyon hane vardı. Bunların 3,3 milyonunun reisi ücretliydi (% 41,31). 1990 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ise Türkiye'de 8,8 milyon hane vardır ve bunların 4 milyonunun reisi ücretlidir (% 45,68).

İşçileşme süreci 1990 sonrasında hızlandı. 5 Nisan istikrar programının uygulanmasıyla birlikte daha da hızlanacaktır.

Onbinlerce esnaf ve sanatkar, ithal ürünlerle ve büyük kapitalist işletmelerle rekabet edemeyerek, tasfiye oldu. 5 Nisan sonrasında bu tasfiye süreci hızlandı.

1989 ve sonrasında özellikle kamu kesiminde gerçek ücretlerde önemli artışların yaşanması sonucunda, bazı esnaf ve sanatkarlar dükkanlarını kapatarak, çeşitli yollarla veya siyasal ilişkilerini kullanarak kamu kesimine işçi olarak girmeye çalıştı.

Sermayenin büyük üretim birimlerini küçülterek sendikasıızlaştırma politikası, geçmiş dönemin bağımsız esnaf ve sanatkarından tümüyle farklı, tekelci sermayeye bağımlı yeni küçük birimler yaratmaya başladı.

Kırsal kesimde ise köklü bir değişim yaşanıyor. Uluslararası ve yerli tekelci sermaye, derinleşen ekonomik bunalım koşullarında, tarımda küçük üreticiliği sürdürmeye yönelik politikalarını kökten değiştirdi. Sovyet sisteminin çökmesiyle birlikte, anti-komünist mücadelede önemli bir silah olan ve gericiliğin toplumsal ve siyasal tabanını oluşturan küçük üreticiliğe de çok fazla gerek kalmadı. Tarımda desteğin büyük ölçüde kalkmasıyla birlikte, kırsal kesimde onyıllardır devlet desteğiyle ertelenen mülksüzleşme süreci olağanüstü biçimde hızlanacak, küçük üretici kitlesi hızla işgücünden başka satacak birşeyi olmayan işçi sınıfına dönüşecektir. Bugünden dönüşmektedir.

Kapitalizm işçi sınıfının sömürsüne dayalıdır. Ancak, işçi sınıfının birçok açıdan yeterince gelişmediği ülke ve dönemlerde, anti-kapitalist mücadelede, kapitalizmin dolaylı olarak sömürdüğü, yoksullaştırdığı ve genellikle tasfiye ettiği yoksul köylülük ve küçük üretici köylülüğün de büyük önemi oldu. Emperyalizmin açık yada gizli sömürgeciliği ve geri bıraktıracı etkisi bu önemi daha da artırdı. "İşçi-köylü ittifakı" ve işçi sınıfının daha da az geliştiği ülkelerde "işçi sınıfının ideolojik öncülüğünde ve fiili gücü yoksul köylülüğün oluşturduğu" stratejiler, bu gerekliliğin doğal ürünüydü.

Ancak uluslararası tekelci sermaye de buna karşı tedbirlerini aldı. Bazı ülkelerde kırsal kesimde sınıfsal çelişkilerin azaltılması ve kırsal kesimdeki küçük üreticiliğin anti-komünist cephenin ana dayanağını oluşturmasını sağlamak amacıyla, "beyaz devrim" adı altında toprak reformları yapıldı, çeşitli subvansiyonlar ve destekleme alımları sayesinde küçük üreticilik desteklendi. Bu politika, geniş kırsal kesimlerin hem tarım girdileri, hem de çeşitli tüketim malları açısından geniş bir pazar oluşturmasını da sağladı. Soğuk Savaş'ın başlamasından 1970'li yıllara kadar kapitalizmin hemen hemen bunalımsız gelişimi, bu konuda gerekli kaynakları da yarattı. Sermayenin bu stratejisi birçok ülkede başarılı oldu.

Türkiye'de de köylülük bir bütün olarak hep toplumsal gericiliğin tabanını oluşturdu. Özellikle 1960'lı yıllarda çeşitli yörelerdeki köylü eylemleri yadsınamaz, ancak bunların yaygınlaşması ve kalıcılılaşması sağlanamadı. Türkiye'de muhafazakar siyasal iktidarlar, Soğuk Savaş ve dünya kapitalizminin ekonomik büyüme koşullarında Amerikan emperyalizminin kırsal kesimdeki küçük üreticilik politikasını başarılı bir biçimde uyguladı.

Dünya kapitalizmi 1970'li yıllarda büyük bir bunalıma girdi. Bunalım giderek derinleşerek sürüyor. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte anti-komünist mücadelede küçük üreticiliğin önemi azaldı. Bir dönem birçok ülkede küçük üreticiliği koruyup geliştiren uluslararası tekelci sermayenin, "komünizmin çöktüğü bunalım koşullarında" bu pahalı müttefike gereksinimi kalmadı. Ayrıca, ekonomik bunalımdan çıkış için gerekli olan ucuz işgücünü sağlamanın yollarından biri de az gelişmiş ülkelerde işsizliğin daha da artırılmasıydı. Artan işsizlik de, militanlaşmaya başlayan sendikacılık hareketini zayıflatılabilecekti. Bu koşullarda, az gelişmiş ülkelerde kırsal kesimde hızlı ve kapsamlı bir mülksüzleşme gündeme geldi.

Uluslararası tekelci sermayenin, Türkiye'de kırsal kesimde subvansiyonları ve destekleme alımlarını etkisiz kılma politikası, 24 Ocak kararları sonrasında ortaya çıkan ve ancak son yıllarda aksayan mülksüzleşme sürecini olağanüstü bir biçimde hızlandıracaktır. Emperyalizmin günümüzdeki politikası, Türkiye'de bugüne kadar benzeri görülmemiş boyutta bir işçileşmenin geldiğini göstermektedir.

Mülksüzleşmenin sonrasındaki ilk yıllarda, ilk kuşak işçileşmede sınıf bilinci açısından çarpıklıklar doğal olarak çıkacaktır. Ancak bu olası ve geçici çarpık bilinç bile, küçük üreticiliğin gericiliğinden hayırlıdır.

Güneydoğu ve Doğu Anadolu'daki olaylarla birlikte köyler boşalmakta ve boşaltılmaktadır. Bu süreç de küçük üretici köylülüğün mülksüzleşme ve işçileşme sürecini hızlandırmaktadır.

1995 ve özellikle de 2000 yılındaki nüfus sayımı sonuçlarında, Türkiye toplumunun yaklaşık dörtte üçünün işgücünden başka satacak birşeyi olmayan insanlardan oluştuğunu görürsek, şaşırılmayalım.

Bu açılardan bakıldığında, "Kırsal yaşamın budalalığından" ve küçük üreticilikten kurtulmakta olan Türkiye güzel bir yoldadır.

II. SERMAYENİN YENİ SALDIRISI

A. Sermaye Sosyal Devleti ve İşçiyi Koruyucu Mevzuatı Reddediyor

Kapitalizmin ilk gelişme evrelerinde devlet tümüyle ve çok açık bir biçimde sermayeden yanaydı. İşçi sınıfı nicelik ve nitelik olarak yeni geliyordu; örgütlülük, bilinç ve mücadele düzeyi geriydi. Bu koşullarda, işçileri koruyucu yasalar yoktu. İşçiler en insanlıkdışı koşullarda tükeniyordu.

İşçilerin örgütlenmesi ve işçiyi koruyucu mevzuat elele gelişti. Devletin sınıfsal niteliği değişmedi, ama asgari çalışma ve yaşama koşullarını belirleyen, sendikal hak ve özgürlükleri güvence altına alan mevzuat gelişti.

20. yüzyılda ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ise, işçiyi koruyucu mevzuata ek olarak, devletin toplumsal harcamaları arttı, "refah devleti" veya "sosyal devlet" biçiminde betimlenen olgu ortaya çıktı. Bu işleyiş, bir yanıyla dünyada sosyalist alternatifin güçlülüğüne, Soğuk Savaş koşullarına ve ülke içindeki sınıf çelişkilerini azaltma çabasına, bir yanıyla gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı hareketinin (sendikal ve çeşitli kanatlarıyla siyasal) gücüne ve mücadelesine, bir yanıyla da ekonomik büyüme koşullarında iç pazarın genişletilmesi olanağına ve arzusuna bağlıydı.

Kapitalist dünyada 1970'li yıllarda yaşanmaya başlayan ve belirli kesintiler dışında süreklilik gösteren ekonomik bunalımla birlikte, önce "refah devleti" veya "sosyal devlet" anlayışı ve uygulaması ciddi bir saldırıyla karşı karşıya kaldı. Devletin sosyal refah harcamaları kısıldı, sosyal güvenlik sistemleri zayıflatıldı, v.b.

Türkiye'de bu ilk saldırı 24 Ocak istikrar programı ve 12 Eylül askeri darbesi sonrasında yaşandı. Uygulamayla ve mevzuatta ve toplu iş sözleşmelerinde yapılan değişikliklerle, işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler gaspedildi. Ücretlerin satınalma gücü yaklaşık yüzde 40 düzeyine düşürüldü. İşçi aristokrasisi ve yapay proletarya olguları hemen hemen yok edildi. Dönemin birçok sendikacısı, aydını ve işçisi, bu temel ve yapısal değişikliği kavrayamadı. 1980'li yıllarda "sermayenin sürekli ve sistemli bir saldırı sürdürdüğü" söylendiğinde, birçok kişi buna tepki gösteriyor ve "eski güzel günlerin geri gelebileceği" inancı ve umudunu yineliyordu.

Eski güzel günler gelmedi. Aksine, sosyalizm doğrultusundaki modellerden biri olan Sovyet sisteminin çökmesi ve işsizliğin artması sonrasında, sermaye dünyada ve Türkiye'de yeni bir saldırı başlattı.

Birinci saldırı dalgasında amaç, refah devletini veya sosyal devleti ortadan kaldırmaktır.

İkinci dalganın amacı, işçiyi koruyucu ve sendikal hak ve özgürlükleri güvence altına alan mevzuatı etkisiz kılmaktır. Bugün gelişmiş kapitalist ülkelerde de, Türkiye'de de bu yeni saldırı yaşanmaktadır.

Serbest bölgeler, taşeronlaştırma, yerli ve yabancı kaçak işçilik, geçici işçilik, süresi belirli hizmet akdiyle çalıştırma, eve-iş-verme ve çeşitli diğer kendi hesabına çalışma biçimleri, esnek çalışma ve kısmi süreli çalışma gibi uygulamaların amacı, işçileri yasaların koruyuculuğu dışına çıkarmak ve sendikal hakların kullanılmasını engellemektir.

İş güvencesinin olmadığı koşullarda taşeron işçisinin sendikalaşması ve yasaların tanıdığı hakları kullanabilmesi olanaksızdır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 94 sayılı Sözleşmesi, kamu tarafından ihale edilen işlerde çalışan sendikasız işçileri korumayı amaçlamaktadır. Türkiye bu Sözleşmeyi onaylamıştır. 1993 kamu kesimi toplu iş sözleşmelerine bu konuda bir hüküm konmuştur. Ancak 94 sayılı Sözleşmeyi, iç düzenlemeleri ve toplu iş sözleşmesi hükümlerini uygulamak, iş güvencesinin bulunmaması nedeniyle, olanaklı olmamıştır.

Kaçak işçinin sendikalaşma ve işçiyi koruyucu mevzuattan yararlanma hakkı yoktur. Kaçak işçi bir de yabancı uyrukluysa, sesini yükseltmesi söz konusu değildir.

Eve-iş-verme ve çeşitli diğer kendi hesabına çalışma biçimlerinde, çalışan kişi artık yasalar önünde işçi bile sayılmamakta, işçiyi koruyucu mevzuattan yararlanamamaktadır.

Esnek çalışma ve kısmi süreli çalışmada ise, belirli haklardan yararlanmak olanaksız hale getirilmektedir.

Bir dönem işçi sınıfını pasifleştirmek için sermayenin kabul edebildiği reformlar, günümüzde çok yoğun mücadelelerle elde edilmek durumundadır. Reformlar için, demokrasi için, temel sendikal hak ve özgürlükler için mücadele sırasında sermayenin direnişi sürecinde, günümüz kapitalizminin çalışanlar için öngördüğü cehennem çok daha iyi kavranacaktır.

Dünya kapitalizminin ve Türkiye'deki kapitalizmin bugünkü bunalımı, sermaye ve servet sahiplerinin hareket sahasını iyice daraltmıştır. 1960'lı yılların ekonomik büyüme koşullarında oldukça kolayca verilebilen tavizler, günümüzde ancak yoğun kitle mücadeleleriyle elde edilebilecek mevzilere dönüşmüştür. "Sosyal hukuk devleti" anlayışının 1961 Anayasasında yer alması için işçi sınıfının kitlesel bir eylemi yoktur. Sermaye, Avrupa işçi sınıfının ekonomik büyüme döneminde (bir ölçüde de anti-komünist stratejinin bir parçası olarak) elde ettiği bu kazanımın Türkiye'ye yansıtılmasına direnmemiştir. Ancak günümüzde bu anlayışı hayata geçirebilmek milyonlarca işçinin, memurun, işsiz, emeklinin, esnaf-sanatkarın ve köylünün meşru kitle eylemlerini ve bağımsız siyasal gücünü gerektirmektedir.

Sermayenin kaynakları açısından günümüzde deniz tükenmiştir. Geçmişin birçoğumuza basit reformlar gibi gözükken adımlarının sermayeye atılabilmesi için, sınıfın bağımsız kitlesel siyasal gücünü yaratmak gerekmektedir. **Bu hareketin programının da, işçilerin üzerinde bugün anlaştıkları ortak ekonomik, demokratik, siyasal taleplerinden oluşması zorunludur. İşçi sınıfı, sermayenin dünya ölçeğindeki bu yoğun saldırısını yaşadıkça ve ona karşı kendi mevzilerini oluşturdukça, programını geliştirecektir.**

Sermaye, ekonomik bunalım, yüksek oranlı işsizlik ve Sovyetlerin yıkılışı koşullarında, tüm dünyada yeni bir saldırı başlatmıştır. Ancak, tarımda küçük üreticiliğe karşı izlenen yeni politikalar ve sermayenin bu yeni saldırısı, işçi sınıfını nicel olarak daha da büyüttüğü gibi, sınıfın kendisi için sınıf olma sürecini daha da hızlandırmakta ve sınıfı hızla ve bir bütün olarak politize etmektedir.

B. Türkiye'de 1995'te Ücretli Emek ve Sermaye İlişkisi

1994 yılında Türkiye'de genel olarak ücretli emek ile sermaye ve özel olarak da ücretli emek ile sermayenin politikalarını izleyen Hükümet arasındaki ilişkilerde bir sertleşme yaşandı. Bu sertleşme, yaz aylarında havanın geçici olarak bir parça soğuması gibi midir; yoksa, 1994 yılında yaşananlar, Kasım ayının soğuğu gibi midir; karakışın habercisi midir?

1994 yılında yaşananlar, karakışın habercisidir. 1995 ve 1996 yıllarında sermayenin dünyada ve Türkiye'de ücretli emeğe yönelik tavrında daha da sertleşme, acımasızlaşma ve saldırıda bir yoğunlaşma yaşanacaktır.

Uluslararası teknelci sermaye, 1970'li yıllarda yaşamaya başladığı bunalımla birlikte, refah devleti veya sosyal devlet olgusunu tümüyle reddetmeye, sendikacılığı zayıflatarak işgücü maliyetlerini düşürmeye çalıştı. 1990 ve sonrasında Sovyetler Birliği ve Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik yapı değişikliği ve artan işsizlikle birlikte, sermaye saldırısında yeni bir dalga başladı. Sermaye, yürürlükteki yasalarda işçiyi koruyucu mevzuata bile tahammül edememeye, artan işsizliği daha da arttırmaya ve sendikaları tümüyle işlevsiz kılmaya çalışmaya başladı. Türkiye'de uluslararası ve yerli teknelci sermayenin son yıllarda değişen tavrında önemli nedenlerden biri budur. Diğer taraftan, IMF'nin kırsal kesime yönelik tasfiye politikaları ve Hükümetin terörle mücadelede kırsal kesimde izlediği strateji, kırsal kesimde hızlı bir mülksüzleşme ve kente göç süreci başlattı..

Uluslararası piyasalarda A.B.D. ve Japonya kaynaklı ulusötesi sermaye ile mücadele etmeye çalışan Avrupa ulusötesi sermayesi, Türkiye'yi ucuz bir işgücü cenneti olarak kullanma çabası içindedir. Avrupa Birliği ile gümrük birliğine girme öncesinde, özellikle 1995 yılında, Türkiye'de işgücünü daha da ucuzlatma operasyonlarına başlanılacaktır. Türkiye'de sermayenin ana birikim kaynağı, devletin imkanlarıdır. Gümrük birliğine girildiğinde ayakta kalabilmek isteyen geri teknoloji bu sermaye, işgücünü daha da ucuzlatmak için yoğun bir çaba içine girecektir.

Türkiye'de kamu açıkları son yıllarda hızla büyüdü. Hükümetler yıllardır, sermaye ve servet sahiplerinden vergi almak yerine borç almayı tercih ettiklerinden, iç borç miktarı hızla arttı ve artmaktadır. Uluslararası ve yerli teknelci sermaye, devletin iç ve dış borçlarının zamanında ve tam olarak geri ödenmesini talep etmektedir. Bu koşullarda Hükümet, kamu açıklarını kısmada devletin personel harcamalarını azaltmaya büyük önem verecektir.

Karakış kapıdadır.

(1) Kamu kesiminde işçi ve memur sayısı azaltılacaktır. Zorunlu emeklilik, geçici işçilerin çalışma süresinin ve sayısının azaltılması, özelleştirme, taşeronlaştırma ve işyeri kapatmaları, bu genel politikanın öğeleridir.

(2) Memur ve sözleşmeli personel statülerindeki ücretlerin aylıkları, enflasyonun altında oranlarda artırılacaktır. Kamu kesiminde toplu sözleşme görüşmelerinde çok düşük oranlı zamlar önerilecek, bazı sendikalar greve zorlanacaktır. Toplu sözleşme görüşmelerine kamu kesimi işveren sendikalarının yanı sıra Maliye Bakanlığı'nın bir yetkilisi de katılacak, serbest toplu pazarlığın yerine bütçe kanunu geçirilmeye çalışılacaktır.

(3) Kamu kesiminde memurlaştırma ve ücretlerin düşürülmesi gündemdedir. Hükümet, 1994 yılında yapmaya çalıştığı gibi, il özel idarelerine asgari ücretle sendikası geçici işçi olarak, bazı kamu kurum ve kuruluşlarındaki sendikalı geçici işçilerden kurtulmak istemektedir.

(4) Sosyal Sigortalar Yasası'nda yapılması düşünülen değişikliklerle, emeklilik çok zorlaştırılacaktır. Sosyal sigortanın yerine özel sigortacılık geliştirilmeye çalışılacaktır.

(5) Özelleştirme, yatırımların durması, ekonomik ve siyasal nedenli işçi çıkartmalar, zorunlu emeklilik, IMF'nin önerdiği kırsal kesim politikaları ve terörle mücadelede kırsal kesimde izlenen stratejiye bağlı olarak hızlanacak mülksüzleşme ve iç göç nedeniyle, işsizlik daha da artacaktır.

(6) Yerli ve yabancı kaçak işçilik, kiralık işçilik, kısmi süreli çalışma, esnek çalışma, eve iş verme ve diğer sahte "kendi hesabına çalışma" biçimleri yaygınlaştırılacak, işçiyi koruyucu mevzuat etkisiz kılınmaya çalışılacaktır.

Türkiye, tarihimizde hiçbir dönemde yaşamadığımız bir ücretli emek - sermaye saflaşması ve çelişkinin ilk dönemlerindedir.

C. İşçi Sınıfını Bölme Çabaları

Sermayedar sınıf, işçi sınıfını etnik kökene, siyasal görüşe veya dinsel inanca göre bölmeye, birbirine düşürmeye ve yönetmeye çalışır. Bölme çabalarının diğer bir biçimi ise, işçi sınıfını kısa vadeli çıkarları birbiriyle çelişir gibi gözükten katmanlara ve tabakalara ayırmaktır.

Ücretlileri "işçi" ve "memur" statülerinde istihdam etmek, bu çabanın bir parçasıdır. Birçok kişi, ülkemizde bir dönem işçi aristokrasisini oluşturan "memur"lara geçmişte tanınmış bazı ayrıcalıklardan hareketle, onların geçmişte işçi sınıfından olmadığını, yeni "işçileştikleri"ni bile söyleyebilmektedir. Bugün işyerlerinde "işçi" ve "memur," "mavi yakalı" ve "beyaz yakalı" ücretli farklılaşması, ne yazık ki, hala büyük ölçüde aşılabilmiş değildir. Son dönemde yaygınlaştırılan "kapsam-dışı personel" uygulaması da, bu çabanın bir parçasıdır.

Ancak sermaye, işçi sınıfını bölmede yeni yöntemlere ağırlık vermektedir.

"İşçi" ve "memur" statülerine, KİT'lerin özelleştirilmesini kolaylaştırmak amacı da düşünülerek, "sözleşmeli personel" statüsü eklenmiştir.

Geçici, mevsimlik veya süresi belirli hizmet akdiyle çalışma, sistemli bir biçimde yaygınlaştırılmaktadır. "Çalışma yaşamının esnekleştirilmesi" adı altında gündeme getirilen bu uygulama, "kadrolu" veya "daimi" işçilerle, geçici işçiler arasında kısa vadeli çıkar farklılıkları yaratmaktadır.

"Taşeron işçisi" gibi bir olgu da yaygınlaşmaktadır. Bazı işyerlerinde şirketin veya işletmenin daimi işçileri, işsizlik nedeniyle, aynı işi daha düşük ücret ve daha az hakla yapmaya hazır taşeron işçilerini kendi rakipleri olarak görmektedir.

"Kısmi süreli çalışma" ("part-time") uygulaması da, bağlı bulunan statü, sendikalaşma, elde edilen haklar gibi konularda farklı düzenlemeleri getirmekte ve işyerinde bölünmelere neden olmaktadır.

Yerli ve yabancı kaçak işçilik ise bu bölünmeleri had safhaya çıkarmaktadır. Kaçak işçinin yabancı uyruklu olması ve bir köle gibi çalışmayı kabullenmesi, çelişkileri daha da keskinleştirmektedir.

1985 yılında Türkiye'de Karabük Demirve Çelik İşletmesi Müdürlüğü işyerinde bir süre uygulanan "kiralık işçi"lik de farklı bir statüdür.

Götürü çalıştırma, eve iş verme, kendi işini kuranları teşvik etme gibi uygulamalar ise, gerçekte ücretli olarak çalışan üreticilerde sınıf bilincinin gelişmesini engellemeyi amaçlamakta, onların kendilerini geleceğin zengini "müteşebbis"ler gibi algılamalarını hedeflemektedir.

Büyük işletmelerde gerçekleştirilen üretimi küçük işletmelere fason olarak verme ve işyerlerini küçültme gibi uygulamalar da işçilerin birlikte davranış alışkanlıklarını geriletmeyi ve sendikalarda örgütlenmeyi zorlaştırmayı amaçlamaktadır.

Günümüzde sistemli biçimde yaygınlaştırılan bu istihdam biçimleri, işçi sınıfının heterojen yapısını, kısa vadeli çıkarları birbiriyle çelişen tabakalar ve kesimlere dönüştürmeye çalışmaktadır.

Bu istihdam biçimleri, işçilerin sendikasızlaştırılmasında ve daha yoğun bir biçimde sömürülmesinin sağlanmasında da önemli araçlardır.

Sendikalar, sermayenin işçi sınıfını daha heterojen duruma getirme ve bu yolla zayıflatma çabalarına karşı alternatif stratejiler geliştirmelidir.

Sendikalar, bu yeni çalışma biçimleri karşısında duyarsız kalırsa, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi hızla zayıflayacaktır.

Sendikalar, giderek yaygınlaşan bu çalıştırma biçimleri altında yoğun bir biçimde sömürülen işçilerin de hak ve çıkarlarını savunmalıdır. Sendikalar, yalnızca doğrudan temsil ettikleri üyelerin çıkarlarını savunmakla sınırlı bir sendikacılık anlayışıyla hareket ederlerse, gittikçe zayıflayacak ve bu görevlerini de yerine getiremeyecektir.

Günümüzde Türkiye'de bazı çevrelerin savunduğu işçi aristokrati sendikacılığının çıkmazı da bu noktadadır. Günümüzde yalnızca kendi üyesine ve hatta bu üyeler içinde de bir kesime hizmet götürmeyi amaçlayan bir anlayış, kendi kendisini yiyip tüketecektir.

Bu yeni çalıştırma biçimleri altında yoğun bir biçimde sömürülen işçilerin hak ve çıkarlarının da korunması, sendikaları güçlendirecektir. Bu mücadele ise, toplu sözleşmecilikle sınırlı bir sendikacılık anlayışının aşılmasını, sınıfın siyasal alandaki bağımsız gücünün yaratılmasını gerekli kılmaktadır.

Bu yeni çalıştırma biçimleri altında köleleştirilmeye çalışılan işçiler, sınıfın siyasal alanda (sendikalarla yakından bağlantılı) bağımsız hareketine, sendikalara göre çok daha kolay katılabilecekler, destek verebileceklerdir.

Sermaye, işçi sınıfını ve sendikaları zayıflatmaya çalıştıkça, sınıfın bütününe siyasallaştırmaktadır.

D. Eve-İş-Verme

Eve-iş-verme sistemi, işverenin normal olarak bir fabrikada veya bir başka işyerinde kendi istihdam ettiği işçilere yaptırdığı işleri, işyeri dışında ve genellikle evlerde çalışan kişilere yaptırmasıdır. Çok farklı biçimleri görülebilen bu uygulama, son yıllarda tüm ülkelerde sistemli bir biçimde ve hızla yaygınlaştırılmaktadır.

İşçiler, uzun yıllar süren mücadeleler sonucunda elde edilmiş bazı haklardan yararlanmaktadır. Bu hakların bir bölümü yasalarla, bir bölümü ise toplu iş sözleşmeleri ile düzenlenmiştir. Sendika üyesi işçiler, işyerinde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesinden yararlanırken, sendikasız işçilerin haklarını düzenleyen yasalar vardır.

İşçilerin hemen hemen tümünün haklarını düzenleyen yasalar ise, öncelikle işçilerin örgütlü mücadelesiyle ve işçilerin siyasal alandaki etkisiyle çıkarılmıştır.

Eve-iş-verme sistemiyle ve diğer yollarla, hem sendikacılık hareketi zayıflatılmak, hem de işçilerin mevcut yasalardan yararlanmasını engellenmek istenmektedir.

Yürürlükteki işçiyi koruyucu yasalardan yararlanabilmek için "hizmet akdi" ile çalışma zorunluluğu vardır. "Hizmet akdi" ilişkisinde işçi, belirli bir ücret veya aylık karşılığında, işgücünü belirli bir süre için işverene satmaktadır.

Eve-iş-verme sisteminde ise, işveren için iş yapan kişinin "hizmet akdi" ile değil, "istisna akdi" ile çalıştığı kabul edilir. Diğer bir deyişle, evinde çalışarak bir işveren için belirli bir malı üreten kişi, yasalar önünde işçi kabul edilmemekte, böylece işçi sınıfının onyıllar süren mücadelesiyle elde edilen kazanımlardan yararlanması imkansız kılınmaktadır.

Kapitalizmin gelişme sürecinde en acımasız sömürü, "eve-iş-verme" sistemi içinde gerçekleştirilmiştir. Kadınlar, yaşlılar, çocuklar ve sürekli bir iş bulamayan işsizler, her türlü yasal koruma dışında, kendi evlerinde parça başı ücret esasıyla sermayedarlar için üretim yapmıştır. Eve-iş-verme sistemini, kayıt-dışı ekonomi, "kara ekonomi" veya "gizli ekonomi" adları altında ifade edilen bütünlük içinde ele almak gereklidir. Taşeronluk, aile işletmesi ve eve-iş-verme, acımasız bir sömürü zincirinin halkalarıdır. Eve-iş-verme sisteminde çalışanlar, son yıllarda sermaye tarafından sistemli bir biçimde yaygınlaştırılan "kendi işinde çalışanlar" veya "kendi hesabına çalışanlar" kategorisinin imalat sanayiindeki uygulamasıdır. "Kendi hesabına çalışanların" inşaat işkolundaki biçimi, "götürü iş alma," ormancılık işkolundaki biçimi ise "vahidi fiyat" uygulamasıdır.

Günümüzde yeni-liberal ve yeni-muhafazakar saldırının amaçlarından biri, işçileri sendikasızlaştırarak ve köleleştirerek işçilik maliyetini düşürmektir. Bunun yollarından biri de, çağdaş teknolojileri de kullanarak, "kendi hesabına çalışmanın" ve eve-iş-verme sisteminin yaygınlaştırılmasıdır.

Eve-iş-verme sistemi Osmanlı İmparatorluğu döneminde de vardı. 1950'li ve 1960'lı yıllarda kırsal kesimde özellikle ihracata yönelik halı üretiminde, Sümerbank'ın ve yerli tüccarların çabalarıyla, yaygınlaştı. 1980'li yıllarda ise sistemli bir biçimde teşvik edilmeye başlandı. Örneğin, 20-23 Ocak 1982 tarihli Günaydın Gazetesi'nin eki Saklambaç'larda yayınlanan "Evine Bolluk Getiren Kadınlar" başlıklı dizide, eve-iş-verme sisteminin propagandası yapılıyordu¹².

1986 yılında ANAP iktidarı döneminde hazırlanan 1986 Yılı Programı'nda da bu uygulamanın yaygınlaştırılması öngörülüyordu: "Evlere malzeme ve alet sağlayarak parça başı üretimi yapılabilir; konfeksiyon, nakış işlemeciliği, halıcılık, cam işlemeciliği, çinçilik, elektronik, elektrik, konservecilik, seramik v.b. dallarında uygulamanın yaygınlaştırılması..."¹³

1989 yılında Aytemizler Tekstil San. ve Tic.Ltd.Şti., 400 sürekli işçiye karşılık, 15 bin ev kadını eve-iş-verme sistemi içinde çalıştırıyordu¹⁴. 1993 yılında Adana'daki üç sakız imalathanesinde sürekli 60 işçiye karşılık, sakızların evlerde kağıtlara sarılmasında yaklaşık 1000 kişi çalışıyordu¹⁵. DİE Hanehalkı İşgücü Anket Sonuçlarına göre, 1993 yılı Nisan ayında evlerde çalışanların sayısı 135 bindi. Bu kişilerin 22 bini ücretli, 100 bini kendi hesabına çalışan ve 13 bini de ücretsiz aile çalışanı olarak gözükmüyordu¹⁶. Ancak gerçek rakamın bunun çok üstünde olduğu açıktır.

Son yıllarda bu vahşi sömürü, işsizliğin neden olduğu çaresizlik içindeki insanlara daha nazik sözcüklerle yeniden pazarlanmaktadır. DYP-SHP II. Koalisyon Hükümeti Programında bu konu şöyle ifade edilmektedir: "Kadınlarımızın kendi iş yerlerine sahip olma imkanları geliştirilecektir."¹⁷

DYP-SHP Koalisyon Hükümeti, bazı kamu bankaları aracılığıyla ev kadınlarına düşük faizli kredi vererek, evlerde yapılacak bu nitelikteki üretimi teşvik etmeye başladı. Hükümet tarafından bir kurtarıcı gibi sunulan bu yeni girişim de, eve-iş-verme sisteminin bir biçimidir. Böylesi bir düzenlemede, bir tüccara veya sanayiciye evinde mal üreten ve parça başı ücret üzerinden bir gelir elde eden emekçi, yasalar önünde "hizmet akdi ile çalışan bir işçi" sayılmadığı için, birçok hakkından mahrum kalmaktadır. Ayrıca, bu biçimde çalışan kişilerde sınıf bilincinin gelişmesi ve gerçekte işçi olan bu emekçilerin örgütlenip toplu mücadeleye girmeleri son derece zordur.

İkinci Bölümün Dipnotları

¹² Bu dizi ve ayrıca bu yıllardaki eve-iş-verme uygulamaları için bkz. Koç, Y., "Eve-İş-Verme, İşçiler ve Sendikalar," **Bilim ve Sanat**, Sayı 23, Kasım 1982, s.28-31.

¹³ DPT, 1986 Yılı Programı, **Resmi Gazete**, 31.10.1985, s. 260.

¹⁴ Bkz. "Aytemiz'in Yöntemi: Eve İş," **Ekonomik Panorama**, 27.8.1989, s.36-38.

¹⁵ Bkz. "Sakızlanmış Kadın Hayatları," **Gerçek**, 10.7.1993.

¹⁶ DİE, **Hanehalkı İşgücü Anket Sonuçları (Nisan 1993)**, Çizelge 53.

¹⁷ **Hükümet Programı**, 30 Haziran 1993, s.104.

Çeşitli ülkelerde sendikalar, bu nitelikteki çalışmayı "sahte kendi-işinde-çalışma" veya "sahte kendi-hesabına-çalışma" olarak nitelendirmekte ve bu kişilerin de işçileri koruyucu mevzuatın kapsamına alınmasını istemektedir. Bazı sendikalar ise, "sahte kendi-hesabına-çalışma" uygulamasına kökten karşı çıkmakta ve bu durumdaki kişileri korumanın bu uygulamayı sürdürmek anlamına geleceğini ileri sürmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1995 yılında toplanacak olan Uluslararası Çalışma Konferansında gündeme alınacak konulardan biri de "Evde Çalışma"dır. 1995 yılında ilk kez görüşülmesinin ardından 1996 yılında bu konuda bir Sözleşme'nin kabulü, sermayenin bu yeni saldırı aracını etkisiz kılmada önemli bir araç olabilecektir.

Ülkemizde ise, DYP-SHP Hükümeti tarafından sunulan "ev kadını kredisi"nin gerçekte eve-iş-vermenin bir biçimi olduğunun açıklığa kavuşturulması gereklidir. Sendikalarımız, "sahte kendi-hesabına-çalışma" uygulamasıyla, işçileri koruyucu mevzuatın dışına çıkarılan gerçek işçilerin korunması ve örgütlenmesi için de çalışmalar yürütmelidir.

E. Yabancı Kaçak İşçilik

Yabancı kaçak işçiler, en kısa sürede en fazla parayı biriktirip ülkelerine geri dönme beklentisi içinde olduklarından, en ağır çalışma koşullarını kabul etmektedirler. Çalışmaları yasak olduğu için sendikaya üye olmaları olanaklı değildir. Yasadışı ve kaçak olarak çalıştıkları için sürekli polis ve sınırdışı edilme korkusuyla yaşamakta, seyahat giderlerini bile karşılayamama tehdidiyle karşı karşıya bulunmaktadırlar. Kaçak olarak çalıştıkları için yasalar önünde işçi sayılmamakta ve yürürlükteki mevzuatta yer alan işçiyi koruyucu hükümlerden yararlanamamaktadırlar. Üzerinde anlaştıkları ve hakettikleri ücreti alabilmelerinde bile büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar. İş kazasına uğramaları veya hastalanmaları durumunda hiçbir güvenceleri yoktur. Ülkemiz işçilerine göre daha düşük ücretlerle, daha kötü çalışma koşullarıyla ve çok daha yoğun bir tempoda, köle gibi çalışmayı kabullenmektedirler.

Yabancı kaçak işçilerin bu koşullarda çalıştırılması mümkün olunca, ülkemiz vatandaşı ücretlilerin sendikalı işçiler olarak insanca çalışma ve yaşama koşullarına kavuşmaları ve hatta yürürlükteki mevzuatta yer alan işçiyi koruyucu hükümlerden yararlanmaları giderek zorlaşmaktadır. Yabancı kaçak işçilerin sayısının toplam işçi sayısına oranı düşük olmakla birlikte, bu kaynağın potansiyel bir tehdit oluşturması özel kesimde özellikle kayıt-dışı sektörde işverenlerin ve işçilerin tavırlarını ve ilişkilerini önemli ölçüde etkilemektedir. İşsizliğin her geçen gün mutlak rakam ve işgücüne oran olarak arttığı günümüzde, yabancı kaçak işçi sorunu Türkiye işçi ve sendikacılık hareketi açısından ciddi bir kaygı kaynağı oluşturmaktadır.

Yabancı kaçak işçiliğin ve bu yolla teşvik edilen yerli kaçak işçiliğin, SSK ve kamu maliyesi açısından da ciddi sakıncaları bulunmaktadır. Kamu açıklarının arttığı bir dönemde, kaçak işçilik nedeniyle devletin büyük vergi kaybı olmaktadır. Kaynak yetersizliği nedeniyle en temel ödemelerinde aksamaların olduğu Sosyal Sigortalar Kurumu ise önemli miktarda sosyal sigorta primi gelirinden mahrum kalmaktadır.

Yürürlükteki yasalardaki son derece açık hükümlere rağmen, son yıllarda ülkemizde yabancı uyrukluların kaçak olarak çalışması hızlı bir biçimde yaygınlaşmakta, yürürlükteki yasalar sürekli olarak ihlal edilmektedir.

Bu konudaki haberler ağırlıklı 1992 yılından itibaren gazete ve dergi sayfalarında yer almaya ve kamuoyu gündemine girmeye başladı.

TİSK Genel Başkanı Refik Baydur, 1992 yılı başlarında, gerekirse eski Sovyet cumhuriyetlerinden ayda 80 dolara çalışacak işçi getirilebileceğini söylüyor ve "Rusya'da işçiler 50 dolara çalışmaya bile dünden razı" diyordu¹⁸.

Belçika'da yayımlanan "The European" Gazetesi 1992 yılı ortalarında, "Köle Ticareti Türkiye'de Hortladı" başlığıyla şu haberi veriyordu¹⁹:

"Para kazanmak amacıyla akın akın Türkiye'ye gelen binlerce Doğu Avrupalı, çağdaş köle pazarlarında açık artırımla satılıyor. Avrupa'nın yeni köle işçileri genç Rus, Romen ve Polonyalılar, yasadışı yollardan İstanbul'un inşaatlarında amelelik yapıyor. Türkiye'ye kamyonlarla sokuluyor, pasaportları ellerinden alınıyor ve organizatörlere belli bir komisyon ödendikten sonra yerel amelelere oranla 3 katı düşük ücretlerle çalıştırılıyorlar. Bugüne dek İstanbul'a yaklaşık 5 bin Doğu Avrupa'lı gelmiş bulunuyor ve önümüzdeki aylarda iki katına çıkması bekleniyor. Köle işçiler, gazete ilanları ve Türk işverenler adına çalışan acenteler aracılığıyla işe alınıyor. İşçileri Türkiye'ye çeken etmenler ise kendi ülkelerinde bulunmayan iş olanakları ve döviz. Türkiye'ye geldiklerinde kendilerini insan pazarlarında buluyorlar. Buralarda dişleri ve kasları incelenerek sağlık denetiminden geçiriliyorlar... Kaderin garip bir cilvesi olarak, pazar, köle işçilerin, Türkiye'ye birkaç yıl önce yerleşmiş vatandaşlarınca işletiliyor. Türkiye'de kol emekçisinin ortalama günlük kazancı 80 - 100 bin lira arasında. Doğu Avrupalı işçiler ise 30 bin lira ancak kazanabiliyor... İşçiler arasında üniversite mezunları da var. Kimileri ise becerilerini ülkelerinde pazarlayamayan kişiler. Doğu Avrupa'da enflasyon öylesine yüksek ki, örnek olarak bir

¹⁸ Bugün, 7.3.1992.

¹⁹ Cumhuriyet, 9.8.1992.

öğretmenin geçinmesi olanaksız. 28 yaşındaki Romen Manole Viorel, İstanbul'a 45 gün önce gelmiş ve geldiğinden beri bir kez olsun yıkanamamış. Geceleri, çalıştığı inşaatın çatısında böcek ve fareler arasında uyumaya çalışıyor, ama yine de kendini 'şanslı' sayıyor. 'Ben Bükreş'te öğretemdim. Maaşımla, ailemi geçindiremiyordum. Buradaki çalışma koşullarını biliyordum, ama dört bir yanımda böcekler ve fareler cirit atarken uyumakta zorlanıyorum. Acenteler, işçilerin istediklerinde Türkiye'den ayrılmasını engellemek amacıyla pasaportlarını alırlar. Bir diğer Romen, Petre Florin (20) ise, 'çaresiz çalışıyorum' diyor. '14 saat çalışarak geçen günler ve uykusuz geceleri artık kaldıramıyorum. İşverenimiz, pasaportumuzu aldı ve, iş bitene kadar da vermem, diyor. Bu yüzden kalıp çalışmaktan başka çarem yok.' Türkiye'de üslenen Doğu Avrupalı acenteler, Rusları sınır ötesinden gönderdikleri araçlarla Trabzon'a getiriyor. Romen ve Polonyalılar ise kamyonlarla geliyor."

1992 yılında Filipinler'den gelerek Türkiye'de dadı, hizmetçi ve fabrika işçisi olarak çalışan işçi sayısı önemli sayılara ulaşmıştı. Filipinli işçiler, işçi simsarlarına kişi başına 1000 - 2000 dolar ödeyerek Türkiye'ye geliyorlar ve iş buluyorlardı. Aylık ücretleri 150 - 200 dolar düzeyindeydi. 1992 yılı sonlarında İstanbul'da 2000 dolayında Filipinli, Portekizli ve Koreli işçi fabrikalarda kaçak olarak çalışıyordu. Filipinli işçiler özellikle dokuma işkolunda yaygındı. Niva Tekstil, Ortadoğu Tekstil, Ben Tekstil, Gap Tekstil, Cemtaş gibi işletmelerde, kaçak yollardan sahte vizeyle gelen Filipinli işçiler vardı. Bu işçilerin pasaportları işverenlerce ellerinden alınıyor ve, sınırdışı edilmek korkusuyla, insanlık dışı koşullarda çalışmayı ve yaşamayı kabulleniyorlardı²⁰.

1993 yılı başlarında İstanbul Avcılar'da kurulu Cemtaş Konfeksiyon Sanayi ve Ticaret Ltd.Şti.'nin sahibi Abdullah Taşçı, Filipinli işçileri şöyle anlatıyordu²¹:

"Bizim Türk işçilerimiz çok tembel. Ben Filipinli işçilerden çok memnundum ve bu işi Filipinlilerle götürmeye kalktım. İş ahlakı bakımından çok daha üstün olan bu insanlar, verdiğiniz işi yaparken çok dikkatli. Aralarında bir kaç tanesi tekstil mühendisi olan beş Filipinli işçim için lojman bile tutmuştum. Yetkili yerlere başvurumama rağmen onlar için gerekli izni alamadım. Bu insanlar, önce vize almak umuduyla Bulgaristan'a gitti. Vize alamayınca da ülkelerine geri döndüler. Şimdi birisini geri getirttim... Filipinli işçiler, 'Türk işçiler bu kadar yüksek maaş alıyor, bu kadar güzel yemekler yiyorlar; buna rağmen neden çalışmıyorlar?' diye soruyorlar bize."

Türkiye, başka ülkelerde kaçak olarak çalıştırılmak üzere götürülen işçiler için de bir sıçrama tahtası olarak kullanılmaktadır. Örneğin, 1993 yılı başlarında Yunanlı bir armatörün gemisinde kaçak olarak çalıştırılmak üzere Pakistan'dan getirilen 20 işçi, gemiye binmeden önce Çanakkale'de polis tarafından yakalanmıştı²².

1993 yılı başlarında Türkiye'de inşaatlarda kaçak olarak çalışan Romenlerin çalışma koşulları şöyleydi²³:

"Genellikle inşaatlarda iş buluyorlar. Ancak sık sık iş sahipleri onları kandırıyor. Bir işyerinde günlüğü yetmiş bin lira ve bir öğün yemeğe anlaşmışlar. Elli gün çalıştıktan sonra patron çıkartıp altıyüzbin lira vermiş. Burada, yirmi otuz kişinin bir arada yaşadığı barakalarda ve inşaatlarda kaldıklarını anlatıyorlar. Sık sık hastalandıklarını, hastalananların tedavi görmeden barakalarda yattıklarını ve şu anda iki hastalarının olduğunu söyleyerek bizim barakaları görmemizi istiyorlar... Türkiye'ye geldikten sonra önce tek başlarına kurdukları ilişkilerle iş bulmaya çalışmışlar. Sonra kaldıkları yerlerde topluluk halinde bekleyip iş bulan insanlar görünce aynı yöntemi uygulamaya başlamışlar... Çoğunlukla Türkiye'ye yanlarında hiç para olmadan giriş yapıyorlar. Geldikleri otobüsün parasını da ödemedikleri için bazılarının pasaportlarına şirket el koyarak, dönüşlerinde kazandıkları paradan ödemelerine izin veriyor. Bu parayı kaldıkları 55 gün içerisinde toplayamayanlar ise Türkiye'de kalmak zorundalar. Kaldıkları yerlere baskın yapan polis, vizesi geçenlerin pasaportlarına el koyarak ikiyüz marklık para cezasını ödemelerini istiyor."

1993 yılı başlarında "İş ve İşçi Bulma Kurumu İstihdam Daire Başkanlığı'ndan edinilen bilgilere göre, Türkiye'de çoğu İranlı yaklaşık iki milyon kaçak yabancı bulunuyordu." Bu kaçak yabancıların önemli bir bölümü de ücretli olarak yaşamını sürdürüyordu. "Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından kaçak yollardan sahte vizelerle giriş yaparak sadece İstanbul'da çalışan 2 bin Filipinli, Portekizli ve Koreli işçi tesbit edilmiş durumda. Bu ucuz işçilerin büyük bölümü başta tekstil sektörü olmak üzere çeşitli fabrikalarda çalıştırılıyordu." 1993 yılı Nisan ayı başlarında ise güvenlik kuvvetleri, içinde 81 Romen kaçak işçinin bulunduğu bir otobüs yakaladılar. Romen işçiler, iş bulunacağı vaadiyle dolandırılmıştı²⁴.

1993 yılında ilkbaharında, Zihni Denizcilik ve Marti Denizcilik şirketleri, ayda 50 dolara Ukraynalı ve Endonezyalı işçi çalıştırdıkları için eleştiriliyordu²⁵.

815 sayılı Yasada yer alan yasaklama ve kısıtlamaların uygulanması konusunda yıllardır sorun çıkmamışken, Deniz Ticaret Odası'nın 6.10.1993 günlü yazısıyla, deniz taşımacılığında düşük ücretli yabancı işçi çalıştırma

²⁰ **Nokta**, 1-7 Kasım 1992.

²¹ **Cumhuriyet**, 18.2.1993.

²² **Cumhuriyet**, 28.2.1993.

²³ **Gerçek**, 3 Nisan 1993.

²⁴ **Nokta**, 11-17.4.1993.

²⁵ Göğüş, Zeynep, "Türkiye'de İş Çok," **Hürriyet**, 2.5.1993.

çabası başladı. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Deniz Ulaştırması Genel Müdürlüğü ise, 16.11.1993 tarihli yazısında "kaptan hariç olmak ve gemi zabitan sayısının yüzde 40'ını geçmemek üzere, 31 Aralık 1994 tarihine kadar, kabotaj taşımaları dışında olmak koşuluyla Türk Bayraklı gemilerde yabancı uyruklu gemiadamlarının zabitan olarak çalıştırılmalarını" uygun gördüğünü bildirdi. 815 sayılı Yasanın açıkça ihlali anlamına gelen bu tavır üzerine, Türkiye Denizciler Sendikası 9.12.1993 tarihinde Denizcilik Müsteşarlığı'na gönderdiği yazıda bu uygulamanın derhal değiştirilmesini istedi ve Denizcilik Müsteşarlığı'nın idari işleminin iptali için de 28.2.1994 tarihinde Danıştay'a başvurdu.

1993 yılı ortalarında Doğu Karadeniz'de yabancı kaçak işçi çalıştırmada büyük bir artış yaşandı. Esnaf, Ruslarla iş yapabilmek için, dükkanlarda Rusça bilen yabancıları çalıştırmaya başladı. Tezgahtarlık yapan bu yabancıların yevmiesi 100 bin lira dolayındaydı. Bu işçiler günde en az 12 saat çalışıyorlar, otel giderlerini kendileri karşılıyorlardı. Lokantalarda çalışanların yevmiesi ise 50 bin liranın altındaydı. Doğu Karadeniz'de yabancı kaçak işçilik inşaat ve tarım işkollarında, pazarcılıkta ve hatta ev işlerinde bile yaygınlaşmıştı. Özel çay fabrikalarında yabancı kaçak işçi istihdamı ise bölgedeki işsizliği daha da artırıyordu. Bir işçi bu durumu şöyle anlatıyordu: "Ben özel çay fabrikalarının birinde birkaç yıldır çalışıyordum. Bu yıl yaş çay kampanyasının açılışıyla birlikte çalışmak için tekrar eski işyerime başvurdum. Gittiğimde fabrikada Rus işçiler olduğunu gördüm. Yükleme boşaltma yapıyorlardı. Yükleme boşaltma işlerini daha önceleri bizim işçilerimiz yapıyordu. İşveren, bizi işe almak istemeyip oyalamaya başladı. Aradan haftalar geçmesine rağmen benle birlikte bir çok arkadaşım da dışarda kaldı. Rusları bir kez jandarma gelip topladı. Onların toplanmasıyla bizler de işe alınırız diye umutlandık. Ama iki gün sonra gördük ki, pasaportları toplanan Rusların yerine yenileri alınmış. İşverenimiz de kaçak işçi çalıştırmaktan 160 bin lira para cezasına çarptırılmış." İvan Kuznetsov isimli bir yabancı kaçak işçi ise şunları söylüyordu: "Çay fabrikalarında benim gibi turist bir çok işçi var. İçlerinde bir çoğu elli altmış bin liraya çalışıyor. Yalnızca Rize değil, birçok ilde çay fabrikalarında çalışanların bir çoğu bizim gibi turist. Ülkemizden buraya çalışmak için gelenlerin sayısı hergün artıyor. Bazı arkadaşlarım, aç da kalsak buradan gitmeyiz, diyorlar ve fabrikalarda karın tokluğuna çalışıyorlar. Ben günlük yetmişbeş bin liraya çalışıyorum. Hangi iş olursa olsun yaparım. Buradan çok memnunuz. Bizim oralar çok karışık, açlık var. Para yok, mağazalarda mal yok. Burada her şey var. Çalışmamıza hiç kimsenin engel olduğu yok." Ramo Ayazof isimli bir kaçak işçinin değerlendirmesi de şöyleydi: "Burada çalışmaktan biz memnunuz. Pasaportlarımızın süresi doldu mu yine gidip geleceğiz. Günlük kırk bin liraya çalışıyoruz. Yemeğimizi ve yatağımızı veriyorlar. Bir dahaki gidişimde burada çalışmak isteyen arkadaşlarımı da getireceğim. Ülkemizde açlık var. Bize burada ne kadar ücret verilirse verilsin, bizim ülkemizdeki ücretlerin kat kat üzerinde olur."²⁶

TÜRK-İŞ I. Bölge Temsilcisi Faruk Büyükkucak'ın TÜRK-İŞ'e üye sendikalar aracılığıyla yaptığı araştırmanın sonuçları da ilginçtir. 1993 yılı yaz aylarında İstanbul'a çok sayıda Bulgar, Romen ve Polonyalı işçi, turist vizesiyle gelmekte ve kaçak olarak inşaat, dokuma, dericilik ve otel işyerlerinde istihdam edilmektedir. İnşaatlarda genellikle Romen işçiler çalışmaktadır. Yerli işçilerin yevmiesi ortalama 100 bin lira iken, duvarcı, marangoz gibi nitelikli Romen işçiler 50-60 bin lira yevmiyeyle çalışmaktadır. Romen işçiler genellikle Aksaray'da yatmakta ve işçi simsarları aracılığıyla müteahhitlerle bağlantı kurmaktadır. 1993 yılı yaz aylarında otellerde temizlikçi ve kat işçisi olarak Bulgar, Polonyalı ve Romen işçilerin çalıştırılması yaygınlaşmıştır. Çorlu bölgesinde ise 500 dolayında Bulgar ve Romen işçi, özellikle dokuma ve dericilik işyerlerinde haftada 250-300 bin liraya çalışmaktadır. Halbuki yerli işçilerin haftalıkları 500 bin lira düzeyindedir. Dokuma işkolunda ise yabancı işçi çalıştırma genellikle küçük işyerlerindedir. Taşeronlar da yabancı kaçak işçi çalıştırmaktadır. Bu işkolunda 16-17 yaşlarında yabancı işçilere de rastlanmaktadır.²⁷

Aynı günlerde Edirne Emniyet Müdürlüğü tarafından yapılan aramalarda, inşaatlarda ve sanayi sitesindeki dükkanlarda kaçak işçilik yapan ve yaşları 17 ile 37 arasında değişen 6 Romen yakalandı. Bu işçiler, günde 3-4 dolar karşılığında çalışıyorlardı.²⁸

1993 yılı Kasım ayında bin civarında Nahcivan'lı İğdir'da inşaat işçiliği yapıyordu.²⁹

1993 yılı sonbaharında İzmir'de 40 Romen işçi gözaltına alındı. Bu işçiler, 120 bin lira yevmiye karşılığında midye toplamak üzere İstanbul'dan Mehmet Karaçoban isimli bir kişi tarafından getirilmişlerdi.³⁰

1993 yılı sonlarına doğru Topkapı Otobüs Terminali'nde kaçak yabancı işçi pazarı kuruluyordu. Otobüslerle gelen ve çoğunluğunu Romenlerin oluşturduğu işçiler, işçi simsarları aracılığıyla işçi arayanlara aktarılıyordu. Yevmiesi 60 bin lira dolayındaydı. Yatak ve yemek veriliyordu. İşveren çalıştırdığı yabancı kaçak işçinin pasaportunu alıyor ve iş bitinceye kadar kendisinde tutuyordu. Yabancı işçilerin yaşama koşulları son derece ilkel.³¹

²⁶ "Nataşalardan Sonra İvanlar," *Özgıda İş Dergisi*, Temmuz 1993.

²⁷ *Cumhuriyet*, 4.8.1993.

²⁸ *Gündem*, 30.8.1993.

²⁹ *Özgür Gündem*, 16.11.1993.

³⁰ *Milliyet*, 4.9.1993.

³¹ *Aydınlık*, 8.10.1993.

Bu günlerde Bayrampaşa'da Urhan Plastik Fabrikası'nda sigortasız kaçak işçi olarak çalışan ve işyerinde uyuyan iki romen işçi çıkan yangında zehirlendi³².

Bu konudaki ilginç olaylardan biri, Arnavutluk İnşaat İşçileri Sendikaları Federasyonu Yönetim Kurulu Başkanı'nın 10.5.1993 tarihinde TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral'e yazdığı bir mektuptur. Kötü bir ingilizceyle yazılmış mektupta şöyle deniliyordu:

"Size iki mektup yazdık, ancak sizden bir yanıt alamadık. Belki de mektubumuz elinize henüz geçmedi. Bu mektuplarda size inşaat federasyonumuzu , sorunlarını ve başarılarını ve çalışmalarımızda karşılaştığımız zorlukları anlattık. Arnavutluk'ta bugün büyük sorunlarla karşı karşıyayız, ancak bunlar içinde en önemlisi çok büyük oranlı işsizliktir. İşsizlik oranı yaklaşık yüzde 50'dir. İnşaat işçilerin çoğu yasadışı yollardan Yunanistan'a gitmekte ve burada Yunanlı işçilerin üçte biri, beşte biri ücretlerle çalışmaktadır... Sendikanızla ilişki kurmaktan çok memnun olacağız... Bize sağlayabileceğiniz yardımlar arasında ingilizce yayınlar ve teknik yardım olabilir. Ama bunlardan daha da önemlisi, ülkenizde bizim inşaat işçilerinden bir grup için iş olanağı yaratabilmenizdir..."³³

1993 yılı yaz aylarında İstanbul limanında Romen işçiler, Karadeniz limanlarında ise Rus, Gürcü ve Azeri işçiler kaçak olarak çalıştırılıyordu. Bu işçilerin yevmiyeleri 25 - 50 bin liraydı³⁴

1993 yılının son günlerinde farklı nitelikte bir yabancı kaçak işçi sorunu yeniden kamuoyunun gündemine geldi. İncirlik Üssü'nde Adana İş Teftiş Grup Başkanlığı tarafından yapılan soruşturmada, üç ayrı birimde 247 Amerikalının kaçak olarak çalıştıkları saptandı³⁵. Amerikalıların kaçak çalışmasını önleme doğrultusundaki girişimler de başarısızlıkla sonuçlandı³⁶.

1994 yılı ilkbaharında İstanbul'da Topkapı, Bakırköy, Eminönü ve Aksaray'da kurulan işçi pazarlarında Romen işçiler çoğunlukta ve 50-75 lira yevmiyeye çalışıyorlardı³⁷. Romen işçiler, bulaşıkçılık, benzin pompacılığı, temizlikçilik, çöpçülük, asfalt dökümcülüğü gibi ağır işlerde çalışıyorlardı. İnşaatlarda yevmiyesi 600 bin lira olan yerli işçiler yerine, yevmiyesi 60 bin lira olan Romen işçiler tercih ediliyordu³⁸.

Yabancı kaçak işçilerin uğradıkları iş kazaları genellikle kayıtlara da geçmemektedir. Romanya İstanbul Başkonsolosu Irinioiu, 1994 yılı ortalarında yaptığı açıklamada, İstanbul'da o tarihe kadar on Romen vatandaşının sağlıksız ve tehlikeli çalışma koşulları nedeniyle yaşamını kaybettiğini açıklıyordu³⁹.

1994 yılı ortalarında ise Romanya, Bulgaristan, Rusya, Azerbaycan'dan önemli sayıda kaçak işçi geliyordu. Cezayir, Filistin ve bazı Ortadoğu ülkelerinden yabancı kaçak işçilere de rastlanıyordu. Yalnızca Romanya'da her hafta 1400 dolayında kaçak işçinin turist vizesiyle Türkiye'ye giriş yaptığı tahmin ediliyordu. Düşük ücretle sigortasız olarak çalışmayı kabullenen bu yabancı kaçak işçiler, inşaat sektöründe yevmiyelerin 500 bin liradan 300 bin liraya gerilemesine yol açmıştı. Yalnızca İstanbul'da yabancı kaçak işçi sayısının 40-47 bin dolayında olduğu, bunların yaklaşık 20 bininin hizmetler sektöründe, 20 bininin inşaat sektöründe ve yaklaşık 7 bininin de tekstil ve metal işkollarında istihdam edildiği tahmin ediliyordu⁴⁰.

1994 yılı sonbaharında Doğu Karadeniz'de binlerce kaçak Rus işçisinin çay fabrikaları ve fındık toplama işinde çalıştığı tahmin ediliyordu⁴¹.

1995 yılı Şubat ayında İstanbul Zeytinburnu'nda Çağrı Vitrin Mankeni İmalathanesinde bir yangın çıktı. İşyerinde uyuyan 8 işçinin 4'ünün genç Romen işçiler olduğu saptandı⁴².

---

³² **Bugün** , 14.1.1994.

³³ Federasyon'un 10.5.1993 tarihli mektubu.

³⁴ **Gerçek**, 24.7.1993.

³⁵ **Cumhuriyet**, 20.12.1993.

³⁶ **Günaydın**, 16.2.1994.

³⁷ **Gün**, 28.3.1994; **Bugün**, 29.3.1994.

³⁸ **Gün**, 4.3.1994.

³⁹ **Cumhuriyet**, 8.7.1994.

⁴⁰ **Cumhuriyet**, 7.7.1994.

⁴¹ **Türkiye**, 21.9.1994.

⁴² **Sabah**, 17.2.1995.

III. 1992-1994 DÖNEMİNDE İŞÇİ SINIFI, SENDİKALAR VE HÜKÜMET

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi 24 Ocak İstikrar Programı ve 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında büyük bir yenilgi yaşadı. Özellikle kamu kesiminde ekonomik büyüme ve geniş devlet olanakları ortamında biçimlenmiş olan sendikal yapılar ve sendika-üye ilişkileri, yeni koşullarda yetersiz ve işlevsiz kaldı.

İşçiler, yeni koşullarda işlevsiz kalan veya askeri yönetim tarafından faaliyetten alıkonan sendikalar ortamında, ilk olarak, ek iş yapma, fazla mesaiye kalma gibi bireysel çözüm yollarını denediler. Bireysel çözüm çabaları sonuç getirmedi.

1987-1988 yıllarında işçilerin ayrı ayrı işyerlerinde genellikle birbirlerinden kopuk olarak gelişen ve ekonomik taleplerle sınırlı mücadelesi 1989-1991 döneminde genelleşti ve (ekonomik taleplerle ve sözkonusu işçilerle doğrudan ilgili olduğu ölçüde) siyasallaştı. Her toplu iş sözleşmesi ve her grevin, iki toplumsal sınıf arasındaki bir mücadele olduğu, yaşanarak öğrenildi. İşçiler, ekmek mücadelesinde "iş başa düştü" dediler.

İşçiler arasında sınıf bilinci kendiliğinden gelişti. Sınıf kardeşliği, siyasal görüş kardeşliğinin, din ve mezhep kardeşliğinin ve etnik köken kardeşliğinin önüne geçti. Sendikacılık hareketinde önemli bir anlayış ve bir ölçüde de bir yapı değişikliği yaşandı. İşçiler, tuttıkları siyasal parti ile üyesi buldukları sendika çelişkiye düştüğünde, 12 Eylül öncesinde genellikle siyasal partinin yanında yer almışken, 1980'li yılların sonlarından itibaren sendikalarını yeğlemeye başladılar. Sınıf içi dayanışma arttı. Çeşitli grev-dışı eylem türleri gelişti. Türkiye tarihinin en yoğun grevleri 1990-1991 yıllarında yapıldı. Halkın desteği sağlandı. Özellikle 1991 genel seçimlerinde siyasal partiler örgütlü işçilerin taleplerini dikkate aldılar.

Bütün bu mücadeleler sonucunda, özellikle kamu kesiminde gerçek işçi ücretleri arttı. Özel sektörde de gerçek ücretlerde bir artış görüldü.

İşgücü maliyetine ilişkin önemli bir bilgi kaynağı, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) tarafından her yıl bağlı işveren sendikalarına üye işverenlere uygulanan anketlerin sonuçlarıdır. Bu anketin yöntemi, uygulanış biçimi ve kapsamı, Türkiye'de genel olarak ücret düzeyinin kavranabilmesi açısından yetersizdir, yanıltıcıdır ve çeşitli mahzurlar içermektedir. Ancak, yıllar içinde işgücü maliyetindeki değişme ve Türkiye'de siyasal kararlar üzerinde etkili olan işverenlerin konuyu algılayışları ve konuya yaklaşımları açısından, bu veriler son derece önemlidir.

TİSK verilerine göre, işgücü maliyeti 1989 yılından başlayarak hızla yükselmiştir.

TİSK Verilerine Göre İşgücü Maliyetindeki Gelişim ⁴³:

Yıllar	İşgücü Maliyeti (TL/saat)	Brüt Giydirilmiş Ücret (TL/saat)	Net Ücret (TL/saat)	Kesinti Oranı (%)	Reel İşgücü Maliyeti İndeksi (1985:100)
1985	808	691	477	31,0	100,0
1986	1.055	880	600	31,8	96,9
1987	1.622	1.274	829	34,9	107,3
1988	2.680	2.026	1.327	34,5	101,2
1989	5.896	4.361	2.775	36,4	131,2
1990	11.082	8.374	5.239	37,4	153,9
1991	27.132	19.824	12.129	38,8	226,9
1992	45.595	34.743	21.506	38,1	224,2
1993	77.018	58.770	36.819	37,4	228,0

Ücretlerin gelişimi açısından yol gösterici diğer bir dizi, İstanbul Sanayi Odası tarafından her yıl Türkiye'nin en büyük 500 firmasında uygulanan anketlerden elde edilen ve bu şirketlerde yaratılan net katma değer in üretim faktörlerinin paylarına göre bölüşümü konusundaki verilerdir. Bu veriler de 1989 yılından başlayarak net katma değer içinde ücret ve maaşların payının yükseldiğini göstermektedir. 500 büyük firma içinde özel firmalarda ücretlerin ve maaşların payının net katma değer içindeki payı 1991 yılında yüzde 55,8 ile en yüksek düzeye ulaşırken, kamu kuruluşlarında aynı yıl bu oran yüzde 130,4 olmuştur.

⁴³ Üçüncü Bölümün Dipnotları

⁴³ TİSK, İşveren, Eylül 1994, s.4-5.

500 Büyük Firmada Yaratılan Net Katma Değerin Bölüşümü (%) ⁴⁴

Yıl	Maaş ve Ücretler	Faizler	Kiralar	Kar
1985	40,4	24,6	0,5	34,5
1986	37,9	37,9	0,5	23,7
1987	34,4	38,2	0,4	27,0
1988	33,5	43,9	0,3	22,3
1989	46,6	35,0	0,4	18,0
1990	59,9	30,5	0,4	9,2
1991	82,3	44,0	0,8	- 27,1
1992	75,0	39,7	0,6	- 15,3
1993	68,8	36,8	0,6	- 6,2

Kamu çalışanları, demokratik taleplerinin yanı sıra, birlikte çalıştıkları sendikalı işçilerin bu gerçek ücret artışlarından da etkilenerek, önemli bir hareketlilik yaşamaya başladılar.

İşverenler ise, dünya ölçeğinde sendikal hak ve özgürlüklere ve işçi ücretlerine yönelik ikinci sermaye saldırısının yaşandığı günlerde Türkiye'de gerçek ücretlerde yaşanan bu artışlar sonrasında, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketini zayıflatabilmek amacıyla yeni yöntemler uygulamaya başladılar. 1992-1995 dönemi, 1989-1991 yıllarının başarılı mücadelelerinin ardından, bu yeni dinamiklerle biçimlendi.

A. 1992 Yılında İşçi Sınıfı ve Sendikalar

1992 yılı, işçi-işveren ilişkileri açısından oldukça canlı geçti. Sendikalı işçilerin gerçek ücretleri yükseldi. İşten çıkarmalar ve taşeronlaşma yaygınlaştı. İşsizlik arttı. Sendikalı işçi sayısında bir azalma oldu. DİSK ve bağlı sendikalar yeniden faaliyete geçti. TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ, 1 Mayıs'ı birlikte kutladı. Sendikaların ve konfederasyonların genel kurulları toplandı. Grevler ve diğer işçi ve memur eylemleri oldu. Koalisyon Hükümeti, grevleri erteleyerek tepki çekti. Ücretli kamu çalışanları sendikacılığında büyük bir gelişme yaşandı. Sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin askeri yönetim döneminde getirilen yasaklar ve kısıtlamalar ise sürdü.

Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, Türkiye'de 1992 yılı başlarında gelir getirici bir işte tam gün ücretli olarak çalışan 7,3 milyon kişi bulunuyordu. Ayrıca 643 bin ücretli de eksik istihdam ediliyordu. 1,7 milyon kişi ücretli olarak çalışacak bir iş ararken, 342 bin kişi, aktif olarak iş aramamakla birlikte, kendisine iş bulunduğu çalışmaya hazırdu⁴⁵.

1992 yılında, özellikle toplu iş sözleşmelerinin imzalanmasının ve iş güvencesi yasa tasarısının gündeme gelmesinin ardından, işyerlerinden çok sayıda işçi çıkarıldı ve işsizlik giderek artan bir sorun oldu.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre, Türkiye'de sendika üyelerinin sayısı 1992 yılı Ocak ayında 2.192.792 iken, 1992 yılı Temmuz ayında 2.254.271 oldu. Ancak toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi sayısının 1990 yılında 484 bin ve 1991 yılında 1 milyon 90 bin olarak bildirildiği de gözönüne alınırsa, aidat ödeyen sendika üyesi sayısının 1,5 milyon dolayında olduğu söylenebilir. Bakanlık verilerine göre, 1992 yılı Temmuz ayında sendika üyesi olan 2.254.271 işçinin 1.766.535'i TÜRK-İŞ'e bağlı, 268.035'i HAK-İŞ'e bağlı, 19.378'i DİSK'e bağlı ve 200.323'ü ise bağımsız sendikalara üyeydi.

Çeşitli gözlemler, 1992 yılında işçi sendikalarının aidat ödeyen üye sayısında işten çıkarmalara, taşeronlaşmaya, geçici ve kaçak işçi istihdamının yaygınlaşmasına ve baskılara bağlı olarak önemli bir düşme gerçekleştiğini göstermektedir.

1992, işçi sendikaları için genel kurullar yılıydı.

DİSK'in 8. Olağan Genel Kurulu 18-19 Ocak 1992 günleri İstanbul'da toplandı. DİSK Genel Başkanlığı'na, Türkiye Gıda İş Sendikası Genel Başkanı ve DİSK'in kurucularından Kemal Nebioğlu seçildi. DİSK Genel Sekreterliğine ise Süleyman Çelebi getirildi. DİSK, Haziran ayında Ören'de, içinde yaşanan yeni koşullarda sendikal anlayışlar konusunda önemli bir toplantı düzenledi. DİSK, Anayasa Mahkemesi'nin 31 Mart 1992 tarihli kararı ve 12 Aralık 1992 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 3852 sayılı Yasayla, 12 Eylül sonrasında kayıma devredilen mal varlığına da kavuştu. Bağımsız Tursan-İş Sendikası 23 Mayıs 1992 günü DİSK üyesi Oleyis'e katıldı. Bağımsız Laspetkim-İş Sendikası ise 24 Ekim 1992 tarihinde DİSK'e üye oldu.

TÜRK-İŞ'in 16. Olağan Genel Kurulu, 7-13 Aralık 1992 günleri Ankara'da toplandı. TÜRK-İŞ tarihinde ilk kez genel başkan seçimiyle değiştirildi. 1982 yılından beri TÜRK-İŞ Genel Başkanlığını sürdüren Şevket Yılmaz,

⁴⁴ TİSK, **İşveren**, Eylül 1994, s.21.

⁴⁵ DİE, **Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Ekim 1991**, DİE Yay., No.1534, Ankara, Ekim 1992.

Türkiye Yol-İş Sendikası Genel Başkanı Bayram Meral karşısında başarılı olamadı. Bayram Meral'in önderliğindeki "Değişim Grubu" yönetime geldi. Genel Sekreterliğe, Genel Maden İş Sendikası Genel Başkanı Şemsi Denizler getirildi. Bu dönemde, TÜRK-İŞ üyesi sendikalardan Türk Harb-İş ve Denizciler Sendikası'nda yöneticiler tümüyle değişti.

HAK-İŞ'in 7. Olağan Genel Kurulu 17-20 Aralık 1992 günleri Ankara'da toplandı. HAK-İŞ Genel Başkanlığına yeniden Öz Gıda-İş Sendikası Genel Başkanı Necati Çelik seçilirken, genel sekreterliğe Özçelik-İş Sendikası Genel Başkanı Metin Türker getirildi.

TÜRK-İŞ, HAK-İŞ ve DİSK arasında 1992 yılında oldukça yumuşak ilişkiler gelişti. 1 Mayıs'ın birlikte kutlanması, önemli bir dönüm noktasıydı. Ancak, DİSK'e bağlı sendikaların ve özellikle Genel-İş'in örgütlenme çabaları da bu ilişkilerde sorunlar yaratmaya başladı.

Üç konfederasyon da teröre karşı açık tavır aldı. Sendika ve konfederasyon genel kurullarının bazılarında da, bir askeri darbe girişimine karşı konulacağı ve parlamentonun korunacağı yolunda kararlar kabul edildi.

İşçi örgütleri, DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nin vaatlerini tutmasını istediler. Özellikle TÜRK-İŞ içinde, her siyasal görüşte işçinin birarada bulunacağı ve sendikaların siyasal alandaki bir üst örgütü gibi çalışacak bir işçi partisi kurma eğilimleri güçlenmeye başladı.

Kamu ücretli çalışanları sendikacılığı ise 1992 yılında bir atılım gerçekleştirdi.

1992 yılında kurulanlarla birlikte, kamu ücretli çalışanları sendikalarının sayısı 50'ye, bu sendikalara üye memur sayısı 250 bine yaklaştı. Danıştay 1. Dairesi, 26 Nisan 1992 tarihli kararında, memurların sendikalaşmalarının yasal olduğunu ifade etti. Kamu ücretli çalışanları sendikaları, İçişleri Bakanlığı'nın önemli engellerini aşarak faaliyetlerini sürdürdüler ve genel kurullarını topladılar. 1991 yılında ANAP döneminde İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılan ve memurların sendikalaşma haklarının olmadığını iddia eden bir genelge, Danıştay tarafından 11 Kasım 1992 tarihinde iptal edildi. Ayrıca, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin 87 ve 151 sayılı sözleşmelerinin onaylanması TBMM tarafından uygun görüldü. Kamu çalışanları sendikaları, toplu pazarlık hakkından yararlanabilmek için çeşitli girişimlerde bulunmaya başladılar.

1992 yılında işçi ve işveren örgütleri arasındaki ilişkide önemli konulardan biri, 1990 yılı Ocak ayında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın tartışmaya açtığı ve TİSK ve TÜSİAD tarafından benimsenen "Ekonomik ve Toplumsal Konsey" idi. TÜRK-İŞ ve DİSK, bileşimi ve yetkileri ayrıca tartışılmak üzere, bu öneriye sıcak baktılar. HAK-İŞ ise bu öneriye karşı çıktı.

1990 yılında 484 bin işçi adına toplu iş sözleşmesi bağlanmışken, 1992 yılında bağtlanan toplu iş sözleşmelerinden yararlanan işçi sayısı 451 bin oldu. Belediyelerdeki toplu iş sözleşmeleri yılın ikinci yarısında grev ertelemesi sonrasında imzalanabildi. Türkiye Taşkömürü Kurumu, SEKA, Sümerbank işyerlerinde çalışan işçiler adına sürdürülen toplu pazarlık ise 1992 yılında bir anlaşma ile sonuçlandırılmadı.

1992 yılında, sendikalı işçilerin hak etmedikleri kadar yüksek ücret aldıkları biçimindeki yayınlar arttı. Sendikalı işçiler, sermayenin denetimi ve güdümündeki kitle iletişim araçlarında "mutlu azınlık" olmakla suçlandı.

1992 yılında bağtlanan toplu iş sözleşmelerinin yanı sıra, 1991 yılında bağtlanmış olan toplu iş sözleşmelerinin ikinci yıl zamları da 1992 yılında verildi. Sendikalı işçilerin gerçek ücretleri ve toplam işçilik maliyeti 1992 yılında da artmasını sürdürdü. 1 Ağustos 1992 tarihinde asgari ücret artırıldı. 16 yaşından büyükler için aylık asgari ücret yüzde 80,9 oranında artırılarak brüt 1.449.000 TL oldu. 16 yaş ve daha küçükler için asgari aylık ücret ise, yüzde 90 artışla, brüt 1.116.900 TL oldu.

Her bir yıl için ödenecek toplam kıdem tazminatının tavanı yılın ilk yarısında 4.663.389 TL iken, ikinci yarısında 5.917.293 TL'ya çıktı.

Kamu kesiminde memur ve sözleşmeli personel statüsünde istihdam edilen ücretlilerin ücretleri ise sendikalı işçi ücretlerinin çok gerisinde kaldı. TİSK tarafından yayınlanan verilere göre, yıl sonunda devlet memurlarının ortalama net aylığı 2.439.800 TL iken, sendikalı işçilerin ortalama net giydirilmiş aylığı 4.588.700 TL idi⁴⁶.

Türkiye'de 1990 yılında 166 bin ve 1991 yılında ise 165 bin işçi greve çıkmış, iki yılda toplam 7,3 milyon işgünü grevde geçmişti. 1992 yılında 62 bin işçi greve çıktı. Belediye İş Sendikası'nın üyelerinin İstanbul, Ankara, Adana ve Trabzon'da 30 Temmuz 1992 günü başlayan grevlerine ise 42 bin kişi katıldı. Yılın en önemli iki grevi ertelendi.

TÜRK-İŞ üyesi Tarım-İş Sendikası'nın Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) ve bağlı işyerlerinde uygulayacağı grev kararı, 28 Mayıs 1992 günlü Bakanlar Kurulu kararıyla, genel sağlığı ve milli güvenliği bozucu nitelikte görülerek, 1 Haziran 1992 tarihinden itibaren 60 gün süreyle ertelendi. Tarım-İş Sendikası, Bakanlar Kurulu'nun bu kararının iptali için Danıştay'a başvurdu. Danıştay, 17 Haziran 1992 günü, Bakanlar Kurulu'nun

⁴⁶ TİSK, "Ücretlilerin Milli Gelirden Aldığı Pay Artıyor," **İşveren**, Kasım 1992, s.6.

erteleme kararının durdurulması istemini kabul etti. Grev, 26 Haziran 1992 günü bazı işyerlerinde başlatıldı. Ancak aynı gün Danıştay İdari Davalar Genel Kurulu, Başbakanlığın başvurusu üzerine, TİGEM grevini ikinci kez durdurdu.

Belediye İş Sendikası'nın Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyeleri, bu illerin ilçe belediyeleri, İzmir Konak belediyesi, Bursa İznik Belediyesi ve Trabzon Belediyesi ve bu belediyelere bağlı işyerlerinde uygulamakta olduğu grevler, Bakanlar Kurulu'nun 12 Ağustos 1992 günlü kararıyla 13 Ağustos 1992 gününden itibaren ertelendi.

1992 yılında özellikle Belediye İş grevlerinde gözlenen bir gelişme, sendikacı işçilerin halkın desteğini önemli ölçüde yitirmesiydi. Belediye İş grevinin ve diğer eylemlerinin halkı doğrudan ilgilendiriyor olması, birçok bölgede, sendikacı grevci işçi ile halkı karşı karşıya getirdi.

1992 yılında işçilerin ve memurların çeşitli grev-dışı eylemleri de oldu. İzmir belediye işçilerinin Ocak ayındaki Ankara yürüyüşü 28 gün sürdü. Petkim ve Yurtiçi Kargo'da önemli eylemler yapıldı. Tarım işkolunda yürüyüşler ve yemek boykotları oldu. Belediye-İş miting düzenledi. İstanbul'da TOE işyerinde ücretlerini alamayan işçiler işyerini terketmeme eylemi yaptılar. Yemek boykotları, vizite eylemleri, iş yavaşlatma ve iş bırakmalar oldu. DİSK'in 12 Eylül darbesinden sonraki ilk mitingi 26 Eylül 1992 günü İzmit'te yapıldı. Petkim işçilerinin Aralık ayında kendilerini işyerine hapsedme eylemleri de, grev yasağının bulunduğu bir işyerinde başarılı bir toplu iş sözleşmesinin imzalanmasında etkili oldu.

TÜRK-İŞ, HAK-İŞ ve DİSK'in 1 Mayıs'ta Ankara'daki ortak salon kutlamasına ek olarak, bazı sendikalar 1 Mayıs'ı İzmir ve Mersin'de açık hava toplantıları ile kutladılar.

Memurlar da 25 Ocak 1992 günü İstanbul'da, 15 Şubat 1992 günü Ankara'da miting yaptılar. 15 Haziran günü Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu tarafından başlatılan İstanbul-Ankara yürüyüşü, 22 Haziran 1992 günü Ankara'da gösterilerle bitti. Çeşitli bölgelerde yemek boykotu, viziteye çıkma, maaş bordrolarını postalamaya, iş yavaşlatma, fazla mesaiye kalmama gibi eylemler yapıldı. 15 Temmuz 1992 günü katsayı artışını protesto etmek amacıyla onbinlerce memur bir gün iş bıraktı. Ekim, Kasım ve Aralık aylarında da memur eylemleri, mitingleri, yürüyüşleri oldu. 21 Aralık 1992 günü Ankara'da 4 bin dolayında memur Başbakanlık'a yürüdü.

TBMM, 25-26 Kasım 1992 günleri, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün aşağıdaki 7 Sözleşmesinin onaylanmasını uygun buldu:

- Sanayi İşyerlerine Alınacak Çocukların Asgari Yaş Sınırını Belirleyen 59 sayılı Sözleşme.
- Sendika Özgürlüğüne ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına İlişkin 87 sayılı Sözleşme.
- İşletmelerde İşçi Temsilcilerinin Korunması ve Onlara Sağlanacak Kolaylıklar Hakkında 135 sayılı Sözleşme.
- İnsan Kaynaklarının Değerlendirilmesinde Mesleki Eğitim veYönlendirmenin Yeri Hakkında 142 sayılı Sözleşme.
- Uluslararası Çalışma Normları Uygulamasının Geliştirilmesinde Üçlü Danışma Hakkında 144 sayılı Sözleşme.
- Kamu Hizmetinde Örgütlenme Hakkının Korunmasına ve İstihdam Koşullarının Belirlenmesi Yöntemlerine İlişkin 151 sayılı Sözleşme.
- Hizmet İlişkinine İşveren Tarafından Son Verilmesi Hakkında 158 sayılı Sözleşme.

İlk 6 Sözleşmenin onaylanmasının uygun görülmesine ilişkin yasalar Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından onaylandı ve 11-12 Aralık 1992 günlü Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. 158 sayılı Sözleşme ise yeniden görüşülmek üzere TBMM'ye geri gönderildi.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 1992 yılında önemli iki girişimi, iş güvencesine ilişkin yasa tasarısı ile işsizlik sigortası yasa taslağı idi.

İş güvencesine ilişkin olarak diğer yasalarda değişiklik öngören yasa tasarısı, hizmet akdinin işveren tarafından feshinde geçerli bir neden öngörüyor ve bu konuda yargı denetimini getiriyordu. Ancak bu tasarı, işverenlerin sert eleştirilerine yol açtı. Hür Teşebbüs Konseyi tasarıya karşı tavır aldı. Sendikalar ise, etkisi sınırlı olan bazı eylemlerle, tasarıyı ve Bakanı desteklediler.

27 Nisan 1992 günü toplanan 8. Çalışma Meclisi'nin gündemi ise işsizlik sigortasıydı. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bu konuda da yıl sonuna doğru yeni bir taslak hazırladı.

B. 1993 Yılında İşçi Sınıfı ve Sendikalar

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, 1993 yılında önemli mücadeleler verdi ve deneyimler kazandı. Ancak, uğrunda mücadele edilen taleplerin önemli bir bölümü elde edilemedi.

1993 yılının mevzuat alanındaki ilk kazanımlarından biri, TBMM tarafından onaylanması uygun görülen 59, 87, 135, 142, 144 ve 151 sayılı ILO Sözleşmeleri'nin Bakanlar Kurulu tarafından onaylanması ve 25 Şubat 1993 günlü Resmi Gazete'de yayınlanmasıydı.

ANAP Hükümeti tarafından 1989 yılında kabul edilen Grev ve Lokavtlarda Mülki İdare Amirlerince Alınacak Önlemlere İlişkin Tüzük ise, TÜRK-İŞ'in başvurusu üzerine, Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu tarafından Kasım ayında yürürlükten kaldırıldı.

1993 yılının en önemli gelişmelerinden biri, kamu ücretli çalışanlarının sendikalaşması ve mücadeleleri alanında gerçekleşti.

İdarenin çeşitli engellemelerine karşın, yeni kamu çalışanı sendikaları kuruldu. Sendikaların örgütlülüğü gelişti. Çeşitli sendikaların oluşturduğu Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu daha etkili çalışmaya başladı. Kamu ücretli çalışanı sendikalarının ortak bir çalışanlar yasası hazırlamak amacıyla oluşturdukları Eşgüdüm Komitesi ise, bir süre sonra, Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu'na bir ölçüde alternatif bir örgütlenme biçimini aldı. Bazı sendikaların her iki tarafta da yer almalarına karşın, kamu çalışanları sendikacılığında bir kutuplaşma ortaya çıktı.

1993 yılında kamu ücretli çalışanları sendikalarında önemli iki birleşme gerçekleşti. Tüm Ray-Sen ile Dem-Sen, Şubat ayında birleşerek, Demiryol-Sen'i oluşturdu. Enerji işkolunda örgütlü Enerji-sen, Tüm Enerji-Sen ve Genel Enerji-Sen ise birleşerek Ener-Sen'i yarattı.

Tüm-Bel-Sen çeşitli belediyelerde toplu iş sözleşmeleri imzaladı. Yapı-Yol-Sen ve Demiryol-sen gibi sendikalar ise, Bakanlık ve Genel Müdürlüklere toplu sözleşme taslakları verdi. Kültür-Sen ise Kültür Bakanı Fikri Sağlar ile bir anlaşma yaptı.

Kamu çalışanları sendikaları üzerindeki idari baskılar bu dönemde de sürdü. Örneğin, 15 Mart 1993 günü İstanbul'da Tüm Hava-Sen'in genel kurulunun toplanması engellendi.

Erdal İnönü'nün Başbakanlığa vekalet ettiği dönemde çıkarılan bir genelge ile, bu idari engeller kaldırılmaya çalışıldı. Ancak bu genelge çeşitli kuruluşlarda uygulanmadı.

Kamu çalışanları sendikaları, grevli toplu pazarlık hakkı için kitlesel mücadeleler örgütlediler. Ancak bu mücadelelerde, memur ve sözleşmeli personel statüsünde istihdam edilen ücretlilerin siyasal faaliyette bulunma hakkının gerektiği gibi vurgulandığı söylenemez.

Bu alanda önemli bir gelişme, kamu ücretli çalışanlarının sınıfsal konumu konusunda artık genel bir mutabakatın sağlanmasıydı. Daha önceki yıllarda memurları ve sözleşmeli personeli küçük burjuva kabul eden anlayışlar büyük ölçüde değişti. Genel eğilim, memurları ve sözleşmeli personeli de işçi sınıfının bir parçası saymak oldu.

Bu dönemde kamu çalışanları sendikalarının gündemde tuttuğu bir istem, tüm statülerdeki ücretlilerin birlikte örgütlenmelerini sağlayacak ortak çalışanlar yasası idi. Ancak işçi sendikaları bu talebin gerçekleşmesi konusunda pek istekli gözükmediler.

Kamu çalışanları sendikalarının yanı sıra, Türk Tabipler Birliği ve bağlı Tabip Odalarının da bazen bağımsız, bazen sağlık işkolundaki kamu çalışanları sendikalarıyla ortaklaşa eylemleri oldu. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği de bazı eylemler örgütledi.

Kamu çalışanları sendikalarının giderek kitleselleşen bazı eylemleri oldu⁴⁷.

Kamu çalışanları sendikaları meşruluklarını 1991 ve 1992 yıllarında yoğun mücadelelerle sağlamışlardı. 1993 yılında toplu sözleşme alanında yeni kazanımlar elde edildi. Ancak kamu çalışanlarının önlerindeki asil engelin uluslararası ve yerli tekelci sermaye olduğu yeterince kavranamadı. Sendikal ve siyasal haklarına kavuşabilmek için böylesine büyük bir engelin aşılması gerektiği yeterince kavranamayınca, ittifaklar politikalarında bazı hatalar yapıldı. Ancak geçmiş dönemle kıyaslandığında, kamu çalışanları sendikalarının kitleselleşmesiyle birlikte, dernekçilik kalıntılarının giderek azaldığı da gözlenebiliyordu.

İşçi sendikaları ve konfederasyonları da 1993 yılında hareketli günler yaşadı.

İşverenler, özellikle 1991 yılından sonra, sendikalı işçilerin bir "mutlu azınlık" oluşturdukları biçiminde yaygın bir propaganda kampanyasına başlamışlardı. Kamuoyu, belediye işçilerinin grevi sırasında da işçiler aleyhinde koşullandırılmıştı. Ancak bütün bu eylemler sırasında, işçiler, halkın desteğini yeniden sağlamada oldukça başarılı oldular.

⁴⁷ 1993 yılındaki eylemler için bkz., Koç, Y., **Sendikal Eğitim Notları**, s.305-309.

Bu dönemde DİSK üyesi Türkiye Maden İş Sendikası ile bağımsız Otomobil İş Sendikası birleşerek, Birleşik Metal İşçileri Sendikası adını aldı. DİSK üyesi Lastik-İş ve Laspetkim-İş Sendikaları da birleşme kararı aldı.

İstanbul'da kurulmuş bulunan "Sendikalar Platformu" modeli, İzmir, Eskişehir, Adana, Diyarbakır gibi kentlerde de yineleni. Bu yapıların içine kamu çalışanları sendikaları da alındı. Bazı kişiler bu yapılanmaları TÜRİK-İŞ'in ve DİSK'in alternatifi gibi gördüyse de, büyük çoğunluk, bu yapıları, konfederasyonların çalışmalarını yerel düzeyde tamamlayacak yatay örgütlenmeler olarak değerlendiriyordu.

1993 yılının önemli eylemlerinden biri, 1 Mayıs'ın işçi sınıfının uluslararası birlik, dayanışma ve mücadele günü olarak, İstanbul'da iki mitingle kitlesel biçimde kutlanmasıydı.

TÜRİK-İŞ, 31 Aralık 1961 tarihinde gerçekleştirilen Saraçhane Mitinginden sonra ilk defa 1 Mayıs 1993 günü İstanbul'da bir miting düzenledi. TÜRİK-İŞ ilk defa 1 Mayıs'ı işçi sınıfının uluslararası birlik, dayanışma ve mücadele günü olarak bir mitingle kutladı.

TÜRİK-İŞ, İstanbul Şişli'de Abide-i Hürriyet Meydanı'nda, DİSK ve kamu çalışanları sendikalarının büyük bölümü de Pendik'te 1 Mayıs'ı kutladı. HAK-İŞ yöneticileri ise göstermelik bir biçimde Taksim'e çıkma girişiminde bulundu.

1993 yılının önemli gelişmelerinden biri, işçi konfederasyonları, kamu çalışanları sendikaları ve diğer demokratik kuruluşlar arasında gerçekleştirilen işbirliğiydi.

TÜRİK-İŞ'in 7-13 Aralık 1992 günleri toplanan 16. Genel Kurulunda böylesine bir işbirliği konusunda açık bir karar alınmıştı. Bu karara bağlı olarak 13 Ocak 1993 günü TÜRİK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ Genel Sekreterleri ortak bir toplantı gerçekleştirdiler ve işçi sorunlarına ortak özömler bulmak amacıyla görüşmeler yaptılar. 14 Ocak günü de ortak bir açıklama yapıldı. Ancak, bazı nedenlere bağlı olarak, TÜRİK-İŞ'in 14 Şubat 1993 günü toplanan Başkanlar Kurulu'nda bu tavır değiştirildi.

Özelleştirme, taşeronlaştırma ve işten çıkarmaların yoğunlaşması üzerine, 16 Ekim günü İstanbul'da DİSK Genel Merkezinde yapılan bir toplantıya TÜRİK-İŞ Temsilcisi de katıldı. İkinci toplantı 23 Ekim günü TÜRİK-İŞ Genel Merkezi'nde yapıldı. TÜRİK-İŞ'in 4-5 Kasım 1993 günleri yapılan Başkanlar Kurulu toplantısında, ortak sorunlara ortak özömler aranması doğrultusunda bir karar değişikliğine gidilmesiyle, bu ilişki daha rahatladı. 10 Kasım 1993 günü HAK-İŞ'te yapılan toplantıda ortak tavır konusunda somut bazı adımlar atıldı.

29 Kasım 1993 günü, TÜRİK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, kamu çalışanları sendikaları, TMMOB, TTB ve diğer demokratik kuruluşların yöneticileri, birlikte imzalanmış bir bildiriyi bir basın toplantısıyla kamuoyuna açıkladılar ve bu bildiriyi hep birlikte Kızılay'da dağıttılar. Bu ortak çalışma, kapsamın daha da genişletilmesiyle, daha sonraki haftalarda da devam etti.

Sendikal gündemi işgal eden diğer bir konu, Genel Maden İş Genel Başkanı ve TÜRİK-İŞ Genel Sekreteri Şemsi Denizer'in Jaguar marka arabasıydı. Özelleştirme ve tasfiye konusunda listenin ilk sıralarında yer alan Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun işçilerinin direnişini kırmayı amaçlayan yaygın bir kampanya ile Şemsi Denizer ve genel olarak sendikacılık yıpratıldı.

Bu dönemde işsizlik sigortası yasa tasarısı hazırlandı. Tasarının 10 Ocak günü Bakanlar Kurulu'na gönderildiğinin açıklanmasına karşın, bu konuda somut bir adım atılmadı.

Diğer taraftan, SSK sağlık tesislerine tazminatsız olarak el konulmasını ve bu tesislerin özel sektöre kiralanmasını öngören bir yasa tasarısı ise, TÜRİK-İŞ'in ve kamuoyunun tepkileri nedeniyle gündemden çıkarıldı.

9 Aralık 1993 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan bir kararla Tekgıda-İŞ'in bir toplu iş sözleşmesi, 13 Aralık 1993 günlü Resmi Gazete'de yayınlanan kararla da Petrol-İŞ ve Türkiye Yol-İŞ'in birer toplu iş sözleşmesi çeşitli işyerlerine teşmil edildi.

1993 yılında grevlerin hızı azaldı. Hava-İŞ Sendikası'nın 12 Şubat 1993 tarihinde Türk Hava Yolları işyerinde grev oylamasını kaybetmesi, bir bütün olarak sendikacılık hareketine zarar verdi.

Basın-İŞ Sendikası'nın Başbakanlık Basımevi'nde 2 Mart 1993 günü başlayan grevi de olaylı geçti. Başbakanlık, Resmi Gazete'yi bir başka matbaada bastırmaya başladı. Sendika, bu uygulamanın yasadışı grevkırcılığı olduğunu ileri sürerek, yargıya başvurdu. Bu doğrultuda bir karar çıkacağının anlaşılması üzerine, grev 6 Mayıs günü 60 gün süreyle ertelendi. 11 Mayıs günü ise, bu uygulamanın yasadışı grevkırcılığı olduğu yolunda mahkeme kararı açıklandı.

1993 yılında özelleştirme uygulamaları sürdüröldü.

Taşeronlaşma devam etti. Hükümet, Uluslararası alışma Örgütü'nün Türkiye tarafından onaylanmış 94 sayılı Sözleşmesinin, bu konuda çıkarılmış Bakanlar Kurulu Kararının ve 1993 kamu kesimi toplu iş sözleşmelerine

konan hükmün gereklerini, sendikaların tüm başvurularına karşın, yerine getirmede. TÜRK-İŞ de bu konuyu Uluslararası Çalışma Örgütü'nün gündemine getirme eğilimini çeşitli kereler açıkladı.

Fason üretim arttı. Yabancı ve yerli kaçak işçilerin kaçak olarak çalıştırılması uygulaması hızla yaygınlaştı. Sendikalaşma hakkını kullanan birçok işçi işten çıkarıldı. Birçok özel sektör işletmesinde, toplu iş sözleşmelerinin imzalanmasından sonra işçi çıkarıldı ve çıkarılanların yerine düşük ücretle yeni işçi alındı. Bazı kamu kurum ve kuruluşlarında emekliliğe hak kazanmış işçiler zorla emekliye sevk edildi. İşyerleri küçültülerek veya geçici olarak kapatılarak, sendikasızlaştırıldı.

TÜRK-İŞ, bu sorunları protesto etmek, işverenlere ve hükümete bir gövde gösterisi yapmak amacıyla, bölge işçi kurultayları düzenlemeye başladı. 6 Kasım 1993 günü Adana'da, 5 Aralık günü Sivas'ta ve 12 Aralık'ta İzmir'de işçi kurultayları düzenlendi.

Sorunların toplu iş sözleşmelerinin boyutlarını aşması üzerine, işçiler ve sendikacılar arasında, işçilerin siyasal alanda bağımsız gücünü örgütleyecek ve geliştirecek bir sınıf partisi kurması tartışmaları başladı.

Bazı kişilerce dünyada ve Türkiye'de işçi sınıfının yok olup olmadığının ve sendikacılığın çöküp çökmediğinin tartışıldığı bir dönemde, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, mücadelelerle ve önemli kazanımlarla dolu bir yıl geçirdi, gücünü daha da artırdı ve emeğin kurtuluşu için umudunu işçi sınıfına bağlayanları haklı çıkarmayı sürdürdü.

1993 yılının önemli olaylarından biri, kamu kesimi işyerlerinde süren toplu sözleşme görüşmeleri ve bağlantılı eylemlerdi.

TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalar 1993 yılında belediyeler dışındaki kamu kesimi işyerlerinde çalışan 540 bin işçi adına toplu sözleşme görüşmelerine başladı. Bu işçilerin 380 bininin grev hakkı varken, 162 bini grev yasağı kapsamındaydı.

TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalar 1989 yılı kamu kesimi toplu sözleşme görüşmelerinde ortak hareket ettiler. Sendikalar ve işçiler, her toplu iş sözleşmesinin işçi sınıfı ile sermayedar sınıfın bütünü arasındaki bir saflaşma olduğunun bilincine vararak, toplu sözleşmelerin ücret ve önemli yan ödemeler maddelerini TÜRK-İŞ'te kurulan bir koordinasyon kurulu aracılığıyla Hükümetle görüştü.

1989 bahar aylarında yüzbinlerce işçinin birlikte gerçekleştirdiği meşru kitle eylemleri ve sendikaların bu birlikte davranışı sonucunda, gerçek ücretlerdeki düşüş sona erdirildi. Ayrıca toplu sözleşmenin birinci yılında enflasyon oranının yüzde 60'ın üstünde olması durumunda, aradaki farkın, ikinci yıl birinci altı ay zammına eklenmesi kararı alındı. Bu uygulama da önemli bir kazanımdı.

1991 yaz eylemleri ve sendikaların TÜRK-İŞ'in çatısı altında birlikte davranışları, 1991 kamu kesimi toplu sözleşmelerinde gerçek işçi ücretlerinin önemli ölçüde artırılmasını sağladı. Bu artışlar sonrasında, sermayedar sınıfın, sendikalı işçileri diğer emekçi sınıf ve tabakalardan koparmayı amaçlayan çok sistemli bir saldırısı gündeme geldi. Sermaye yanlısı basın ve yayın organları, sendikalı işçilerin mutlu bir azınlık oluşturdukları ve birçok diğer emekçinin sorunlarının artmasına neden oldukları konusunda yaygın ve oldukça etkili bir propagandaya başladılar.

1993 yılı kamu kesimi toplu iş sözleşmesi görüşmeleri 12 Eylül sonrasının gerçek ücret kayıplarının büyük ölçüde geri alındığı, ancak sermayenin özellikle 1991 sonrasında başlattığı yeni bir saldırının yoğun bir biçimde sürdüğü koşullarda başladı.

Sermayenin yeni saldırısının iki ana ögesi, taşeronlaşma ve işten çıkarmalardı.

Sendikalar, 1992 yılında taşeronlaşmanın sendikalar açısından yarattığı olumsuz sonuçları asgariye indirebilmek amacıyla, Türkiye tarafından 1960 yılında onaylanmış olan 94 sayılı ILO Sözleşmesinin uygulanmasını talep ettiler. Bu Sözleşmeye göre, bir kamu kurumu veya kuruluşu tarafından bir iş ihale edilirse, bu işi üstlenen müteahhit veya taşeronun çalıştırdığı işçiler, o işyerinde veya işkolunda bağitlanmış olan toplu iş sözleşmesinin ücret ve diğer haklara ilişkin hükümlerinden aynen yararlanıyorlardı. Bu yararlanma için üyelik veya dayanışma aidatı ödeme gibi bir koşul da yoktu. Bu düzenleme 1993 yılında yaklaşık 2 milyar ve daha yukarı bedelli ihaleler için geçerliydi.

Türkiye Yol-İş Sendikası'nın 94 sayılı ILO Sözleşmesi ve ilgili Bakanlar Kurulu Kararı'nın işverenlerce uygulanması için 1992 yılında yaptığı başvurular bir sonuç vermedi. Ancak taşeronluk sorununun yaygınlaşmasıyla birlikte, sendikalar, bu sorunun hiç olmazsa kamu kesiminde bir ölçüde çözümünün yolu olarak, 94 sayılı ILO Sözleşmesinin ve bu Sözleşmeye ilişkin olarak 1988 yılında çıkarılmış olan Bakanlar Kurulu kararının uygulanmasını toplu iş sözleşmeleri ile gerçekleştirme yolunu seçtiler. Ayrıca, toplu iş sözleşmelerine konulacak hükümlerle, 94 sayılı Sözleşmenin öngördüğü taban bedelin de azaltılması veya kaldırılması düşünüldü.

Buna bağılı olarak, 1993 toplu iş sözleşmesi taslaklarına, 94 sayılı ILO Sözleşmesi'nin özü (taban bedel olmaksızın) eklendi.

İkinci önemli nokta, 1992 yılında yaygın olarak tartışılan iş güvencesine ilişkindi. İş güvencesi yasa tasarısı Parlamento'da görüşülemedi. ILO'un iş güvencesine ilişkin 158 sayılı Sözleşmesinin onaylanmasının Parlamento tarafından uygun görülmesine karşın, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından veto edilmesi, bu kanalı da tıkadı. Sendikalar, 1991 yılından itibaren yaygınlaşan ve artan işçi çıkartmaların önüne toplu iş sözleşmeleriyle geçmek amacıyla, toplu iş sözleşmesi taslaklarına, ILO'nun 158 sayılı Sözleşmesi ve hazırlanmış iş güvencesi yasa taslağından esinlenen bir hüküm koydular.

Kamu kesiminde çalışan işçilerin ücretleri ise, sermaye yanlısı basın ve yayın organlarının abarttıkları kadar yüksek değildi. Hükümetin açıkladığına göre, bu işyerlerinde aylık ortalama çıplak brüt ücret 5 milyon 58 bin liraydı. 2008 işçinin aylık brüt çıplak ücreti ise 3 milyon liranın altındaydı.

TÜRK-İŞ tarafından 20 Temmuz 1993 günü bağılı Sendikaların tüm şubelerine gönderilen yazıda, 1993 kamu kesimi toplu sözleşme görüşmelerinde hedefler ve mücadelenin amaçları şöyle ifade ediliyordu:

"Meşru ve demokratik mücadelemizin beş ana hedefi vardır:

- (1) Tüm çalışanlar için iş güvencesinin sağlanması, geçerli bir nedene dayanmayan işten çıkarmaların durdurulması;
- (2) Sendikaları yok etmede kullanılan taşeronlaşmanın önlenmesi;
- (3) Ülkemize, tüm çalışanlara ve işçilere zarar verecek, sosyal devlet anlayışını ortadan kaldıracak ve sendikaların katılımı olmaksızın gerçekleştirilecek bir özelleştirmenin durdurulması;
- (4) Ülkemizde çalışma hayatında hakim olan 12 Eylül kalıntılarının temizlenmesi, her yerde, herkese ve hemen demokrasi sağlanması ve tüm çalışanlara grevli ve toplu sözleşmeli sendikalaşma hakkının ve siyasal faaliyette bulunma hakkının tanınması;
- (5) Günün şartlarında enflasyonun kayıplarını giderecek, ülkemizde bizim katkımızla artan milli gelirden bize de pay verilmesini sağlayacak ve gelir dağılımındaki olağanüstü büyük adaletsizliği azaltacak bir ücret zammının verilmesi."

Sendikal rekabet açısından önemli bir konu da, HAK-İŞ üyesi Özçelik-İŞ'in T.Demir ve Çelik İşletmeleri Gn.Md. işyerlerinde bağıtladığı toplu iş sözleşmesinin aşılmasıydı. Özçelik-İŞ, birinci altı ayda yüzde 35, ikinci altı ayda ise yüzde 25 oranında zam almış, toplu sözleşmesine taşeronlaşmanın önlenmesi ve iş güvencesinin sağlanması konusunda bir hüküm koydurtamamıştı.

1993 kamu kesimi toplu sözleşme görüşmeleri, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü, Cumhurbaşkanlığı'nın ve ardından Başbakanlığın boşalması, yeni Hükümetin oluşması süreci içinde ve bir ölçüde de TÜRK-İŞ içindeki dengelere bağılı olarak, bir süre gecikti. Bu arada, Türkiye Yol-İŞ, Türk Harb-İŞ ve Dokgemi-İŞ Sendikalarının bazı şubeleri eylemlere başladı.

Görüşmeler Haziran ayında yoğunlaştı. TÜRK-İŞ'in 7 Temmuz 1993 tarihinde toplanan Başkanlar Kurulu'nda yeni Hükümete 10 gün kadar bir süre daha tanınması kararlaştırıldı. 20 Temmuz 1993 günü toplanan Başkanlar Kurulu ise, 22 Temmuz günü toplu sözleşme görüşmeleri süren tüm işçilerin hastalanacağını ve toplu halde viziteye çıkacağını duyurdu.

22 Temmuz 1993 günü vizite eylemi, işçi katılım oranının yüksekliği ve halkın desteğı açısından son derece önemlidir. Birçok sendikacı, işçilerin gerçek ücretlerinin 1989 ve 1991 yılına göre oldukça iyi olduğunu düşünerek, katılımın düşük kalmasından ürküyordu. Ancak işçiler, toplu sözleşme görüşmeleri süren işyerlerinde ilk defa yüzde 90'larda bir katılım gerçekleştirdiler. Toplu sözleşmesi imzalanmış bazı işyerlerindeki işçiler de toplu viziteye çıktı. Bazı işyerlerinde memurlar da bu eyleme katıldı. Ancak, yukarıda belirtilen beş hedefte birleşen tüm ücretlilerin ortak kitlesel eylemi gerçekleşmedi. Kamu kesiminde toplu sözleşme görüşmeleri sonuçlanmış işçilerin, özel sektördeki işçilerin ve memurların çok büyük bir bölümü, onları da ilgilendiren bu mücadeleye katılmadılar.

Korkulan ikinci konu, halkın tavrıydı. Sermayenin denetim ve güdümündeki basın ve yayın organlarının özellikle son iki yıldır sürdürdükleri aleyhte propagandanın ne derece etkili olduğu tam olarak saptanamıyordu. Korkular yersiz çıktı. Halk, kendisinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan sendikal işçilerin haklı ve meşru eylemlerini eskiden olduğu gibi destekledi.

Bu eylemin, taleplerin elde edilmesini sağlayamaması üzerine, 29 Temmuz günü, işverenin toplu sözleşme taslağıını işyerinde birlikte okuma ve değerlendirme eylemi yapıldı. Toplu sözleşme görüşmesi süren işçiler, üç saat iş durdurarak, işverenin teklifini görüştüler. 30 Temmuz günü ise, 22 Temmuz'a göre daha coşkulu, kendinden daha emin bir vizite eylemi gerçekleştirildi.

Yapılan her eylem, taleplerin bir bölümünün daha kabul ettirilmesini sağladı.

Bu eylemlerden sonra bazı işyerlerinde işçilerin yevmiyeleri ve hafta tatili ücretleri kesildi, bazı işçiler hakkında disiplin cezaları verildi.

TÜRK-İŞ, 26 Temmuz günü, tüm işyerlerine 500 bin adet bildiri gönderdi. Bu bildiri, toplu sözleşme taslağındaki ana hedefler özetleniyordu. Bildiri şöyle sona eriyordu:

"Biz işçiyiz. Başımız dik, alınımız açıktır. Kimseyi sömürmeyiz. Kimsenin sırtından geçinmeyiz. Çocuğumuzun boğazından haram lokma geçmemiştir. Hiçbir hakkın mücadelesiz alınmayacağını bilecek kadar tecrübeliyiz. Demokrasiyi biz koruruz. Attığımız her adım, ülkemiz içindir, tüm çalışanlar içindir. TÜRK-İŞ olarak, ülkemizin bütünlüğünü, halkımızın refahını ve mutluluğunu istiyoruz. Türkiye'nin demokratik bir cennet haline getirilme çabasında TÜRK-İŞ'in isteklerini dikkate alması konusunda Hükümeti bir kez daha uyarıyoruz. Ülkemizin ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğu bir dönemde, haklı ve meşru taleplerle ortaya çıkan işçilere dostça davranmalarını istiyoruz. Haklı, meşru ve demokratik mücadelemiz, isteklerimiz gerçekleşinceye kadar devam edecektir."

Bu süreçte, toplu sözleşme görüşmelerinde bazı ilerlemeler sağlandı. Ancak, ücret zammı ve iş güvencesine ilişkin maddelerde anlaşma olmadı. TÜRK-İŞ'in, kamuoyunun desteğini almak amacıyla bazan tempoyu düşürmesi ise eleştirilere neden oldu.

Bu konuda en büyük engel, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'ndan geliyordu. TİSK, alınan ücret zamlarının, taşeronlaşmanın önlenmesi ve iş güvencesinin sağlanması konularındaki kazanımların, özel sektör işyerlerine de yansıtılmasının bilinciyle, bu konularda Hükümetin katı bir tavır almasını sağlamaya çalışıyordu⁴⁸.

Anlaşma olmayınca, yeni eylem biçimleri gündeme gelmeye başladı.

14 Ağustos günü, tüm Sendika yöneticilerinin ve şube başkanlarının katılımıyla, Ankara'da Selim Sırrı Tarcan Kapalı Spor Salonu'nda bir toplantı yapılması kararlaştırıldı. Toplantı sonrasında ise Anıtkabir'e yürünmesi görüşüldü.

25 Ağustos 1993 günü grevlerin başlatılması kararlaştırıldı.

29 Ağustos 1993 günü ise Ankara'da bir miting yapılacaktı.

Bayram Meral, grevlerin başlaması durumunda, işçilerin evlerinde oturmayacaklarını, tüm illerden Ankara'ya yürüyüşler düzenleneceğini açıkladı. Birçok işçi ve sendika açısından greve çıkmanın önemi sakıncaları vardı. Bu nedenle, greve çıkılıncaya kadar grev-dışı kitle eylemi türlerine ağırlık verilmesi, grev sırasında da kitle eylemlerinin sürmesi gerektiğine inanılıyordu.

Ayrıca, işçi çıkışlarında kent meydanlarında topluca "gezintiye çıkılması" ve Koalisyon ortaklarının genel merkezleri ile il ve ilçe örgütlerinin iş çıkışlarında topluca "ziyaret edilmesi" eylemleri de görüşülmeye başlandı.

TÜRK-İŞ, grev yasağı kapsamında olan sendikaların ve greve çıkılacak işyerlerinde yasa gereği greve katılmayacak işçilerin grevci işçilere maddi desteğinin ve eylem desteğinin nasıl gerçekleştirileceği konusunda hazırlıklara da başladı. Bazı sendikalarda, grev komitelerine ilişkin düzenlemeler yapıldı.

Bütün bu gelişmelerle bağlantılı olarak, toplu sözleşme görüşmelerinde 10 Ağustos 1993 günü belirli bir yaklaşım sağlanmıştı. Ancak Başbakan Tansu Çiller'in tüm televizyon kanallarında 20:40'da yayınlanan konuşması, görüşmelerin kesilmesine ve ilişkilerin yeniden sertleşmesine neden oldu. Tansu Çiller, bu konuşmasında, sendikacı işçilerle halkı karşı karşıya getirmeye çalışan bir çaba içindeydi. Tansu Çiller'in konuşması, sendikacılar ve işçiler tarafından, TÜRK-İŞ'e bir meydan okuma, sendikacılık hareketini hiçe sayma olarak algılandı. Birçok sendikacı ve işçi, geri adım atarlarsa, saldırıyı durduramayacaklarını kavradı.

Esnaf ve sanatkar örgütleri, Tansu Çiller'in bu konuşmasına tepki göstererek, sendikacı işçileri desteklediklerini açıkladı⁴⁹.

Bazı gazetelerin küçük örneklerle yaptıkları kamuoyu araştırmaları, işçilerin taleplerinin karşılanmasını isteyenlerin çoğunlukta olduğunu gösterdi⁵⁰.

⁴⁸ "Baydur, TÜRK-İŞ'in sözleşmelere girmesi için çaba sarfettiği iş güvencesine ilişkin maddenin kabul edilmesi halinde, Türkiye'nin geleceğine ipotek konulacağını savundu." **Sabah**, 28.7.1993. "Baydur, işten çıkarmayı zorlaştıran bir hükmün kamu sözleşmelerinde yer almasından sonra sıranın özel sektör sözleşmelerine de geleceğini bildiği için çok sert tepki gösteriyordu." **Sabah**, 10.8.1993.

⁴⁹ Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu Başkan Yardımcısı Ali Paşa Aksu şöyle diyordu: "Biz işçinin, memurun haklarını almasına karşı değiliz. İşçi, memur alsın ki, esnaf da kazanabilsin." **Aydınlık**, 11.8.1993.

⁵⁰ Hürriyet'in anketinin sonuçlarına göre, kendileri görüşülenlerin yüzde 47'si işçileri, yüzde 23'ü Hükümeti, yüzde 23'ü her iki tarafı da haklı bulurken, yüzde 7'lik bir kesim her iki tarafı da haksız

TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral, 11 Ağustos 1993 günü düzenlediği basın toplantısında, Tansu Çiller'in konuşmasını sert bir biçimde eleştirdi. Meral, kendilerinden esirgenen kaynağın işsize, emekliye, memura, küçük esnaf ve sanatkara ve köylüye harcanacağını garanti edilmesi, bu konunun somut bir biçimde ve bir takvimle açıklanması halinde, sendikali işçilerin her türlü fedakarlığa hazır olduğunu açıkladı. Bunları gerçekleştirilmemesi durumunda da, Tansu Çiller'in görevden ayrılmasını istedi.

TÜRK-İŞ'in bu tavrı, sendikali işçilerle diğer emekçi sınıf ve tabakaları birbirine düşürmeye yönelik propagandayı da büyük ölçüde etkisiz kıldı.

11 Ağustos 1993 gecesi ise, toplu iş sözleşmelerinin temel konularında TÜRK-İŞ ile Hükümet arasında bir anlaşma sağlandı.

Anlaşmaya göre, toplu iş sözleşmesinin birinci yılında ayda 400 bin lira, ikinci yılında 500 bin lira sosyal yardım verilecekti. Ücret zammından önce, işçinin işyerinde geçirdiği her hizmet yılı için aylığına 8500 lira eklenecekti. Ücret zammından ve kıdem zammından önce, çıplak brüt ücreti 4,5 milyon liranın altında olan işçilerin ücretlerine, 650 bin lira ile sınırlı bir iyileştirme zammı eklenecekti. Ücretlere, sözleşmenin birinci yılının ilk altı ayında yüzde 37, ikinci altı ayında yüzde 28 oranında zam yapılacaktı. İkinci yıl zamları ise, önceki altı aylık dönemde gerçekleşen enflasyon oranında belirlenecekti. Bu oranlar, toplu sözleşme yürürlük tarihlerine göre şu şekilde gerçekleşti:

1993 Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmelerinin İkinci Yıl Zamları

Yürürlük	3.Altı Ay Zammı	4. Altı Ay Zammı
1.1.1993	% 34,0	% 61,1
1.2.1993	% 33,4	% 56,9
1.3.1993	% 37,7	% 51,1
1.4.1993	% 37,2	% 53,9
1.5.1993	% 60,1	% 35,1
1.6.1993	% 65,4	% 32,8

Türkiye'de yürürlükte bulunan yasalara göre iş güvencesi yoktur. İşveren, işçileri tek tek veya toplu olarak geçerli bir neden göstermek zorunda olmadan, işten çıkarabilir. TÜRK-İŞ ile Hükümet arasında imzalanan anlaşma ile bu konuda şöyle bir düzenleme yapıldı:

"(1) İşletmenin veya işyerinin ekonomik veya teknolojik durumu, işin, işyerinin veya işletmenin gerekleri bakımından zorunluluk olmadıkça toplu halde işçi çıkarılamaz.

(2) Toplu işçi çıkarmanın zorunlu olduğu hallerde, işveren durumu taraf işçi sendikasına bildirir. İşveren ve sendika bir araya gelerek işten çıkarma esaslarını, işten çıkarılacak işçi sayısı, işten çıkarma tarihi ve çıkarılacak işçilerin ünitelere göre dağılımını karara bağlarlar.

(3) İşveren, 1. fıkrada sayılan sebepler olmaksızın veya 2. fıkrada öngörülen bildirimde bulunmaksızın toplu işçi çıkardığında işten çıkardığı her işçiye, yasalardan ve toplu iş sözleşmesinden doğan hakları dışında, 7 aylık çıplak ücreti tutarında tazminat ödemeyi kabul ve taahhüt eder."

Bu düzenlemenin eksikliği, toplu olmayan çıkışları kapsam dışında bırakmasıydı. Ancak, bu madde ile sağlanan önemli birinci kazanım, 2. fıkrada yer alan, "işveren ve sendika bir araya gelerek... karara bağlarlar" hükmüdür. Bu düzenleme, toplu olmayan çıkışları kapsamasa da, 158 sayılı ILO Sözleşmesi'nin ve iş güvencesi yasa tasarısının düzenlemelerinin ötesinde bir haktır. Bu hükmün içerdiği eşit düzeyde temsile dayalı karara katılma hakkının uygulamada daha da geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sürecin ihmali durumunda ise, 7 aylık ücret tutarında tazminat ödenmesi koşulunun öngörülmesi de önemlidir.

Anlaşmanın önemli diğer bir kazanımı, ILO'nun 94 sayılı Sözleşmesi'nin ve bunun uygulanmasına ilişkin 19.7.1988 gün ve 88-13168 sayılı Bakanlar Kurulu kararının toplu sözleşmeye geçirilmesidir. İmzalanan anlaşmada, bu düzenlemenin uygulanması için öngörülen taban ihale bedeli de 1993 yılı için 1 milyar liraya indirilmiştir. Bu taban, her yıl enflasyon oranında yükseltilecektir.

1993 yılındaki kamu kesimi toplu iş sözleşmeleri ve meşru kitle mücadelesi çeşitli açılardan önemlidir.

Kamu kesimi işçileri ve TÜRK-İŞ bütünlüğü ilk kez ücret ve yan ödemeler dışında, taşeronlaşmanın önlenmesi ve iş güvencesinin sağlanması konularında ortak tavır aldılar. Hükümet, 1992 yılında Türkiye Yol-İş'in resmi başvurularına karşın, 94 sayılı ILO Sözleşmesinin ve 1988 yılında kabul edilen Bakanlar Kurulu kararının gereklerini yerine getirmemişti. Sendikalar, meşru ve demokratik kitle mücadeleleri ile, geçmişte uğruna mücadele edilmeden kabul edilmiş olan bir hakkı, güçleriyle uygulattırdılar. Hükümet, 158 sayılı ILO Sözleşmesini ve iş güvencesi yasa tasarısını Parlamento gündemine sokmuyordu. Sendikalar, meşru kitle mücadelesi ile, bu

buluyordu. Görüşülenlerin yüzde 57'si işçilerin istediği ücretin verilmesini, yüzde 40'ı ise verilmemesini istiyordu. **Hürriyet**, 11.8.1993.

metinlerde yer alan hükümlerden bir açıdan daha gelişmişini toplu iş sözleşmelerine koydurdu. TÜRK-İŞ, bu hükümlerle, iyileştirme zammıyla ve ücret zam oranlarıyla, HAK-İŞ üyesi Özçelik-İŞ'in toplu sözleşmesindeki kazanımları aştı. TÜRK-İŞ, "Demir Lady" olmaya heveslenen veya heveslendirilmek istenen Tansu Çiller'in, sendikaları ve işçi sınıfını küçümseyen tavrını değiştirtti, toplumsal ve siyasal alandaki bağımsız gücünü bir parça gösterdi. İşçiler, sınıf örgütleri olan sendikalar ile siyasal tercihleri arasında bir tercihe zorlandıklarında, sendikalarını seçtiklerini açıkça gösterdiler. Alınan zamların ve ulaşılan net ücret düzeyinin, memurların aylık düzeyi ve zam oranlarının çok üstünde olması, kamu ücretli çalışanlarının daha mücadeleci olma eğilimlerini güçlendirdi.

1993 kamu kesimi toplu sözleşme görüşmelerinde zafer de kazanılmadı, yenilgi de yaşanmadı. Sendikalar ve işçiler, istediklerinin tümünü alamadılar. Ancak yalnızca toplu sözleşmeler aracılığıyla istenilenlerin tümü hiçbir yerde ve hiçbir zaman alınmaz. Sendikalar ve işçiler, siyasal güçlerinin yetersiz kaldığı koşullarda, toplu sözleşmelerle hak almaya ağırlık verdiler. Ancak bu kanalın sınırlarına ulaşılmaması, sendikalarda ve işçilerde, siyasal alanda daha aktif olma eğilimlerini güçlendirdi. Bir bütün olarak bakıldığında, 1993 toplu sözleşme görüşmelerinin işçiler ve sendikalar açısından oldukça başarılı bir biçimde sonuçlandırıldığını söylemek olanaklıdır.

C. 1994 Yılında TÜRK-İŞ ve Hükümet İlişkileri

1994 yılında TÜRK-İŞ'in Hükümetle ilişkileri, sınıflar arasındaki güç dengesinin ve mücadelenin izlenmesi açısından son derece ilginç bir dinamik gösterdi. İlişkinin odak noktası, kamu kesimi toplu sözleşme zamlarının ödenmesi ve 1995 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı idi.

1. 24 Ocak Kararları Sempozyumu'ndan 5 Nisan İstikrar Programına

TÜRK-İŞ, 24 Ocak 1980 İstikrar Programı'nın 14. yılında bir sempozyum düzenledi. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral sempozyumu açış konuşmasında şunları söyledi:

"Türkiye, bu gün de tarihinin en büyük bunalımlarından birini yaşamaktadır. Yeni istikrar tedbirleri, yeni 24 Ocaklar gündemdedir... TÜRK-İŞ olarak, Türkiye'de yalnızca çalışanların fedakarlığına dayalı istikrar tedbirleri istemiyoruz. 24 Ocak kararları, ülkemizin ekonomik sorunlarını çözmemiştir. 12 Eylül askeri müdahalesi, Türkiye'de terörü ortadan kaldıramamıştır. TÜRK-İŞ, içinde bulunduğumuz bunalımdan çıkış çabalarında, yeni bir 24 Ocak'a da, yeni bir 12 Eylül veya onun sivil görünümüne de karşıdır."

Başbakan Tansu Çiller ise, Bayram Meral'den sonra yaptığı konuşmada şunları söyledi:

"24 Ocak kararları ile başlayan ve 1990'a kadar geçen dönemde işçi, çiftçi ve memur on yıl boyunca akıl almaz biçimde eziliyor. 24 Ocak kararlarına hiç bir biçimde dönüş yoktur. Çiftçisini, işçisini, memurunu ezmemeye kararlı bir hükümet vardır. Ezme anlayışı 80-90 arasında gömülmüştür. Bugün için 24 Ocak kararlarına dönüşün benzeri bir istikrar programının uygulanması söz konusu değildir."⁵¹

Tansu Çiller'in bu açık tavrının ardından önemli sorunların yaşanmaya başlanması, TÜRK-İŞ ile Hükümet ilişkilerinin 1994 yılı boyunca kötü gitmesine yol açtı.

TÜRK-İŞ, çeşitli bölgelerdeki işçi kurultayları düzenlemeyi ve bu kurultaylarda hükümeti ve işverenleri protesto etmeyi sürdürdü. 16 Ocak 1994 günü Samsun'da, 30 Ocak 1994 günü Lüleburgaz'da, 6 Şubat 1994 günü Zonguldak'ta kurultaylar düzenlendi.

17 Ocak 1994 günü ise, Demokrasi Platformu'nu oluşturan örgütlerin yöneticileri Ankara'da ortak bir bildiri dağıttılar. Aynı bildiri işyerlerinde de dağıtıldı. Ortak bildiriye kamu çalışanlarına grevli toplu pazarlık hakkı isteniyor ve İkinci Koalisyon Hükümetinin Programının temelini oluşturan özelleştirmeye karşı çıkılıyordu.

Hükümetin özelleştirme programı ve işçi çıkarmalar, TÜRK-İŞ Antalya İl Temsilciliği tarafından 22 Ocak günü düzenlenen bir mitingle de protesto edildi.

Şubat ayında Hükümetin gerçek niyeti ve tavrı açığa çıkmaya başladı. TÜRK-İŞ de önce Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i ziyaret ederek, işçilerin, memurların ve sendikaların sorunlarını içeren 20 sayfalık bir rapor sundu.

Aynı günlerde, işçi ücretlerinin ve memur aylıklarının kısılması konusunda tartışmalar başladı. Tansu Çiller, 6 Şubat günü, "Memura fazla para veremeyiz, ancak enflasyona da ezdirmeyeceğiz,"⁵² diyordu. Bunun hemen ardından, DPT eski müsteşarı Yıldırım Aktürk'ün ağızından yeni öneriler geliştirildi.

⁵¹ TÜRK-İŞ Dergisi, Ocak 1994, s. 4.

⁵² Meydan, 7.2.1994

Yıldırım Aktürk, zarar eden kamu kuruluşlarında ücretlerin azaltılmasını ve 300 bin kamu çalışanının acilen işten çıkarılmasını istedi ve şunları söyledi: "Ancak bunları siyasilere yapamaz. Polisiye rejimden geçilmesi gerekir." ⁵³ Yıldırım Aktürk, bir başka konuşmasında, ülkemizde ağır ekonomik bunalımın yaşandığını söyleyerek, Anayasanın 119. maddesi uyarınca tüm ülkede olağanüstü hal ilan edilmesi gerektiğini savundu ⁵⁴. Dünya Bankası uzmanı Prof. Dr.Oktay Yenal'in Başbakan Tansu Çiller'e verdiği raporda da gerçek ücretlerin dondurulması öneriliyordu ⁵⁵.

Bu sürece, TİSK de katıldı. TİSK Genel Sekreteri Kubilay Atasayar bir gazetede yer alan demecinde, 1994 yılında işçi ücretlerinin dondurulmasını önerdi ⁵⁶. TİSK Başkan Vekili Nihat Yüksel ise, toplu sözleşmelerin 3 yada 5 yıl süreli yapılmasını, yalnızca fiilen çalışılan günler için ödeme olmasını, ücretlerin verimliliğe bağlanmasını istedi ⁵⁷. İşverenlerin bu tavrı yıl boyunca da devam etti.

IMF'nin istekleri arasında ise ücret artışlarının askıya alınması bulunuyordu ⁵⁸. IMF'ye Hükümet tarafından verilen niyet mektubunda ise, 1994 yılının ikinci yarısında memura zam verilmeyeceği ve kamu kesimindeki işçilerin ikinci yarıyıl zamlarının yapılmayacağı anlamına gelen yükümlülükler yer alıyordu ⁵⁹.

Özel sektör işverenleri ise, bir taraftan işçi çıkartıyor, bir taraftan zorunlu ücretsiz izin uyguluyor, diğer taraftan da yeni dönem toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde gerçek ücretlerin düşmesini ve çeşitli hakların geri alınmasını amaçlayan bir strateji izliyordu ⁶⁰.

Aynı günlerde Hükümetin işçi ve memur haklarına yönelik saldırısı başladı.

Önce 1994 yılı zorunlu tasarruf nemalarının ödenmesi geciktirildi. Kamu açıklarının giderek büyümesi karşısında Hükümet öncelikle işçi ve memur alacaklarını ödememe yolunu seçti. Şubat ayı boyunca çeşitli bölgelerde bu nedenle işçi ve memurların protesto eylemleri oldu.

Hükümetin kamu açıklarını uluslararası ve tekelci sermayenin çıkarları doğrultusunda azaltma çabalarının bir biçimi, Köy Hizmetleri Gn. Md. işyerlerinde çalışan geçici işçiler yerine, İl Özel İdarelerine asgari ücretle geçici işçi almaktı. Köy Hizmetleri Gn. Md.'nin 2.3.1994 tarihli genelgesine göre, il özel idarelerine 18 bin geçici işçi alınacaktı. Bu işçiler asgari ücretle ve birer aylık hizmet akitleriyle çalıştırılacaktı. Azami çalışma süresi 2 ay olacaktı. Böylece, aylık net ücreti 8-9 milyon lira olan sendikalı geçici işçilerin işleri, ayda net 1,5 milyon liraya çalışacak sendikasızsız işçilere yaptırılacaktı. Köy Hizmetleri Gn. Md. işyerlerinde çalışan işçilerin üye bulunduğu Yol-İş Sendikası'nın ülke çapında uyguladığı çeşitli direnişlerle bu çaba engellendi.

Hükümetin işçi haklarına yönelik olumsuz tavrının 1994 yılındaki diğer bir göstergesi, 6772 sayılı yasa uyarınca kamu kesimi işyerlerinde yılda dört kez verilmesi gereken 13 yevmiye tutarındaki ikramiyelerin ödeme tarihinin 1 Mart'tan önceye alınmasıydı. 1 Mart 1994 tarihinde 370 bin dolayındaki işçinin ücretlerine, bir önceki altı aylık dönemde gerçekleşen enflasyon oranında zam yapılacaktı. Bu uygulamayla, bu işçilerin ikramiyeleri düşük ücretler üzerinden ödendi.

TÜRK-İŞ, ikramiye tarihlerinin düzeltilmesi konusunda Başbakan Tansu Çiller ve Maliye Bakanı İsmet Atilla'ya başvurduysa da, olumlu bir sonuç alınmadı.

TÜRK-İŞ ile Hükümet arasındaki ilişkiler sertleşirken, Başbakan Tansu Çiller, 2 Mart 1994 günü TÜRK-İŞ'i ziyaret ederek, Yönetim Kurulu ve Başkanlar Kurulu'nun bazı üyelerinin bulunduğu bir toplantıya katıldı. Bu toplantıda, Başbakan Çiller'e 22 sayfalık bir rapor sunuldu, TÜRK-İŞ'in şikayetleri ve istekleri iletildi. Tansu Çiller bu toplantıda yine önemli vaatlerde bulundu. Ancak bu vaatler de yerine getirilmedi.

TÜRK-İŞ 26 Mart 1994 Yerel Seçimleri öncesinde, "Siyasi Partilerden Hesap Sor" isimli bir broşür hazırlayarak ve 40 bin adet basarak, tüm teşkilata dağıttı. Bu broşürde, yerel seçimler öncesinde yapılacak toplantılarda Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin talepleri konusunda siyasi partilerin sorgulanması isteniyordu. TÜRK-İŞ, bu

⁵³ **Milliyet**, 14.2.1994

⁵⁴ **Nokta**, 17.4.1994. Yıldırım Aktürk ilginç bir kişidir. Bir televizyon programında işçileri "sülük" olmakla suçlayan Yıldırım Aktürk'ün aylık kazancı da ilginçtir. Bu konuda *Ekonomist Dergisi*'nde yer alan açıklama şöyledir: "Yıldırım Aktürk, hem Enka'da hem de Çukurova Grubu'nda çalışıyor. 7 - 8 değişik görevi var. Bu görevlerden toplam kazancının ayda 80 bin doları bulunduğunu" söyledi. **Ekonomist**, 18 Eylül 1994.

⁵⁵ **Aydınlık**, 15.2.1994

⁵⁶ **Zaman**, 17.2.1994

⁵⁷ **Milliyet**, 9.5.1994

⁵⁸ **Cumhuriyet**, 10.5.1994.

⁵⁹ **Milliyet ve Hürriyet**, 17.5.1994.

⁶⁰ Bkz. **Milliyet**, 19.5.1994; **Sabah**, 12.7.1994.

metinde ANAP dönemindekinden farklı bir tavır alarak, iktidarı icraatıyla, muhalefet partilerini de programları ve çabalarıyla eleştiriyordu.

TÜRK-İŞ, aynı günlerde, Türkiye'deki çalışma mevzuatının Türkiye tarafından onaylanmış olan ILO Sözleşmelerini ihlal ettiği konuları bir rapor halinde ILO'ya sundu.

1994 yılının ilk aylarında ekonomik bunalımın derinleşmesiyle birlikte, olağanüstü hal, sıkıyönetim ve hatta darbe söylentileri giderek yoğunlaşmaya başladı. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral, 24 Şubat 1994 günü yaptığı açıklamada, darbe girişimi karşısında genel greve başvurulacağını açıkladı. Bayram Meral'in açıklaması şöyleydi:

"TÜRK-İŞ, tüm halkımızı, bir askeri müdahaleye zemin oluşturmada kullanılacak tahriklere itibar etmemeye ve parlamenter demokrasiye sahip çıkmaya çağırır; yüce milletimizin iradesinin demokratik yansıması olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yönelik herhangi bir darbe girişimi karşısında Genel Kurul kararı gereğince genel grev uygulayacağını ilan eder; ve bu karara parlamenter demokratik sisteme inanan tüm kurum ve kuruluşların da katılacağına olan inancını bildirir."

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, sorunların derinleşmeye başladığı günlerde, yerel seçimlerden önce önemli bir toplantı yaptı. Toplantı sonrasında yayınlanan bildiriye, demokratik ve laik cumhuriyete sahip çıkıldı, kamu açıklarının finansmanı için aşağıdaki alternatif öneriler getirildi:

"TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, kamu açıklarının finansmanında, para basma, iç ve dış borca başvurma ve özelleştirme gibi yöntemlerin yerine, herkesin ekonomik gücüyle orantılı ve etkili bir vergi düzenine geçilmesini istemektedir.

"TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, kamu giderlerinin kısılması için, yolsuzlukların ve israfın önlenmesini, kamu kaynaklarının siyasi partilerin çıkarları doğrultusunda kullanılmasına ve vurgunculara peşkeş çekilmesine son verilmesini talep etmektedir.

"Başkanlar Kurulumuz, enflasyonun sorumlusu olarak kamu açıklarını, kamu açıklarının sorumlusu olarak da kamu kesiminde sayıları 1 milyonun altındaki sendikalı işçileri gösteren sistemli propagandayı protesto etmektedir. Kamu açıklarının nedeni, KİT'lerin siyasi partilerin arpalığı ve sermaye çevreleri için kaynak olarak kullanılmasıdır."

2. 5 Nisan İstikrar Programı ve Tepkiler

5 Nisan İstikrar Programı'nın Amacı, "Enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak" olarak belirtiliyordu. "İstikrarı sağlamanın temelini, çok yüksek düzeye çıkmış bulunan kamu kesimi açıklarının hızla aşağıya indirilmesi teşkil edecektir," ve "Bu program çerçevesinde kısa vadede toplumun her kesiminin gücü oranında fedakarlık göstermesi gerekmektedir," deniliyordu.

Ücret politikasının ana ilkeleri olarak şunlar belirleniyordu: "Programın başarısı bakımından bir diğer önemli unsur da, özel sektörün ve işçi kesiminin orta vadede kendi çıkarlarına olacak bir fiyat ve ücret disiplinini kabul etmeleridir... Bu çerçevede, toplu iş sözleşmelerinde geriye doğru endekslemeden vazgeçmek ve ileriye dönük bir bakış açısı geliştirmek şarttır," deniliyordu.

Et ve Balık Kurumu ile Yem Sanayii'nin öncelikle satılacağı, Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, THY, TURBAN, HAVAŞ, D.B.Deniz Nakliyat, DİTAŞ, Sümerbank (Bankacılık), Etibank (Bankacılık) ve Emlakbank'ın 1994 yılı sonuna kadar satılması öngörülmüyordu. TEK ve PTT ise 1995 yılında özelleştirilecekti. Karabük ve Demir Çelik İşletmeleri, Türkiye Taş Kömürü Kurumu'nun bazı ocakları, Sümer Holding'e ait 7 işletme, Petkim'in Yarımca Tesisi, Petlas, Turban'a ait 5 otel, Testaş'ın Aydın işletmesi, Haliç, Camialtı ve Alaybey Tersaneleri, Tekel'in Ankara Bira, Bomonti Bira ve Cibali Sigara fabrikalarının kapatılması öngörülmüyordu. Türkiye Ziraî Donatım Kurumu da yıl sonuna kadar özelleştirilemezse kapatılacaktı.

Raporda, "kamu kesiminde çalışan işçi ve memur sayısı azaltılacak, faaliyetin gerektirdiği haller dışında geçici ve mevsimlik işçi çalıştırma uygulaması kaldırılacaktır," "kamuda emanet usulü ile yapılan yatırımlar mümkün olduğunca ihale usulü ile yapılacaktır, " ve "Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen fonksiyonların bir kısmı il özel idarelerine aktarılacaktır," deniliyordu.

Sosyal Sigortalar Kanunu'nda da değişiklikler öngörülmüyordu. Emekliliğe hak kazanmak için gerekli 5000 gün prim ödeme zorunluluğu kadınlar için 7200, erkekler için 9000 güne çıkarılacak, emekli aylığı ödemelerinin başlayabileceği asgari yaş sınırı getirilecekti. Sosyal sigorta prim oranları yükseltilecekti. "Emekli Sandığına tabi olarak çalışan kadınlarda 15 yıl, erkeklerde 20 yılını dolduran memurlara" erken emeklilik olanağı getirilecekti.

İstikrar Programı 5 Nisan 1994 günü sabahı açıklandı. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral, aynı gün öğlen yaptığı basın toplantısında istikrar programını sert bir dille eleştirdi. Bayram Meral şunları söyledi:

"Açıklanan kararlar, ülkemizin ve halkımızın çıkarlarına aykırıdır.

"Bu kararlar işsizliği daha da artıracak, halkımızı daha da yoksullaştıracak, toplumsal ve siyasal huzursuzluğu daha da yaygınlaştıracaktır. Huzura en fazla ihtiyacımızın olduğu bu günlerde, bu uygulamalar, halkımızı, hiç arzu etmediğimiz toplumsal patlamalara hazırlayacaktır..."

"Böyle durumlarda iki yol vardır:

"Yollardan biri, bu istikrar programını sessizce kabul ederek, bizim açımızdan yaratacağı zararları çeşitli uzlaşmalarla bir parça da olsa azaltmaya çalışmaktır.

"İkinci yol ise, meşru ve demokratik gücümüzü harekete geçirerek, bunalımın yükünün bunalımın sorumlusu olan belirli çevrelerin sırtına yıkılması için mücadele etmektir.

"Biz, ikinci yolu seçiyoruz.

"Bize danışılmadan, bizim önerilerimiz dikkate alınmadan ve IMF ve Dünya Bankası talimatlarıyla hazırlanmış böyle bir istikrar programının sorumluluğunu hiçbir şekilde üstlenmiyoruz.

"Bu istikrar programı, halkımızın tüm kesimlerini hedef almıştır. Aşama aşama uygulanacak istikrar programının ilk adımlarında doğrudan çok fazla etkilenmeyenler, 'bana dokunmayan yılan bin yaşasın' diyemez. İkinci veya üçüncü aşamada sıra onlara da gelecektir."

Demokrasi Platformu Başkanlar Kurulu ise 5 Nisan günü öğleden sonra toplanarak, İstikrar Programına karşı tavır aldı.

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu da 6 Nisan 1994 günü toplanarak 5 Nisan İstikrar Programı'nı değerlendirdi ve aşağıdaki bildiriye yayınladı.

"Programın amacı, bunalımın yükünü çalışanların, emeklilerin, işsizlerin, kısaca halkımızın sırtına yıkmaktır.

"İstikrar programının ilk ve daha sonraki aşamalarının uygulanması, halkımızı hızla yoksullaştıracak, işsizliği iyice artıracak, benzeri programların uygulandığı ülkelerde görüldüğü gibi, hırsızlığın, fuhuşun, intiharların ve her türlü ahlaksızlığın hızla yayılmasına yol açacaktır.

"İstikrar programı, sendikacılık hareketini yok etmeyi amaçlayarak, işçi sınıfına, halkımıza ve Türkiye Cumhuriyeti'ne büyük zararlar verecek bir anlayışla hazırlanmıştır.

"Ülkemize ve halkımıza yönelik böyle bir saldırı karşısında, TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, tarihi sorumluluğunu bir kez daha yerine getirerek, tüm halkımızı, ülkemizin bağımsızlığı ve halkın refahı ve mutluluğu için, meşru ve demokratik çizgide birlikte mücadele etmeye çağırmaktadır..."

"TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, bugüne kadarki uygulamaları ve son istikrar programı nedeniyle, tüm sendikacıları ve işçileri DYP ve SHP'den derhal istifa etmeye çağırmaktadır."

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi içinde 5 Nisan istikrar programına en sert tepkiyi derhal gösterenler, kapatılması öngörülen işyerlerindekiydiler. Diğer kesimler ise genellikle sessiz kaldı. 9 Nisan 1994 günü Zonguldak'ta "Özelleştirme ve İşyeri Kapatmalarını Protesto Mitingi" yapıldı. Petrol İş Sendikası, Kırşehir'deki Petlas Fabrikasının kapatılmasının öngörülmesini protesto etmek amacıyla, 16 Nisan 1994 günü Kırşehirde "Kapatma Kararına Hayır" mitingi düzenledi. Petlas işçileri daha sonra Ankara'ya doğru yürüyüşe geçti. Petrol İş Sendikası tarafından 19 Nisan 1994 günü Yarımcı'da düzenlenen mitinge katılan 5 bin kişi, Petkim'in kapatılması çabalarını protesto etti. Deri İş Sendikası da, Sümerbank Beykoz Deri Fabrikası'nın kapatılması kararını protesto etmek amacıyla Beykoz çayırında bir miting düzenledi.

TÜRK-İŞ, 1969 yılından beri ilk defa 24 Nisan 1994 günü Ankara'da İşsizlik ve Pahalılığın Protesto Mitingi düzenledi. Miting öncesinde işyerlerinde dağıtılan bildiride şöyle deniliyordu:

"İşsizliğe, pahalılığa, işyerlerinin kapatılmasına, özelleştirmelere, taşeronlaşmaya, işçilerin ve memurların işten atılmalarına karşı meşru ve demokratik gücünü göstermeyen, açlığı ve sefaleti kabullenir. İşsizlik ve pahalılığa karşı meşru ve demokratik gücünü göster."

Tandoğan'da Celal Bayar Bulvarı'nın sonunda yapılan mitinge yaklaşık 40 bin kişi katıldı. Demokrasi Platformu'nu oluşturan örgütler de bu mitingi desteklediler. Ancak, bütün çabalara karşın, bu mitingin büyük bir başarı olduğunu söylemek olanaklı değildir. Yüzbinlerce işçi, 1 Ocak ve 1 Mart tarihlerinde yapılan ücret zamları sonrasında günün koşullarında kendilerini büyük ölçüde tatmin eden ücretler alıyor ve henüz 5 Nisan istikrar programının olumsuz sonuçları konusundaki uyarılara karşı duyarsız kalıyordu. Örneğin, bir sendikanın Ankara dışından otobüslerle miting için taşıdığı bazı işçiler, mitinge katılmak yerine, maça gidebiliyordu. Bazı sendikalar ise mitinge ya hiç

katılmadı, ya da pankart taşıyan iki kişiyle katıldı. 24 Nisan mitinginde en coşkulu kesim, kapatılacağı ilan edilen işyerlerinin işçileriydi.

Hükümetin ve sermayenin işçi hak ve özgürlüklerine yönelik sürekli ve sistemli saldırısı koşullarında, 1 Mayıs'ın kitlesel bir biçimde kutlanması daha da önem kazanıyordu. Demokrasi Platformu tarafından birlikte yayınlanan 1 Mayıs bildirisinde şöyle deniliyordu:

"Ülkemize, halkımıza ve işçilere büyük zararlar verecek bu istikrar programını, sessizce kabul etmemiz için, darbe, sıkıyönetim veya olağanüstü hal tehditleri dile getirilmekte, yasalarda anti-demokratik yeni düzenlemeler hazırlanmaktadır.

"İstikrar programının halkımızın sırtına yıkmaya çalıştığı yükleri katlanılır kılmak için, Ulusal Kurtuluş Savaşı şartlarını yaşadığımız ileri sürülmekte, milletçe fedakarlık yapmamız gerektiği söylenmektedir; ama sermaye ve servet sahiplerine hiç dokunulmamaktadır.

"1994 yılında 1 Mayıs, istikrar programının halkımıza dayatılmayacağını kanıtlayacağız; çalışanların, emekçilerin örgütlerinin her konuda karar süreçlerine aktif olarak katılmalarını isteyeceğimiz gündür.

"1994 yılında 1 Mayıs, bu ülkenin tersanelerine, demiryollarına, elektrik santrallerine, PTT'sine, madenlerine, karayollarına, fabrikalarına, demir-çelik tesislerine, özetle, vatanımıza ve bağımsızlığımıza bir defa daha sahip çıktığımız gündür."

Ancak, 1 Mayıs'ta çeşitli illerde düzenlenen mitinglere yüzbinlerce insan katılmadı. Büyük işçi, memur ve emekli kitlesi, istikrar programının olumsuz sonuçlarını henüz kendi somut yaşantısında yeterince hissetmediğinden, Demokrasi Platformu'nun ortak uyarısı bile yetersiz kalıyordu.

Bu dönemde özellikle Refah Partisi'nin yönetime geldiği belediyelerden çok sayıda işçi çıkarıldı. Özel sektör işyerlerinde ise, ekonomik bunalım da bahane edilerek, çok sayıda işçi işten atıldı. Bazı işyerlerinde ise zorunlu ücretsiz izin uygulaması gündeme getirildi. Türk Metal Sendikası Genel Başkanı Mustafa Özbek, "işverenlerle çıkar ayrılığım yok; çıkar birliğimiz var" diyerek, işçilerin iki ay ücretsiz, iki ay ise yarım ücretle çalışmaya hazır olduğunu açıkladı⁶¹. Özel sektörde yaşanan bu hava, kamu sektöründe de hakları kısıtlama yolundaki uygulamalar için ortamı olgunlaştırdı.

3. Hükümetin Toplu Sözleşme Zam Farklarını Ödememe Çabası

Hükümet, ekonomik sorunları gerekçe göstererek, 1993 yılında kamu kesimindeki işyerleri için imzalanan toplu iş sözleşmelerinde yer alan dördüncü dilim zamlarını ödememe çabasına girdi. Mayıs ayında 4500 işçinin yüzde 60,1 oranında uygulanması gereken üçüncü dilim zamları verilmedi. 4 Haziran 1994 günü ise, Başbakanlık Konu'unda Genel Başkan Bayram Meral, Başbakan Tansu Çiller, Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın, Devlet Bakanları Bekir Sami Daçe ve Necmettin Cevheri'nin katıldığı toplantıda, Tansu Çiller ve Murat Karayalçın, toplu sözleşmelerdeki dördüncü dilim zammın ödenemeyeceğini bildirdi. Bayram Meral bu kararın uygulanamayacağını ve toplu pazarlık düzenine müdahale edecek uygulamalara karşı çıkılacağını açıkladı.

Haziran ayının ilk günlerindeki gazeteler, ücret artışlarının olmayacağına ilişkin haberlerle doluydu. Devlet Bakanı Bekir Sami Daçe şunları söylüyordu: "TOFAŞ'ta Türk Metal Sendikası'nın çizdiği tablo, çalışan kesimin ekonomik tehdidi açıkça gördüğünü ortaya koyuyor. İşçinin iki ay ücretsiz, iki ay da yarım ücret karşılığında çalışmasını önerdiler. Türk Metal Sendikası, Türk-İş'in bir parçası. Çalışan tüm kesimlerin bu sorumluluk içinde hareket edeceğine inanıyoruz."⁶²

Bekir Sami Daçe, çalışanlardan 6 ay fedakarlık istediklerini belirtti⁶³. Daçe, 26 Haziran günü yaptığı açıklamada ise, kamu kurum ve kuruluşlarının zam veremeyecek durumda olduğunu söylüyordu⁶⁴.

Bu günlerde Maliye Bakanlığı tarafından Başbakan'a iletilen bir raporda, memurlara ve işçilere yılın ikinci yarısında hiç zam yapılmaması isteniyor, bu konuda uluslararası kuruluşlara taahhütte bulunulduğu hatırlatılıyordu⁶⁵.

Hükümet Haziran ayında üçüncü dilim zammını alacak 32 bin işçinin ve dördüncü dilim zammını alacak 34 bin işçinin zamlarını da uygulamadı. Bu uygulamadan en çok etkilenenler, Haber İş Sendikası üyesi PTT işçileri ile Teksif üyesi Sümerbank işçileriydi. İşçilerden ve sendikalardan ciddi bir tepkinin gelmemesi üzerine, Bekir Sami Daçe, 26 Haziran 1996 günü Genel Başkan Bayram Meral'e bir teklif iletti. Bu teklifte, toplu sözleşme uyarınca bir

⁶¹ **Hürriyet**, 31.5.1994.

⁶² **Cumhuriyet**, 6.6.1994.

⁶³ **Meydan**, 14.6.1994.

⁶⁴ **Meydan**, 27.6.1994; **Günaydın**, 27.6.1994.

⁶⁵ **Milliyet**, 8.7.1994.

önceki altı ayda gerçekleşen enflasyon oranında bir zam yerine, "eşit fedakarlık ilkesinden hareketle," memurlara yapılacak olan yüzde 6 oranındaki zammın kabul edilmesi isteniyordu.

Bu teklif üzerine TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu acil olarak 28 Haziran 1994 günü toplantıya çağırıldı. TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu 28 Haziran 1994 günü yayınladığı bildiriye, 12 Temmuz 1994 günü Başbakanlık'a yürüyüş, 20 Temmuz 1994 günü ise Genel Eylem kararını açıkladı.

Bu arada, Türk Metal Sendikası, 3 Temmuz 1994 günü Bursa'da "İşveren ve Hükümete İhtar Mitingi" düzenledi. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral ve TÜRK-İŞ'in diğer yöneticileri bu mitinge katıldılar. Bayram Meral mitingde yaptığı konuşmada, "20 Temmuz'da Türkiye'de hayatı durduracağız," dedi.

TÜRK-İŞ, bu arada, Türkiye tarafından onaylanmış bulunan ve 12 Temmuz 1994 tarihinde ILO denetimine giren 87 sayılı ILO Sözleşmesi'nin ihlali konusunda 37 sayfalık bir şikayet başvurusunu Uluslararası Çalışma Bürosu'na gönderdi. Bu başvuru, ILO Yönetim Kurulu'nun Kasım 1994 toplantısında uygun bulunarak, 1810 sayılı dava olarak ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi'ne gönderildi ve şikayet süreci resmen başladı. Bu arada, ILO'nun 87 sayılı Sözleşmesi'nin, barışçıl olmak koşuluyla, hükümetin kararlarını protesto etmek amacıyla yapılan genel grevlerin yasal kabul edilmesini gerektirdiği kamuoyuna iletilmeye çalışıldı.

4. 12 Temmuz Yürüyüşü

28 Haziran 1994 günlü Başkanlar Kurulu toplantısında alınan karar uyarınca, TÜRK-İŞ'e bağlı sendikaların genel merkez yöneticileri ile, tüm ülkedeki şube başkanları 12 Temmuz 1994 günü Ankara'da TÜRK-İŞ Genel Merkezi önünde toplandılar ve Başbakanlık'a yürüdüler. Yürüyüşün sona ermesinin ardından TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu yeniden toplandı. Bu arada, Başbakan Tansu Çiller'in TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu'nu Başbakanlık Konutunda görüşmeye davet ettiği bildirildi. TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu 12 Temmuz 1994 günü Başbakan Tansu Çiller'i ziyaret ederek, ülkemizin ve halkımızın temel sorunlarının çözümü konusunda acilen adım atılmasını istedi.

Ancak Hükümet toplu sözleşmeleri uygulamayarak sosyal hukuk devleti anlayışına aykırı davranışını sürdürdü. 1994 yılı Temmuz ayında toplu sözleşmeleri uyarınca 4. dilim zamlarını alması gereken 250 bin işçinin zamları yapılmadı.

5. 20 Temmuz Genel Eylemi

TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral, TÜRK-İŞ'in 20 Temmuz'daki bu önemli ve aynı derecede riskli eylemde tecrit olmasını önlemek amacıyla, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi ve kamu çalışanları sendikaları yöneticilerini ziyaret ederek, onların bu eyleme destek vermelerini sağladı. Bayram Meral bu eylemin Demokrasi Platformu'nun gündemine alınması için de çaba gösterdi.

Bu ilişkiler ve girişimler sonucunda, kamu çalışanlarının 15 Temmuz 1994 günü yapmayı programladıkları eylem 20 Temmuz'a kaydırıldı. 19 Temmuz 1994 günü TÜRK-İŞ Genel Merkezi'nde toplanan Demokrasi Platformu yöneticileri, 20 Temmuz'da ortak uyarı eylemi yapılacağını kamuoyuna hep birlikte duyurdular.

19 Temmuz 1994 günü dağıtılan diğer bir bildiri ise Hava-İş'indi. Hava-İş Sendikası Genel Başkanı Atıl Ayçin, 12 Temmuz 1994 günü yapılan TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu toplantısını, önerilen eylemi çok yumuşak bulunduğunu belirterek, terketti. Ancak 19 Temmuz günü Hava-İş tarafından dağıtılan bildiriye, Hava-İş'in 20 Temmuz Genel Eylemine katılmayacağı açıklandı. Hava-İş'in toplu sözleşme zam farkının uygulanmasında bir sorununun olmamasının bu tavrında etkili olduğu düşünülebilir.

20 Temmuz 1994 tarihli Türkiye gazetesinde genel eylem anlatılırken şöyle deniliyordu: "Bugünkü genel eylemde otobüsler hareket etmeyecek, vapurlar çalışmayacak, trenler sefere çıkmayacak. Uçakların ise kısmen de olsa eyleme katılması bekleniyor." Bu yaklaşım, genel eylemler değerlendirilirken kamuoyunda hakim olan yanlış bir anlayışı yansıtmaktadır. Birçok kişi açısından genel eylemin başarısında kullanılan ölçüt, otobüsler, vapurlar, trenler ve uçaklardır.

Genel eylemleri değerlendirirken bu yaklaşım hatalıdır. Genel eylem, salt ulaştırma araçlarının durması değildir. Genel eylem, üretimin ve hizmetlerin, genellikle kamuoyuna hemen yansımaya bütünlüğünde çalışmanın durmasıdır.

Genel eylemde "hayatın durması" ise, çok sık kullanılan ve ancak genellikle yine ulaştırma araçlarının işlememesi olarak algılanan bir yaklaşımdır. "Hayatın durması", hayatın her alanındaki üretimin durmasıdır. Ancak böylesine kapsamlı bir direnişin gerçekleştirilmesi de kolay değildir. Özellikle küçük üreticiliğin yaygın olduğu ülkelerde genel eylemlerde tüm işkollarında "hayatın tümüyle durması"ni beklemek, gerçekçilikle bağdaşmaz. Ancak enerji, iletişim ve bankacılık gibi işkollarında çalışanların genel eyleme tam ve etkili bir biçimde katılmalarıyla, küçük üreticiliğin çalışmalarının da dolaylı olarak durdurulması sağlanabilir.

20 Temmuz Genel Eylemi, sendikaların, meslek odalarının ve demokratik kitle örgütlerinin ortak eylemiydi. Diğer bir deyişle, sınıfın ancak örgütlü kesimlerinin eylemiydi. Örgütsüz işçiler ve özellikle de kayıt-dışı sektörde kaçak olarak çalışan işçiler bu eyleme katılmadılar. Örgütsüz işçilerin sayısının artması ve sendikalaşmanın risklerinin çoğalmasa ise, sınıfın en geniş kesimlerini kapsayacak bir siyasal hareketin yaratılması zorunluluğunu her geçen gün daha fazla hissettirmektedir. Sendikasız işçileri de harekete geçirme gücü olan bir siyasal hareketin (işçi sınıfının bağımsız siyasal örgütlenmesinin) yaratılabilmesi, genel eylemlerin gücünü ve etkisini daha da arttıracaktır. Genel eyleme katılımın sendika ve meslek odaları üyeleriyle sınırlı kalması, gücü olumsuz etkilemektedir.

TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ, Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu, Sendikalararası Eşgüdüm Komitesi, TMMOB, TTB ve diğer örgütler, belirli bir süre Türkiye'nin gündemini belirlediler. Bu ortak eylem, sınıfın mücadelesinde daha bütünlüklü ve kalıcı işbirliklerinin başlangıcını oluşturacaktır. Tüm etnik kökenlerden işçilerin bu eyleme birlikte katılmaları da, sınıf kardeşliği anlayışının ve ortak sınıf çıkarlarının, yaratılmak istenen etnik karşıtlıkları ve düşmanlıkları aştığını göstermektedir.

20 Temmuz Genel Eyleminde önde gelen amaçlardan biri, yeni bir geleneğin yaratılmasıydı. Üç konfederasyonun ve onlara bağlı sendikalara üye işçiler ilk kez ülke çapında birlikte genel eylem yaptılar. Türkiye'de ilk kez işçiler ve memurlar ülke çapında birlikte genel eylem yaptılar. Tek tek insanların eyleme katılma gerekçeleri farklıydı, ama Demokrasi Platformu'nun ortak belgesinde yer alan talepler, yalnızca sendikaların doğrudan temsil ettikleri işçilerin kısa vadeli kesimsel çıkarları değil, sınıfın orta vadeli çıkarlarıydı. Eksikler oldu. Hatalar oldu. Trenler ve belediye otobüsleri çalıştı; uçaklar uçtu. Bazı sendikalar bu eyleme gereken desteği vermedi. Enerji, telekomünikasyon ve bankacılık işkollarında eylem tümüyle başarısızdı. Ayrıca çeşitli sendikaların katılımı da düşük oldu. Örneğin, Harb-İş'in İstanbul'daki tersane işleri dışındaki tüm işyerleri çalıştı. Ama Genel Eylem bir bütün olarak başarılıdır. 20 Temmuz Genel Eylemi, Türkiye işçi sınıfının çeşitli kesimlerinin ülke çapındaki ilk ortak eylemi olarak, ülkemizde yeni bir geleneğin yaratılmasında önemli bir dönüm noktası olarak tarihe geçecektir.

20 Temmuz Genel Eylemi, sermayenin egemenliğinin daha da arttığı günlerde, insanlığın, dünyamızın ve Türkiyemizin umudunun, her zamankinden daha fazla işçi sınıfı olduğunu bir kez daha kanıtladı.

Bu dönemde TÜRK-İŞ'i sıkıntıya sokan diğer etmen, HAK-İŞ üyesi Hizmet-İş Sendikası'nın Bursa Belediyesi ile imzaladığı protokolla, toplu sözleşmede belirlenmiş olan ücret zammını düşürmesiydi. Ortadoğu Gazetesi bu olayı şöyle anlatıyordu: "Ek protokolle daha önce imzalanan sözleşmede öngörülen ve Mayıs 1994'ten geçerli olan yüzde 60 oranındaki ücret zammı, bütün işçiler için yüzde 40'a indirildi."⁶⁶

Temmuz-Ağustos aylarında Karayolları Gn.Md. işyerlerinde çalışan 7000 dolayındaki muvakkat işçinin aylıkları, ödenek bittiği gerekçesiyle, üç ay süreyle verilmedi. Belediye işçilerinin geçmiş yıllardan beri yaşadıkları bu sıkıntı, böylece diğer işkollarına da yansdı. Ayrıca, çeşitli işyerlerinde kıdem tazminatlarının, arazi tazminatlarının, fazla çalışma ücretlerinin, harcırahların ve ikramiyelerin ödenmesinde de gecikmeler başladı.

Temmuz ayında memurlara yapılan zam, uzun tartışmalardan sonra, ayda net 217 bin lira düzeyinde kaldı. Bu düşük zamma memurlardan kitlesel bir tepkinin olmaması da Hükümeti cesaretlendirdi.

1994 yılında TİSK ve genel olarak kitle iletişim araçları, kamu kesiminde çalışan işçilerin hak etmedikleri kadar yüksek ücret aldıkları yolunda gerçekdışı iddiaları ön plana çıkartarak, sendikacılık hareketini halktan tecrit etmeye çalıştı.

1994 yılında Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nda işveren ve Hükümet temsilcilerinin ortak hareketi sonucunda, asgari ücret yalnızca yüzde 65 oranında artırıldı ve 1 Eylül 1994 tarihinde yürürlüğe sokuldu. TÜRK-İŞ temsilcileri bu karara muhalif kaldılar.

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, Hükümetin toplu sözleşme zam farklarını ısrarla ödememesi üzerine, 8 Ağustos 1994 tarihinde olağanüstü olarak toplandı.

Devlet Bakanları Bekir Sami Dağ ve Necmettin Cevheri Başkanlar Kurulu toplantısına katıldılar ve üç aylık toplu sözleşme zam farklarının devlete bağışlanması önerisini getirdiler. Bu öneri Başkanlar Kurulu tarafından reddedildi. Başkanlar Kurulu'nun toplantısında, bir önceki altı aylık dönemde gerçekleşen enflasyon oranı kadar yapılacak zammın yarısının hemen verilmesi, geri kalanının ise birkaç aya yayılarak ödenmesi ve yeni asgari ücretin 1 Ağustos 1994 tarihinden itibaren geçerli olması doğrultusunda bir yönetmelik değişikliğinin yapılması için çalışılması kararları alındı.

Hükümet 16 Ağustos 1994 tarihinde TÜRK-İŞ'e bir ödeme planı önerdi. Bu plana göre, toplu sözleşmelerinin son dilim zammı 1994 yılı Haziran ve Temmuz ayında ödenmesi gerekenlerin alacaklarının yarısı 1994 yılı Kasım ayında, diğer yarısı da 1995 yılı Mayıs ayında ödenecekti. Son dilim zammı 1994 yılı Ağustos ve Eylül ayında ödenmesi gerekenlerin alacaklarının yarısı 1995 yılı Ocak ayında, diğer yarısı da 1995 yılı Temmuz ayında

⁶⁶ Ortadoğu, 27.7.1994.

ödenecekti. Son dilim zammı Ekim ve sonraki aylarda ödenmesi gerekenlerin alacaklarının yarısı 1995 yılının Nisan ayında, diğer yarısı da 1995 yılı Ağustos ayında ödenecekti.

Hükümetin bu önerisi TÜRK-İŞ tarafından reddedildi.

Bu arada önem kazanan bir konu, kamu kurum ve kuruluşlarındaki muvakkat ve mevsimlik işçilerin işten çıkarılmak istenmesiydi.

YOL-İŞ Başkanlar Kurulu 24 Ağustos 1994 günü Ankara'da olağanüstü olarak toplanarak, toplu sözleşme zam farklarının verilmemesi ve Karayolları Genel Müdürlüğü ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü işyerlerindeki muvakkat ve mevsimlik işçilerin işten çıkarılmak istenmesini değerlendirdi. Devlet Bakanı Esat Kıratlıoğlu da bu toplantıya katılarak şunları söyledi: "Hükümetimizin, Sayın Başbakanımızın ve ilgili Bakan olarak benim arzumuz, Köy Hizmetlerinde çalışan mevsimlik işçilerin en az bir ay daha çalıştırılmasıdır. İnşallah bunu bugün ya da en geç yarın ilan edeceğiz."

Sorunların çözülmemesi üzerine TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu 25 Ağustos 1994 günü olağanüstü olarak toplandı. Toplantıda, Hükümete bir ödeme planı önerilmesi kararlaştırıldı. Hükümet önce bu öneriyi kabul ettiğini bildirdiyse de, daha sonra görüşünü değiştirerek, farklı bir öneri getirdi.

Devlet Bakanı Bekir Sami Dağcı'nın imzasıyla 29 Ağustos 1994 günü TÜRK-İŞ'e gönderilen öneride alacak ödemelerinde daha uzun bir dönem öngörülmüyordu. Örneğin, 1 Eylül 1994 tarihinde zam alması gereken işçilerin, Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık aylarına ait hakedişleri 15 Mart 1995 tarihinde, Ocak ve Şubat 1995 aylarına ait hakedişleri ise 15 Mayıs 1995 tarihinde ödenecekti.

24 Ağustos 1994 günlü YOL-İŞ Başkanlar Kurulu toplantısına katılan Devlet Bakanı Esat Kıratlıoğlu, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü işyerlerinde çalışan mevsimlik işçilerin bir ay daha çalıştırılacaklarına söz vermişti. Ancak Devlet Bakanı Necmettin Cevheri'nin, "çalıştıracamız, ama asgari ücret vereceğiz" biçimindeki açıklaması üzerine, Yol-İŞ'in bazı şubelerinde açlık grevleri başlarken, Ankara'da da yürüyüş hazırlığı gündeme geldi. Ayrıca, bütün illerden Ankara'ya yürüyüş ve illerde DYP ve SHP il örgütlerinin topluca ziyareti de planlanmaya başlandı.

1 Eylül 1994 günü, TÜRK-İŞ ve Yol-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral ile TÜRK-İŞ ve YOL-İŞ Yönetim Kurulu üyelerinin önderliğinde Köy Hizmetleri işçileri Yol-İŞ Genel Merkezi önünden Başbakanlık'a doğru yürümeye başladılar. Polisin kurduğu barikat, "Üstümüze kurşun sıkısanız yine durmayız" diyen Bayram Meral'in öncülüğünde geriye itilerek, Yargıtay'ın önüne kadar yüründü. Ankara Valisi'nin olay yerine gelmesi sonrasında, Başbakanlık'ta iki saat süren toplantı sonucunda mevsimlik işçilerin bir ay daha çalıştırılmaları kararı yürüyüşçülere açıklandı.

1993 yılında kamu kesiminde imzalanmış toplu iş sözleşmeleri uyarınca 372 bin işçinin dördüncü dilim zamlarının 1 Eylül 1994 tarihinde ödenmesi gerekiyordu. Ancak Hükümet bu ödemeleri de yapmadı. Bunun üzerine TÜRK-İŞ Genişletilmiş Başkanlar Kurulu 6 Eylül 1994 günü ve TÜRK-İŞ İl Temsilcileri de 7 Eylül 1994 günü toplandı. Hükümetin tavrı karşısında TÜRK-İŞ'in kararlı tavrı yeniden vurgulandı.

Hükümetin toplu sözleşme zam farklarının ödenmesi konusunda yeni sorunlar yaratması üzerine, Başbakan Tansu Çiller Samsun'da Cumhuriyet Meydanı'nda yaptığı konuşma sırasında işçiler tarafından protesto edildi. Aynı protesto eylemi, İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açılışında da oldu. İzmir'deki olaylardan sonra üç sendikacı gözaltına alındı. Ancak bu protesto eylemleri etkisini gösterdi.

TÜRK-İŞ bu sorunu aşmak için çeşitli eylemler geliştirmeye başladı. Yönetim Kurulu'nun kararlaştırdığı eylem, tüm illerden araçlarla Ankara'nın yakınlarına gelip, buradan topluca Başbakanlık'a yürümekti. İkinci bir eylem ise, tüm il ve ilçelerde DYP ve SHP örgütlerinin işçiler tarafından topluca ziyaret edilip, bu iki partinin uygulamalarının protesto edilmesiydi. TÜRK-İŞ aynı günlerde ayrıca hükümetin icraatını değerlendiren bir dosya hazırlayarak basına dağıttı.

Hükümet, olayların daha da sertleşmesini önlemek amacıyla, TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu tarafından 25 Ağustos günü uygun görülen ödeme planını kabul ettiğini açıkladı.

Toplu sözleşme zam farklarının ödenmemesi konusunda nasıl tavrı takınılacağı konusunda TÜRK-İŞ içinde bazı farklılıklar ortaya çıktı.

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu, 1982 Anayasasında hak grevi hakkının kaldırılmış olmasını ve devlete karşı haciz yoluna gidilemeyeceğini hesaba katarak, yargı yolunu değerlendirdi. Ancak yargı yolu uzun ve pahalıydı. Ayrıca, yargının kararının Hükümet tarafından ne zaman uygulanacağını da bir güvencesi yoktu. Ayrıca, sermayenin denetimindeki kitle iletişim araçlarının işçiler aleyhinde oluşturduğu hava da önemliydi. Bu dönemde yalnızca zam farklarının ödenmesi için yapılacak eylemlerin halkın desteğini alma olasılığı düşüktü. Diğer taraftan, özellikle genel eylemlerde belirleyici öneme sahip olan enerji, haberleşme, hava ulaştırması ve bankacılık işkolundaki işçiler ve sendikalar 20 Temmuz Genel Eylemine etkili bir biçimde katılmamıştı. Bu koşullarda Hükümetin önerisine karşı çıkılmaması kararı alındı. Ancak bu eğilim, isteyen sendikaların ve hatta kişilerin, yargıya gitmek

dahil hiçbir hakkını ortadan kaldırmıyordu. Ayrıca TÜRK-İŞ ile Hükümet arasında imzalanmış bir anlaşma da yoktu. Ancak Selülöz-İş Sendikası ve Türk Harb-İş Sendikası yargı yoluna başvurdu.

6. 1995 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve 26 Kasım Büyük Yürüyüşü

Hükümet, 1995 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısında işçilerin ve memurların haklarını gaspetmeye yönelik hükümlere yer verdi. Bu tasarı, 5 Nisan İstikrar Programı'nın bir parçasıydı. Tasarının en önemli sakıncaları, geniş kapsamlı bir memurlaştırma, geçici işçiliğin yılda 3 ay ile sınırlandırılması ve 6772 sayılı yasa uyarınca yılda dört defa ödenen 13'er yevmiye tutarındaki ikramiyelerin kaldırılmasıydı.

DYP-SHP Koalisyon Hükümeti 1995 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı'nda kamu kesiminde işçilerin ve memurların haklarını kısıtlayıcı hükümler ve düzenlemeler getirdi. Bu hükümlerin bir bölümü, Anayasa'nın 161. maddesinde yer alan, "bütçe kanununa, bütçe ile ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm konulamaz" düzenlemesini de ihlal ediyordu. Ancak, bütçe kanununda bu nitelikte hükümlerin yer alması ve bunların iptali için Anayasa Mahkemesine başvurulması durumunda Anayasa Mahkemesi bunları iptal etse bile, bütçe kanununun kabul edilerek yürürlüğe girmesi tarihi ile Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararının yazılıp yayınlanması arasındaki süredeki işlemlerin iptali söz konusu olmayacaktı. Anayasanın 153. maddesi, Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarının geriye yürümeyeceğini açıkça ifade ediyordu.

TÜRK-İŞ Yöneticileri önce Bütçe Kanunu Tasarısı'nın görüşüldüğü Plan ve Bütçe Komisyonu üyeleri ile görüşmeler yaptı. Burada bazı sözler verildiyse de, bu sözlerin hiçbirinin yerine getirilmeyeceği, bu konuda asıl yetkilinin Başbakan Tansu Çiller olduğu konusunda görüş birliğine varıldı. Bu sorunun Plan ve Bütçe Komisyonu'nda çözülmesi önemliydi, çünkü Anayasaya göre, bütçe kanunu tasarısı üzerinde TBMM Genel Kurulunda yapılan görüşmeler sırasında, Plan ve Bütçe Komisyonu'nda kabul edilen metin üzerinde üyelerce gider artırıcı veya gelir azaltıcı öneriler verilemiyordu.

TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu 18 Kasım 1994 günü yaptığı toplantısında bu durumu ele aldı. Başkanlar Kurulu toplantısında, özel sektör işyerlerinde sendikal hak ve özgürlüklere yönelik saldırılar ve işverenlerin toplu sözleşme görüşmelerindeki tutumu da değerlendirildi. Toplantıda, DYP ve SHP il örgütlerinin ziyaret ve protesto edilmesi ve TBMM'ne yürünmesi kararlaştırıldı.

TÜRK-İŞ Yönetimi, 21 ve 22 Kasım günleri Başbakan Tansu Çiller ile görüşemedi. Ara seçim konusunun gündemin birinci maddesini işgal ettiği bu günlerde, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ziyaret edilerek, kendisine TÜRK-İŞ'in talepleri iletildi.

Süleyman Demirel, işçilerin kazanılmış haklarını ellerinden alacak bir düzenlemenin kendisinden geçmeyeceğini söyledi. 22 Kasım 1994 günlü Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan konuşmasında Sayın Demirel şunları söylüyordu: "Kazanılmış hakları devlet vatandaşının elinden almaz. Ben Devlet Başkanıyım. Gayet açıkça söylüyorum ki, iktisap edilmiş haklara müdahale veya bunların gaspı noktasına varacak her şeyde vaziyet alırım. Gayet açık söylüyorum: İktisap edilmiş haklar zail olacak bir durum varsa, benden geçmez." Ancak daha sonra, Anayasa'nın 89. maddesinin buna izin vermediği, Cumhurbaşkanı'nın bütçe kanununu görüşülmek üzere TBMM'ne geri gönderme yetkisinin bulunmadığı öğrenildi.

23 Kasım 1994 günü sabahı, TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram MERAL, Devlet Bakanları Bekir Sami Daçe ve Necmettin Cevheri ile görüştü. Devlet Bakanları Daçe ve Cevheri, Bütçe Kanunu tasarısında, ikramiyelere ilişkin düzenlemenin dışında, hakları gaspedici hükümlerin geri çekilemeyeceğini söylediler.

Bunun üzerine, TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu, Başkanlar Kurulu'nda alınan eylem kararını uygulamaya başladı. 25 Kasım 1994 günü tüm ülkede siyasi partilerin ziyaret edilmesi, 26 Kasım günü ise Ankara'ya gelecek işçilerle birlikte, önce Anıtkabirin ziyaret edilmesi, ardından da dilekçe vermek üzere TBMM'ne yürünmesi kararı alındı.

23 Kasım günü Zonguldak İl Temsilciler Kurulu tarafından düzenlenen "Kömür ve Demir Çelik'e Sahip Çıkmak Türkiye'ye Sahip Çıkmaktır" mitingi başarıyla gerçekleştirildi.

Bu arada sorun Demokrasi Platformu'na iletildi. Demokrasi Platformu'nu oluşturan örgütlerin genel başkanlarının katıldığı toplantıda, 26 Kasım eylemine Demokrasi Platformu'nun sahip çıktığı ve her örgütün bu eyleme kendi gücü oranında katılacağı bildirildi. Aynı gün Demokrasi Platformu olarak TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk ziyaret edildi.

25 Kasım 1994 günü hemen hemen tüm illerde, TÜRK-İŞ bölge veya il temsilcisinin önderliğinde, şube yöneticileri ve bazı işçilerin katılımıyla, DYP ve SHP il örgütleri ziyaret ve protesto edildi. Bazı illerde diğer siyasi parti örgütleri de ziyaret edildi. Protestolar oldukça etkili oldu. 25 Kasım günü İçişleri Bakanı, TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral'le görüşmek istedi. Meral, İçişleri Bakanı, Emniyet Genel Müdürü ve Ankara Valisi ile bir görüşme yaptı. Akşam da Başbakan Tansu Çiller'le bir görüşme yapıldı.

26 Kasım 1994 günü ise TBMM'ne dilekçe verme eylemi gündeme geldi. Bu arada yaşanan ilginç olaylardan biri, Cumhuriyet Gazetesinin 26.11.1994 günlü sayısının birinci sayfasında Meclis'e yürüme kararının iptal edildiğinin ilan edilmesiydi. Haber şöyleydi: "Demokrasi Platformu, bugün için aldığı Meclis'e yürüme kararını, hükümetin bütçe yasa tasarısında işçi lehine geri adım atması sonucu iptal etti." Nedeni anlaşılamayan bu haber nedeniyle birçok kişi TÜRK-İŞ'i aradı.

26 Kasım 1994 günü sabahı TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu toplandı. Bayram Meral, bir önceki gece Tansu Çiller'le yapılan görüşmeyi anlattı ve sorunun büyük ölçüde çözüleceğini söyledi. Bu arada, sorunun çözülmesi durumunda Meclis'e yürümek için zorlanmayacağı, Anıtkabir'den çıkıldıktan sonra Meclis doğrultusunda atılan her adımın Meclis'e yürümek anlamına geleceğini açıkladı. Sorunun çözülmesi durumunda, Hava Kuvvetleri Komutanlığı önünden Necatibey Caddesine dönüleceğini gösteren bir güzergah krokisi de bu toplantıda dağıtıldı.

Anıtkabiri ziyaret ve TBMM'ne dilekçe verme eylemleri, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu çerçevesinde bir toplantı ve yürüyüş olmadığı için, TÜRK-İŞ, yetkililerden bir izin alma girişiminde bulunmadı. Ayrıca, TBMM'ne gösteri yapmak için değil, yalnızca dilekçe vermek için gidilmesi düşünüldüğünden, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nın TBMM'nin bir kilometre çevresindeki alan içinde toplantı yapılamayacağına ilişkin yasağı da eylemle ilgili değildi.

26 Kasım 1994 günü Tandoğan'da 100 bin dolayında işçi ve memur toplandı. Hak-İş'ten gelenlerin sayısı yalnızca 100 dolayındaydı. DİSK'in katılımı ise ancak 300-400 kişiydi. Kamu çalışanları sendikalarının ve meslek örgütlerinin toplam katılımı 5 bin dolayındaydı. Geri kalan kitle, TÜRK-İŞ'e bağlı sendikaların üyeleriydi. Ankara Emniyet Müdürlüğü'nden bir yetkili, yürüyüş için Ankara'ya 571 otobüsün giriş yaptığını saptadıklarını belirtti. Birçok işçi, normal yolcu gibi otobüslerle, trenle ve özel araçlarla Ankara'ya geldi. 150 dolayında otobüs ise, bazı illerdeki engellemeler ve kötü hava koşulları nedeniyle yürüyüşe yetişemedi.

Bu yürüyüşün 2,5 günde hazırlanmasına bağlı olarak, çeşitli organizasyon bozuklukları ve yetersizlikleri oldu. Ancak yürüyüş son derece coşkulu oldu. 15-20 kişilik sık sıralar halinde Anıtkabire giriş 1 saati buldu. Yürüyüşçülerin bir ucu daha otobüs terminalinin yakınındayken, diğer ucu Anıtkabir'in Anıttepe kapısından çıkmış, Karakuvvetleri Komutanlığı önünden Eskişehir yoluna girerek, DSİ Genel Müdürlüğü önüne ulaşmıştı. Anıtkabir'de görevli subaylardan biri, "Anıtkabir bugüne kadar böyle kalabalık ve disiplinli bir ziyaret görmedi" diyordu.

Türkiye tarihinde ilk defa 100 bin dolayında işçi ve memur, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna önderlik eden, "hakimiyet milletindir" ve "hayatta en hakiki mürşit ilimdir" gibi çağdaşlığın temellerini oluşturan anlayışları ülkemizde hakim kılan, demokrasinin ve sendikal hakların güvencesi laikliği yerleştiren ve çağdaş bir ulusculuk anlayışıyla Osmanlı'dan devralınan ümmeti bir ulusa dönüştüren Mustafa Kemal Atatürk'ü ziyaret etti. Mustafa Kemal'in anti-emperyalist çizgisi, 100 bin kişinin benimsediği ve sık sık attığı "Kahrolsun IMF, tam bağımsız Türkiye" sloganında da yaşıyordu.

Yürüyüşe geçilmesi öncesinde TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral, TBMM'ne giderek, Plan ve Bütçe Komisyonu Başkanı İlyas Aktaş ile yeniden görüştü. İlyas Aktaş, kazanılmış hakları iptal etmeye yönelik hükümlerin kaldırılacağı konusunda, kendi elyazısıyla yazdığı ve imzaladığı bir belgeyi Bayram Meral'e verdi.

Yürüyüşün başı Anıtkabirden çıkıp, Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın önlerine geldiğinde, TÜRK-İŞ'in yürüyüşte kullandığı büyük araç acele olarak buraya çağrıldı. Bayram Meral bu aracın üstüne çıkarak, kurulu ses düzeni aracılığıyla, 1995 Mali Yılı Bütçe Kanunu Tasarısında hakları gaspedici hükümlerin kaldırılması konusunda söz alınmış olduğunu, isteklerin büyük ölçüde karşılandığı koşullarda Meclis'e yürümek için polis ve asker barikatını zorlamanın zararlı olacağını, Sıhhiye ve Tandoğan doğrultusunda yürüneceğini söyledi.

TÜRK-İŞ'in organizasyon eksiklikleri kendini bu noktadan sonra gösterdi. Necatibey Caddesine girenlerin bir bölümü, Saracoğlu Mahallesi'nin köşesinden Meclis'e giden yoldaki polis barikatını görünce, bu barikatı aşarak Meclis'e gitmek istediler. TÜRK-İŞ'in görevli aracı yoluna devam edemedi. Yürüyüş durunca arkadan gelenler Eskişehir yolunda birikti. Arkadan gelenlere Bayram Meral'in mesajı aktarılamadı ve bir düzensizlik yaşandı. Bu arada 30-40 kişilik bir grup, Necatibey Caddesi'nin Sıhhiye tarafında Bayram Meral'e saldırdı. Bayram Meral daha sonra barikatın yanına dönerek, hala bekleyen 15 bin kişilik bir gruba bir ağacın üzerinden bir saate yakın bir süre konuştu. Yürüyüş daha sonra dağıldı.

Ancak bütün bu eksikliklere karşın, 26 Kasım eylemi Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihine Büyük Yürüyüş olarak geçecektir.

Türkiye tarihinde ilk defa 100 bin işçinin ve memurun yürüyüşü ile TBMM'nde bir yasa tasarısında işçi haklarını gaspetmeyi amaçlayan hükümler hemen hemen tümüyle değiştirildi. 26 Kasım Büyük Yürüyüşü, bu yönüyle büyüktür.

Türkiye tarihinde ilk defa 100 bin işçi ve memur, laik cumhuriyete ve çağdaş Türk ulusçuluğuna olan inancın simgesi Anıtkabiri ziyaret etti. 26 Kasım Büyük Yürüyüşü, bu yönüyle büyüktür.

TÜRK-İŞ, 2,5 günlük bir çalışmayla 100 bin insanı dilekçe vermek için Meclis'e yürülebildiğini gösterdi. 100 bin işçi ve memur, soğuğa, yağmura ve daha sonra da kara rağmen, 5 Nisan İstikrar Programı'na karşı, Meclis'e 100 metre kalıncaya kadar son derece coşkulu bir yürüyüş gerçekleştirdi. Yürüyüşte, "işçi-memur birleşin, iktidara yerleşin" türü sloganlar da atıldı. Yürüyüşte hiçbir önemli olay olmadı. Halbuki TÜRK-İŞ ve bağlı sendikaların yöneticileri ile TÜRK-İŞ'e bağlı sendika şubelerinin başkanları 24 Mart 1987 günü Parlamento'ya mektup vermeye kalkıştıklarında, TÜRK-İŞ'in dışına bir adım bile atamamışlardı.

Ancak TÜRK-İŞ yürüyüşün organizasyonunda önemli hatalar yaptı. Görevli sayısı yetersizdi. Görevlilerle yürüyüş öncesinde hiçbir toplantı yapılmadı. Görevliler görevlerini gerektiği gibi yerine getirmedi. Katılımın beklenenin üstünde olmasıyla da bağlantılı olarak, yürüyüş öncesinde toplanma yerinde kortej gerektiği gibi düzenlenemedi. Ses düzeni yetersizdi. TÜRK-İŞ'in ses düzeniyle donatılmış tek aracı da, gerek sloganları duyurmada, gerek yürüyüşü düzenlemede yetersiz kaldı. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral'in konuşması kitleye iletilmedi. Anıtkabirin Anıttepe kapısından çıkıldıktan sonra Anıttepe'deki büyük meydana toplanılmış ve Bayram Meral buradan kitleye konuşmuş olsaydı, ciddi bir sorun çıkmayacaktı.

Ancak bütün bu eksikliklere ve kitle iletişim araçlarının yürüyüşü yansıtmadaki yetersizliklerine ve bazan çarpıtmalarına rağmen, bu yürüyüş Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihine BÜYÜK YÜRÜYÜŞ olarak geçecektir.

Bu yürüyüşe olumsuz baktığını kamuoyuna yansıtan tek kişi ise, Türk Metal Sendikası Genel Başkanı Mustafa Özbek oldu. Mustafa Özbek, bir toplantıda şunları söyledi: "Türk-İş yönetimi aklını başına toplamalıdır. İki bir sokağa çıkılmamalıdır. Konfederasyon sokağa çıkmakla, ağırlığını ve itibarını kaybetmektedir."⁶⁷

IV. KAMU ÜCRETLİ ÇALIŞANLARI SENDİKACILIK HAREKETİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin önünde iki önemli görev vardı: Osmanlı'dan devralınan ümmeti bir ulusa dönüştürmek ve ekonomik bağımsızlığın temelini oluşturacak endüstrileşmeyi gerçekleştirmek. Bu dönemde nitelikli işgücü çok sınırlıydı. Eğitimli insangücü, on yılı aşkın savaşlar sırasında telef olmuş veya ülkeyi terketmişti. Niteliksiz insangücü ise yeterince mülksüzleşmemişti. Nüfus az, ilkel teknoloji ile işlenebilen topraklar genişti. İnsanlar, ücretli olarak çalışmak yerine, sınırlı gereksinimlerini karşılayacak bir üretim yapmayı yeğliyorlardı.

Bu koşullarda, Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönemki yöneticileri, her açıdan çok akıllı bir personel ve işçi-işveren politikası izlediler. Çok katmanlı ve hiyerarşik bir işçi sınıfı oluştu. İşçi sınıfının çeşitli tabaka ve kesimleri arasındaki gelişmeler önem kazandı.

Bu politikanın bir ögesi de, nitelikli işgücünü "memur" statüsünde istihdam etmekte. Memurlara, günün koşullarında, önemli ayrıcalıklar sağlandı. Örneğin, 1931 yılında memurların iktisaden faal nüfus içindeki payları yüzde 1,2 iken, ulusal gelirden aldıkları pay yüzde 7,1 düzeyindeydi⁶⁸.

Memurların bu göreceli yüksek ücretleri, grevli toplu pazarlık ve siyasal faaliyette bulunma haklarının etkin bir biçimde kullanılmasının değil, sattıkları işgücünün "bulunmaz Hint kumaşı" olmasının sonucuydu. Nitelikli işgücünün azlığı, nitelikli işgücüne sahip olanların, az gelişmiş ülkelere özgü bir işçi aristokrasisi oluşturmasına olanak tanıyordu.

Bu dönemde, işçi sınıfının diğer kesimlerinin mülksüzleşme düzeyinin geriliği de, daha az nitelikli kesimlerin güçlü bir sendikacılık hareketi geliştirmelerini engelledi.

Bu nedenlerle, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'de demokrasiyi koruyacak ve geliştirecek güçlü bir işçi sınıfı hareketi yoktu. Bu dönemin yöneticileri, Türkiye'yi dine dayalı bir devlet kurma tehlikesinden kurtaracak, işçi sınıfı hareketinin gelişeceği ve daha da geliştireceği demokratik yapının ve işçi haklarının önkoşulu olan laikliği yerleştirdiler.

1950'li yıllardan itibaren bazı siyasal etmenlerin yanı sıra, eğitimli işgücünün artmasına bağlı olarak, kamu çalışanlarının geçmişte yararlandıkları bazı ayrıcalıklar geri alınmaya başlandı. 1950'li ve 1960'lı yıllardaki yatırımlar, teknik insangücüne olan gereksinimi sürdürürken, teknik personel bu itibar ve gelir erozyonundan önemli ölçüde kurtuldu. Ancak, 1970'li ve özellikle de 1980'li yıllarda, artan nitelikli işgücü arzı ve yaşanan ekonomik bunalımla birlikte, kamu kesiminde teknik personelin gelirleri ve itibarında da önemli gerilemeler görüldü.

⁶⁷ Ortadoğu, 28.11.1994.

^Dördüncü Bölümün Dipnotları

⁶⁸ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., "Türkiye'de Memurlar (1923-1950)", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Haziran 1991, Sayı 132, s.10-16; Koç, Y., "1935-1954 Döneminde Demiryolu İşçileri," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Ağustos 1993, Sayı 158, s.19-28.

İşçi sınıfının "işçi" statüsünde istihdam edilen kesimleri ise, 1946-1961 döneminin hazırlığının ardından, 1960'lı ve 1970'li yıllarda grevli toplu pazarlık ve siyasal faaliyette bulunma haklarını oldukça etkili bir biçimde kullandılar. Ancak bu dönemde işçi sınıfının çeşitli tabaka ve kesimlere bölünmesi önemli bir sorun oluşturuyordu. Memurlar henüz eski döneme özlemi terketmemişti; kendilerini "amelenin üstünde" görüyordu. Memurlar içinde siyasallaşmış bir kesim ise, "işçi sınıfının öncüsü" anlayışı içinde, eski tavrını bir başka biçimde sürdürüyordu. Kamu kesimi işyerlerine siyasal ilişkilerle alınan çok sayıda işçi ve memur, "yapay işçi sınıfı" denilen bir kesim oluşturuyor, siyasal iktidarlara kitle tabanı yaratıyor ve kitleyle bağlantıda aracılık ediyordu. Kamu kesimi işçileriyle özel kesim işçileri arasında, işçi-işveren ilişkilerine bakışta önemli farklılıklar vardı.

24 Ocak İstikrar Programı ve 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında işçi sınıfının yapısında önemli gelişimler gerçekleşti. İşçi sınıfının çeşitli tabaka ve kesimleri arasındaki nesnel çıkar farklılıkları hızla azaldı. Sınıfın bir bütün olarak ve yoğun bir biçimde yaşadığı sorunlar, sınıf bilincini geliştirdi; sınıf kardeşliği anlayışının siyasal görüş, din ve etnik köken kardeşliğinin önüne geçmesini sağladı.

Tartışmaları 1986 yılı başlarında gündeme gelen ve 1990 yılında Eğitim-İş'in kurulması ile somutlaşan "kamu ücretli çalışanları sendikaları" ise, işçi sınıfının bir dönemki ayrıcalıklı kesiminin yaşadığı dönüşümü ortaya koydu. 1990 yılından günümüze bu alanda yaşanan gelişme, günlük sorunlarla sürekli boğuşma zorunda kalarak başarılarını küçümseme eğiliminde olan bazı kamu çalışanı sendikaları yöneticilerinin değerlendirmelerinin çok ötesindedir⁶⁹. İşçi sınıfının müttefiki değil, işçi sınıfının kendisinin bir parçası olan kamu çalışanlarının son yıllarda yarattığı sendikacılık hareketi, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin artacak gücünün ana dayanaklarından birini oluşturmaktadır.

TMMOB, 28-29 Aralık 1985 günleri Ankara'da "Kamu Çalışanlarının Sorunları" konulu bir sempozyum düzenledi. Prof.Dr.Alpaslan Işıklı, sunduğu tebliğe, "sürpriz niteliği taşıyan bir hususu da açıklama fırsatı bulacağım" diyerek başladı. 12 Mart öncesini yaşayanlar, memur sendikalarını hatırlıyordu. 12 Eylül öncesini yaşayanlar için ise "memurun sendika kurması yasak"tı. Alpaslan Işıklı, memurların sendikalaşması konusunda 1961 Anayasasında 1971 sonrasında ve ayrıca 1982 Anayasa taslağında yer alan yasağın 1982 Anayasasında yer almadığına dikkati çekti. Sürprizi buydu. Alpaslan Işıklı'nın keşfi belki bugün onbinlerce insan için çok doğaldır, sıradandır; ama o günlerde herkes için "evreka" niteliğindedir. O sürpriz, önce Prof.Dr.Alpaslan Işıklı, Prof.Dr.Mesut Gülmez, Musa Özdemir gibi insanların ve bir avuç emekli öğretmenin abece Dergisi ve Eğitim-Der içinde yıllar süren özverili çalışmasıyla, daha sonra da binlerce kamu çalışanının mücadelesiyle, günümüzde yüzbinlerce kamu ücretli çalışanını kapsayan bir sendikal örgütlülüğe ulaştı.

Eğitim-İş'in 1990 yılında kurulmasıyla başlayan örgütlenme süreci 1994 yılına kadar büyük bir değişim gösterdi. Kamu çalışanlarının sendikalaşma mücadelesinin başını, bu konuda gerekli özveriyi göstermeye hazır sol kadrolar çekti. Bu insanlar karda iz açarken, 12 Eylül öncesinin siyasi hareketlerinin güdümündeki memur dernekçiliği anlayışının bazı alışkanlıklarını da kamu çalışanları sendikacılığına taşıdılar. Ancak, kamu çalışanları hareketi kiteselleştikçe, dernekçilikten kalan alışkanlıklar azalmaya başladı.

12 Eylül öncesindeki "demokratik kitle örgütleri," demokratik birer kitle örgütü olmaktan çok, her siyasi hareketin veya partinin "kitleyle bağ kurmada kullandığını düşündüğü bağlantı kayışları" idi. Derneğin veya sendikanın yönetimine gelen ekibin görevi, genellikle, bağlı buldukları siyasi hareketin talimatları ve stratejisi - taktikleri doğrultusunda dernek veya sendika etkinliklerini düzenlemektir. Dernekler veya sendikalar arasında veya dernek-sendika içinde çeşitli gruplar arasında ittifak oluşturulmasının önkoşulu, bağlı bulunulan siyasi hareketler arasındaki ittifaktı. Bu döneme ayrıca, "demokratik merkezîyetçilik" adı altında yapılan anti-demokratik uygulamaları onaylamak da olanaklı değildir.

Adı "demokratik" kitle örgütü olan bu yapıların, bu açıdan ne kadar demokratik olduğu tartışılır.

Adı demokratik "kitle" örgütü olan bu örgütlenmelerin ne kadar "kitle" örgütü olduğu da tartışılır. Dernekçilik, belirli bir siyasi tercihi benimseyenlerin örgütüydü. "Sınıf" örgütlenmesi değildi. Halbuki "kitle" denilen milyonlarca insan içinde her siyasal görüşten, her inançtan, her etnik kökenden insan vardır.

Sınıfın kendiliğindenci hareketinin yeterince gelişmediği ülke ve dönemlerde, iradeci (volontarist) eğilimler güçlüdür. Bazı siyasi hareketler ve bu hareketlerde yer alan bazı bireyler, toplumsal gelişim içinde bireyin rolünü ve etkisini abartan anlayışlarla hareket ederler. Kitlelerin davranışlarındaki nedenleri anlamak istemezler, anlayamazlar. Olayları anlayamadıkları ve gerçekliği kavrayamadıkları zaman da, kitleleri küçümsemeye ve gütmeye çalışırlar. "Yöneten yönetilen ayırımının kaldırılması" gibi yüce bir amaç adına, kitle üzerinde anti-demokratik hesaplar ve uygulamalar yapılır. "Tabanın söz ve karar sahibi olması" gibi son derece doğru bir ilkeden hareketle, taban adına hareket edilebilir.

12 Eylül öncesinde sol harekette hakim olan bölünmeci mantık, belirli kavramların fetişleştirilmesine ve fraksiyonların "alameti farikası" haline getirilmesine yol açmıştı. Örneğin, belirli bir gruptan bir kişi, bir dernek

⁶⁹ Kamu ücretli çalışanları sendikacılığının gelişimi ile ilgili olarak bkz. Koç, Y., **Sendikal Eğitim Notları**, Öteki Yayınevi, 1994, s.208-218.

bildirisine "toplumsal ilerleme" veya "oligarşi" kavramını sokabildi mi, bir iş başarmış kabul edilirdi. Tartışmaların önemli bir bölümü de, geriye dönüp bakıldığında "abesle iştigal" olarak nitelendirilebilecek konularda ve biçimlerde sürdürülüyordu.

Günümüzün kamu ücretli çalışanları sendikacılık hareketi, bir dönem bu alışkanlıkların izlerini taşıdı. Ancak hareketin kitleselleşmesiyle birlikte, bu kalıntıların giderek azaldığı da gözlenmektedir.

Kamu çalışanlarının sendikacılık hareketi önümüzdeki dönemde özel olarak kamu çalışanlarının ve genel olarak işçi sınıfının haklarının korunması ve geliştirilmesi ve ülkemizin demokratikleştirilmesi açılarından önemli roller oynayacaktır. Ancak, kamu çalışanları sendikacılığının grevli toplu pazarlık ve siyasi faaliyette bulunma haklarına kavuşmaları açısından karşı karşıya bulunulan sorunlar, 5 Nisan İstikrar Programı'ndan sonra daha da artmıştır ve artacaktır. Buna karşılık, memurlar ve sözleşmeli personel arasında, sorunları sendikal örgütlülükle ve meşru kitle mücadelesiyle çözmeye çalışmaktan başka yol kalmadığını kavrayanların sayısı hızla çoğalacaktır.

Bu koşullarda içinde bulunduğumuz durumu ve önümüzdeki dönemin görevlerini nasıl değerlendirebiliriz?

Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunu, kamu açıklarının son yıllarda önemli boyutlara ulaşmasıdır. Diğer bir deyişle, genel ve katma bütçeli kuruluşların, KİT'lerin, belediyelerin, tarım satış kooperatifleri birliklerinin ve sosyal güvenlik kuruluşlarının gelirleri, giderlerini karşılamamaktadır. Konsolide bütçe açığının gayri safi milli hasılaya oranı 1985 yılında yüzde 2,8 iken, 1993 yılında yüzde 9,8'e çıkmıştır. Bu artışın birkaç nedeni vardır.

Türkiye'nin iç ve dış borç anapara geri ödemeleri ve faiz ödemeleri, Türkiye'nin toplam vergi gelirlerini aşmıştır. 1994 yılında toplanabilen toplam vergi 595 trilyon lira olacaktır. Aynı yıl, 568 trilyon liralık borç geri ödemesi ile 302 trilyon liralık borç faiz ödemesi vardır. 1995 yılı bütçesine göre, 880 trilyon liralık vergi toplanması beklenmektedir. İç ve dış borçların anapara geri ödemesi 840 trilyon lira, faiz ödemesi ise 388 trilyon liradır.

Kamu açıklarının artmasının ikinci nedeni, ufak bir grubun hayali ihracat, batık krediler, teşvikler, ihale yolsuzlukları ve benzeri uygulamalarla, devleti yağmalamasıdır. Üçüncü neden, güvenlik harcamalarının olağanüstü düzeylere ulaşmasıdır. Dördüncü neden, iktidarların kendilerine kitle desteği yaratmak amacıyla, kırsal kesimdeki küçük üreticiliğe sağladıkları subvansiyonlardır. Devlet birçok tarım girdisini küçük üreticiliğe maliyetinin altında fiyatlarla satmakta, köylünün ürününü de dünya fiyatlarının üstünde fiyatlarla satın almaktadır. Beşinci neden, sermayenin çıkarları doğrultusunda otoyollara, telekomünikasyona ve GAP'a çok büyük yatırımlar yapılmasıdır. Altıncı neden olarak ise, personel harcamalarında 1989 ve sonrasında yaşanan artış gösterilebilir.

Konsolide bütçe giderleri içinde 1985 yılında faizin payı yüzde 12,5, personel giderlerinin payı ise yüzde 23,6 idi. 1992 yılında faizin payı yüzde 18,2 ve personel giderlerinin payı yüzde 42,4 oldu. 1993 yılında faizin payı yüzde 23,8'e çıkarken, personel giderlerinin payı yüzde 34,6'ya gireledi.

5 Nisan İstikrar Programı'nın amacı, Türkiye'nin iç ve dış borç anapara geri ödemeleri ile faiz ödemelerinin aksamaması, vurgunun sürebilmesiydi. Bu amaçla, kamunun personel giderlerinin ve tarıma sağlanan desteğin kısılması gerekiyordu. Diğer bir deyişle, kamu kesiminde işçi, memur veya sözleşmeli personel statüsünde istihdam edilen ücretlilerin sorunlarının sorumlusu, uluslararası ve yerli tekeli sermayedir. Hükümet, ya uluslararası ve yerli tekeli sermayeye olan borçlarını ödemeyecek ve onların vurgununu önleyecektir, ya da kamuda istihdamı daraltacak ve ücretleri düşüreceklerdir.

Kamunun personel giderlerinin azaltılması ve tarıma sağlanan desteğin kısılması, uluslararası alanda Türkiye'ye yüklenen görev açısından da önemlidir.

Kapitalizmin yaşadığı ekonomik bunalım koşullarında, Türkiye için uluslararası alanda öngörülen görev, ucuz işgücü kaynağı olmaktır. Sosyalizm doğrultusundaki Sovyet modelinin çökmesi sonrasında, sermayenin bu politikası daha da sertleşti. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gümrük birliğine girmesi yoluyla, ülkemizdeki ucuz işgücü sayesinde Avrupa sermayesinin A.B.D. ve Japon sermayesi ile rekabet edebileceği hesaplandı. Türkiye'de kamu kesiminde personel giderlerinin ve ücretlerinin düşürülmesi, özel sektördeki ücretler üzerinde de düşürücü bir etki yapacaktır.

Ayrıca, kırsal kesimde muhafazakar siyasi eğilimler açısından önemli olan küçük üreticiliğin desteklenmesinin maliyeti çok artmış, küçük üreticiliğe anti-komünist cephede duyulan gereksinim azalmıştır. Tarıma sağlanan subvansiyonların azaltılması ve hatta kaldırılmasıyla, kırsal kesimde hızlı bir mülksüzleşme yaşanacak, kentlere göç artacak, kentlerde sermayenin sömürebileceği işgücü olağanüstü biçimde ucuzlayacaktır.

5 Nisan İstikrar Programı, bu yönleriyle, uluslararası ve yerli tekeli sermayenin programıdır. Bu programda, kamu kesiminde çalışan işçi, memur ve sözleşmeli personel sayısının azaltılması ve gerçek gelirlerin düşürülmesi ve bu amaçla sendikasılaştırma, temel hedeflerden biridir.

Nitekim, 5 Nisan İstikrar Programıyla birlikte, 1994 yılında memurların gerçek gelirleri yaklaşık yüzde 50 oranında geriledi. DPT tarafından hazırlanan bir rapora göre, "1994 yılında memurların net maaşlarında bir önceki yıla göre ortalama yüzde 60,9 nominal artış" yapıldı⁷⁰.

5 Nisan İstikrar Programı sonrasında uluslararası ve yerli tekelci sermayenin ve Hükümetin, kamu çalışanlarına, onaylanmış ILO Sözleşmelerinde yer alan grevli toplu pazarlık ve siyasi faaliyette bulunma haklarını yeni bir yasa aracılığıyla kolayca tanıyacağını ummak, büyük bir hayalciliktir. DYP-SHP Koalisyon Hükümeti, son derece kısıtlı haklar içeren yasa tasarısını bile kolayca kabul etmeyecektir. Grevli toplu pazarlık ve siyasi faaliyette bulunma hakları, Türkiye tarafından onaylanmış olan 87, 98 ve 151 sayılı ILO Sözleşmeleri gereği zaten mevcuttur. Ancak bazı yasalarda bu konuda yer alan katı yasaklamaların aşılabilmesi de bazı yasa değişikliklerini gerektirmektedir. Bu yasakların kaldırılması için verilen mücadele son derece önemlidir. Ancak bu hakların kullanımını ILO ilke ve standartları uyarınca geniş bir biçimde düzenleyecek bir yasanın çıkarılması kolay olmayacaktır.

Sendikacılık hareketi, hak ve özgürlükler elde etmede iki kanal kullanır: Toplu iş sözleşmeleri ve yasa değişiklikleri. Ülkemizde kamu çalışanları sendikacılık hareketi, 1989 ve sonrasında işçilerin toplu sözleşmelerdeki başarısından da etkilenecek, mücadelede ağırlığını toplu pazarlık ve grev hakkını elde etme çabası üzerinde yoğunlaştırdı. Kitleden gelen talep de, daha kolayca elde edilebileceğine inanılan bu hak doğrultusunda idi. Bu hakkın oldukça kolay elde edileceği ve bu yolla ücretlerin kolayca yükseltilebileceği zannedildi. Uluslararası ve yerli tekelci sermayenin bu konudaki tavrı genellikle gözardı edildi. Bütçe kanunu tasarılarının kamu çalışanları lehine değiştirilmesi için geniş katılımlı kitle eylemleri örgütlenemedi. Geniş kamu çalışanları kitlesi bu nitelikteki eylemler için hazır değildi. 1994 yılında da Bütçe Kanunu Tasarısı, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda iken geniş ve yaygın kitle hareketleri henüz olgunlaşmamıştı. Diğer taraftan, Hükümet, bırakın grevli toplu pazarlık hakkını tanımayı, sendikaların meşruluğunu bile sorgulamaya başladı.

Kamu ücretli çalışanlarının bugünkü talepleri arasında, haklı olarak, grevli toplu pazarlık hakkı öne çıkmaktadır. Bu konu o kadar öne çıkmaktadır ki, bazan birçok kez dile getirilen "siyasi faaliyette bulunma" talebi ikinci plana itilmekte ve hatta unutulmaktadır.

Grevli toplu pazarlık hakkı gerçekten son derece önemlidir, gereklidir, zorunludur. Ancak yeterli midir?

Toplu iş sözleşmeleri ve yasa değişiklikleri alanlarındaki mücadelenin birbiriyle bağlantılı, uyumlu ve dengeli olarak sürdürülmesi gerekir. Türkiye sendikacılık hareketi hak elde etme mücadelesinde özellikle 1960'lı yıllardan sonra öncelikle toplu sözleşmecilik alanında yoğunlaşmış, yasa değişiklikleri aracılığıyla sınıfın daha geniş kesimlerinin de yararlanabileceği haklar elde etme mücadelesini genellikle ihmal etmiştir.

Diğer taraftan, özellikle 1991 ve sonrasında, sendikacı işçilerin ekonomik amaçlarla toplu sözleşme dönemlerinde sağladıkları geniş birliktelik ve gerçekleştirdikleri meşru kitle eylemleri aracılığıyla önemli haklar elde etmesiyle birlikte, sermayenin başlattığı yeni saldırı, toplu sözleşmecilikle sınırlı bir sendikacılık anlayışıyla göğüslenemez.

Sermayenin kitle iletişim araçlarına alternatif araçların yaratılabilmesi, özelleştirmenin, işyeri kapatmalarının ve taşeronlaşmanın önlenmesi, kaçak yerli ve yabancı işçiliğin durdurulması, işten çıkartmaların engellenmesi, geçici işçiliğin yarattığı sorunların çözülmesi gibi talepler, ancak sınıfın siyasal alandaki bağımsız gücünün, demokratik biçimde alınan kararlarla yaratılması, güçlendirilmesi ve kullanılmasıyla olanaklıdır. Ayrıca, tüm ücretlileri çok yakından ilgilendiren kamu gelirleri ve kamu harcamaları da siyasal alandaki güçle sınıf yararına biçimlendirilmektedir.

5 Nisan İstikrar Programı, bunalımdan çıkışta sermayenin politikasıdır. Bunalımdan çıkışta ücretli emek cephesinin programının formüle edilmesi yetmez. Bunu hayata geçirebilecek siyasal güç yoksa, toplu sözleşmecilikle sınırlı bir sendikacılık anlayışıyla sorunları çözebilmek olanaklı değildir. Bunalım ancak siyasal alandaki güçle aşılabılır.

Türkiye sendikacılık hareketi, özellikle bugün karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunları çözebilmek için, toplu sözleşmecilikle sınırlı bir sendikacılık anlayışını aşmayı tartışıyor. Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan kamu ücretli çalışanları sendikacılığı, grevli toplu pazarlık hakkı için verdiği haklı mücadele sürecinde, bu hakkı elde etmenin de sorunları çözemeyeceğinin bilincinde olmalı ve kamu ücretli çalışanlarının siyasal faaliyette bulunma hakkı talebini sürekli olarak vurgulamalıdır. **Türkiye tarafından onaylanan ve 12 Temmuz 1994 tarihinde ILO denetimine giren 151 sayılı Sözleşmede, kamu çalışanlarına siyasal hakların da verilmesinin öngörülmesi**, bu haklı talebi daha da güçlendirmektedir.

İşçi sendikaları, grevli toplu pazarlık hakkının yetersizliğini ve siyasal güçle tamamlanmasının gerekliliğini yaşamaktadır. Kamu ücretli çalışanlarının sendikaları grevli toplu pazarlık hakkına kavuşmak için bile çok gerekli olan siyasal gücün önemini herhalde gözden kaçırmayacaklardır.

⁷⁰ DPT, **5 Nisan Kararları ve İlk Altı Aylık Uygulama Sonuçları**, Ankara, 8 Ekim 1994, s.5.

Bu koşullarda, kamu çalışanları sendikacılık hareketinin, grevli toplu pazarlık hakkını kullanma mücadelesinin yanı sıra, bte kanunu tasarılarını etkileyerek hak ve çıkar sağlama mücadelesine daha büyük bir ağırlık vermesi gerekeceğe benzemektedir.

Bunun da koşulları giderek olgunlaşmaktadır. Birçok memur ve sözleşmeli personel, 1994 yılındaki mutlak yoksullaşmanın ardından, 1995 yılında da gündemde yoksullaşma olduğunu kavradıkça, meşru kitle eylemlerine katılma eğiliminde olacaktır. Bu süreci etkilemenin yolu ise, siyasal alandaki değişikliklerden geçmektedir. İster grevli toplu pazarlık hakkını tanıyan yasanın kabul ettirilmesi, ister bte kanunundaki değişiklikler yoluyla olsun, gerçek gelirlerin artırılabilmesinin yolu siyasal alanda etkili olmakla mümkündür. Hiçbir siyasal parti bu konuda memurların yanında yer almadığına göre, sorunun czm, memurların ve sözleşmeli personelin en geniş birlikteliğinin yaratılmasıdır. Kamu alışanları kitlesinde bu eğilim güçlenmektedir.

Ancak kitlede olgunlaşan bu eğilime zarar verebilecek bir tavır, sağda ve solda çeşitli siyasal eğilim, hareket ve partilerin, kitlenin bu hareketlenme ve siyasallaşma potansiyelini kendi stratejileri doğrultusunda kullanma çabaları ve bazı yöneticilerin bu çabalara alet olabilmesidir. Sınıf hareketinin en geniş birlikteliğinin zorunlu ve mümkün olduğu günümüz koşullarında, siyasal hareketlerin sekte ve "kullanmacı" tavırları son derece derece zararlı olacaktır.

Kamu alışanları sendikalarının tek bir konfederasyon çatısı altında biraraya gelmeleri girişimi son derece önemlidir, zamanlıdır. Aynı işkolunda etkinlik gösteren kamu çalışanları sendikalarının birleşmesi de aynı önemdedir. Ancak konfederasyonlaşma ve bütünleşme süreçleri gerekli iken, yeterli değildir. Aslolan, işçi sınıfının kamu ücretli çalışanları kesiminde sınıf kardeşliği anlayışının ve farklı görüşlere karşı hoşgörünün daha da güçlendirilmesi ve sendikaları anti-demokratik biçimde dışarıdan yönlendirme veya kullanma çabalarına daha da katı bir biçimde karşı koyulmasıdır.

Olumlu bir gelişme, kamu ücretli çalışanlarının öncülerinin kendilerini işçi sınıfının bir parçası olarak görmeye başlamalarıdır. Birçok siyasi hareket geçmişte memurları "kk burjuva" olarak sınıflandırmıştı. Bu yanlışın ve önyargının aşılması, kamu ücretli çalışanlarının önündeki önemli bir engelin aşılması anlamına gelmektedir. Ancak geniş memur ve sözleşmeli personel kitlesinin henüz kendisini işçi sınıfının bir parçası olarak gördüğünü söylemek olanaklı değildir. 20 Temmuz Genel Eyleminde çeşitli bölgelerde işçilerin ve memurların ortak eyleminin örgütlenme abasinda, bazı memurların işçilerle, bazı işçilerin de memurlarla birlikte eylem yapmaya karşı çıktığı gözlenmiştir.

Kamu alışanları sendikacılığı, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketine önemli katkılarda bulunmaktadır ve bulunacaktır. Ancak bu hareketi, TÜRK-İŞ'e ve DISK'e bir alternatif gibi geliştirmeye çalışanların çabaları, özellikle 5 Nisan İstikrar Programı sonrasında, büyük zararlar verebilir. İşçi sınıfının çeşitli kesimleri arasında geçmişten kalan bazı anlaşmazlıklar, koşulların ağırlaşmasının da etkisiyle, zamanla aşılacaktır. Çalışanların Ortak Sesi Demokrasi Platformu bu sorunların asgariye indirilmesi açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır. Ayrıca, genel eylemlerde Hükümet ve sermaye üzerinde etkili olan enerji, telekomünikasyon, bankacılık ile demiryolu ve hava ulaştırmacılığında önemli sayıda memur ve sözleşmeli personelin çalışması, işçi sendikalarının eylemlerinin başarisında kamu ücretli çalışanlarının katkısına olan gereksinimi daha da artırmaktadır. Kasım ayı içinde PTT ve TCDD alışanlarının başarılı eylemleri, işçi sınıfının bu kesiminin önümüzdeki dönemde ne kadar önemli olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. Yaşanacak zorluklar, işçi sınıfının işçi, memur ve sözleşmeli personel statüsünde istihdam edilen kesimleri arasında daha yakın bir işbirliğini ve bütünleşmeyi gerekli kılmaktadır.

Konfederasyonlaşma ve sendika bütünleşmeleri, son derece zamanlıdır, acildir, önemlidir. Ancak tek başına yeterli değildir.

Türkiye'de son yıllarda sendikacılık hareketinin gerilediğini ileri sürenlere verilecek en kestirme yanıt, kamu ücretli çalışanlarının sendikalaşma mücadelesinde elde edilen önemli başarılarıdır. Kamu cretli çalışanlarının, işçi sınıfının bir parçası oldukları bilinciyle özellikle 1994 yılında gerçekleştirdikleri ve önümüzdeki dönemde gerçekleştirecekleri eylemler, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin yaşayacağı yeni atılımın önemli ögelerinden biri olacaktır.

V. SENDİKACILIK, SİYASET VE İŐİLERİN SINIF PARTİSİ

A. İŞİ Sınıfı ve Siyasal rgtlenme

Batı Avrupa lkelerinde 19. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle yüzyılın son çeyreğinde işçi sınıfı hareketi büyük bir g kazandı.

1880'li yıllar, tüm dünyada ve özellikle de Batı Avrupa'da işçi sınıfının kendi bağımsız çıkarları doğrultusunda sendikal örgütlülüğünü güçlendirdiği ve oy hakkına kavuşmasına paralel olarak da parlamenter alandaki mücadeleye giderek daha fazla önem verdiği bir dönemdi.

Genel oy hakkının bulunmadığı dönemde kurulmuş olan siyasal partilerin programlarında, genellikle oy hakkına sahip olmayan işçilerin talepleri ancak çok sınırlı bir biçimde yer alıyordu. Bu koşullarda işçi örgütlenmeleri, siyasal alanda faaliyette bulunma zorunluluğunu yaşayarak kavradıkça, eski işçi örgütleri yeni işlevler üstlenmeye veya yeni siyasal yapılar doğmaya başladı.

Kapitalizmin ilk geliştiği Avrupa ülkelerinde mülk sahibi olmayanların oy hakkı yoktu. Amerika'da ise genel ve eşit oy hakkı söz konusuydu.

Avrupa ülkelerinde işçiler örgütsüzken veya meslek örgütlenmeleri gerçekleştirirken, Amerika'da siyasal parti kuruyorlardı. Örneğin, 1827 yılında Filadelfiya inşaat kalfaları 10 saatlik işgünü için bir grev yaptılar. Daha sonra kentte bir sendika birliği oluşturuldu. Bu birlik, İşçi Partisi'ni kurdu. Vasıflı-vasıfsız tüm işçileri, çiftçilerle ve mülk sahibi olmayan diğer gruplarla birleştirmeyi amaçlayan bu parti, 1828 seçimlerinde önemli bir başarı da sağladı⁷¹.

Bu dönemde İngiltere'de ise iki tür sendikal örgütlenme söz konusuydu. Bir tarafta, vasıflı işçilerin dar meslek çıkarlarını ön planda tutan ve genellikle apolitik işçi aristokrati örgütleri vardı. Diğer tarafta ise siyasal amaçları ön planda tutan ve sınıfın tümünü örgütlemeyi amaçlayan kitle örgütlenmeleri (Robert Owen'in Büyük Ulusal Birleşik Meslekler Birliği) ve hareketleri (Çartist hareket) vardı. Ama işçi partileri henüz söz konusu değildi.

İlk dönemde, sendikal ve siyasal işlevler içiçe geçiyordu. Sendikal ve siyasal örgütlenmeler arasındaki sınırlar oldukça muğlaktı. Bazı ülkelerde sendikalar siyasal iktidar mücadelesine girdi. Bu dönemde bazı ülkelerde sendikacılık hareketinde etkili olan anarkosendikalizm ise, ayrı siyasal örgütlenmeyi yadsıyor, sendikal örgütlenmenin iktidar mücadelesini de vermesi gerektiğini ve gelecek toplumun çekirdeklerini oluşturduğunu ileri sürüyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısında hangi işçi örgütünün sendika, hangisinin yardımlaşma sandığı veya siyasal parti olduğu konusunda netlik yoktur. İşlevler ve görevler içiçedir. Örneğin, I. Enternasyonal (Uluslararası İşçi Birliği), siyasal hedefler de belirleyen bir uluslararası sendikal örgüt gibidir. II. Enternasyonal'deki siyasal partilerin işlevleri arasında günümüzde sendikalarca yerine getirilenler de bulunmaktadır.

Önce Almanya'da kiteselleşen Marksist sosyal demokrasi, 1880'li yıllardan itibaren diğer Avrupa ülkelerine de yayıldı. 19. yüzyılın sonuna doğru, bir çok ülkede "sosyal demokrat" veya "sosyalist" parti veya "işçi" partisi adı altında örgütlenmiş güçlü kitle ve ağırlıklı mavi yakalı işçilere dayalı sınıf partileri vardı.

İspanya Sosyalist Partisi 1879 yılında, Belçika İşçi Partisi 1885 yılında, Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi ve İsviçre Sosyalist Partisi 1888 yılında, İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1889 yılında kuruldu. Ermenistan ve Ukrayna'da 1890, Arjantin, İtalya ve Polonya'da 1892, Bulgaristan'da 1893, Hollanda'da ve Macaristan'da 1894, Litvanya'da 1896, Rusya'da 1898, Finlandiya ve Gürcistan'da 1899 yıllarında sosyal demokrat veya işçi partileri kuruldu. İngiltere'de 1893 yılında kurulan Bağımsız İşçi Partisi ise daha sonraki dönemde işçi sendikaları ve diğer başka örgütlerle birlikte 1906 yılında İşçi Partisi'nin kuruluşunda yer aldı⁷².

Bu partilerin bir bölümünün kurulmasında sendikalar ve diğer işçi dernekleri öncülük etmişti. Bir bölümünde ise önce siyasal parti kurulmuş, daha sonra bu partinin yönlendiriciliğinde diğer işçi örgütleri doğmuştu.

Çalışma ve yaşama koşullarının çok kötü ve muhafazakar partilerin işçi sınıfına yönelik sosyal politikalarının çok yetersiz olduğu koşullarda, ağırlıklı vasıflı ve vasıfsız beden-kol işçilerine dayalı sendikal örgütlülük ile parlamenter demokrasiyi esas alan sosyal demokrat siyasal örgütlülük arasında genellikle Marksist temelde çok yakın bağlar geliştirdi. Bir çok sosyal demokrat partiye ancak sendikalara veya diğer bazı işçi örgütlerine üye olunarak, "kollektif üyelik" yoluyla katılmak mümkündü. Örneğin, İtalyan İşçi Partisi ilk kurulduğunda sendikaların bir üst örgütü niteliğindeydi. İtalyan sendikaları ancak 1890'lı yılların ortalarında siyasal partiden ayrı bir kimlik kazandı. Macaristan Sosyal Demokrat Partisi de sendikalara dayanıyordu ve sendika üyeleri parti üyesi kabul ediliyordu.

Hollanda'da sosyalistlerin 1881 yılında kurdukları Sosyal Demokrat Birlik, günümüzdeki anlayışlara göre hem sendikal, hem de siyasal görevler üstleniyordu. Danimarka'da 1871 yılında kurulan Danimarka Uluslararası İşçiler Derneği de, günümüz ölçütlerine göre, hem sendika, hem siyasal partiydi. 1910 yılında Hüseyin Hilmi önderliğinde kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın birçok etkinliği gerçekte günümüzde sendikal etkinlik olarak kabul edilmektedir.

Günümüzde de benzer durumlarla karşılaşmaktadır. Örneğin, Polonya'daki Dayanışma Sendikası'nın ikinci kongresi 19-24 Nisan 1990 günleri Gdansk'ta toplandı. Bu kongrede tartışılan ama bir türlü çözümlenemeyen sorun, 1981 yılından 1988 yılına kadar illegalite koşullarında Dayanışma'nın üstlendiği ve içiçe geçmiş olan

^Beşinci Bölümün Dipnotları

⁷¹ US Department of Labor, **200 Years of American Worklife**, Washington, D.C., 1977, s.28.

⁷² Price, John, **The International Labor Movement**, Oxford University Press, 1945, s.10-11.

siyasal sendikal işlevlerin birbirinden ayrılmasıydı⁷³. Güney Afrika'da ırk ayrımcılığına karşı kitle mücadelesinde büyük görevler üstlenen COSATU'nun sendikal işlevlerinin nerede bittiği ve siyasal görevlerinin nerede başladığı da çok net değildir.

Ancak, sendikal ve siyasal örgütlenme arasındaki ayrımların netleşmesiyle birlikte, aralarındaki ilişki de tartışma gündemine girdi.

Bu konuda uzun tartışmalar oldu. Alman Sosyal Demokrat Parti'nin 1906 yılındaki genel kurulunda, sendikaların, partiden bağımsızlık ve özerklik doğrultusundaki talepleri benimsendi⁷⁴. Sosyal demokrat partiler ve sendikalarca oluşturulmuş II.Enternasyonal'in 1907 yılındaki Stuttgart Kongresinde ise, sendikal ve siyasal örgütlerin birbirinden bağımsızlığı ilkesi kabul edildi⁷⁵.

Sosyal demokrasi içinde çeşitli konulardaki görüş ayrılıkları I. Dünya Savaşı öncesinde saflaşmalara yol açtı. 1917 ve özellikle de 1919 yılından itibaren ise, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi Avrupa sosyal demokrasisinin geleneksel çizgisinden ayrılarak, komünist partisine dönüştürüldü. Bu değişim, Avrupa ülkelerinin çoğunda sosyal demokrat veya işçi partileride ve sendikal alanda bölünmelere yol açtı.

Marksist gelenek içinde bir kanat, geleneksel "işçi sınıfınının kitle partisi" anlayışını terkederek, "öncü parti" (Leninist parti, komünist partisi) anlayışını benimsedi. Bu anlayış değişikliği, siyasal partilerle sendikalar arasındaki ilişkiye de yansdı. Marksist çizgideki sosyal demokrasi, sendikalar ile siyasal partiyi aynı hiyerarşik düzeyde kabul ederken, "öncü parti"yi benimseyenler, sendikalara, parti ile kitleler arasındaki "bağlantı kayışı" işlevini yüklediler. Leninciler, sendikalara, kitlelerle bağ kurmada kullanılacak araçlar olarak baktılar. Sendikaların örgütsel bağımsızlığını savundular, ancak sendikaları parti politikası doğrultusunda biçimlendirmeye ve yönlendirmeye çalıştılar. Partilerin politikaları da değiştiğinde, Lenincilerin sendikal politikası iki uç arasında oynadı. Bir uçta, sınıfın en geniş kesimlerini biraraya getirmeye çalışan cepheci anlayış, diğer uçta, yalnızca partinin önderliğini kabul eden işçilerden oluşan sendikacılık vardı.

Sosyal demokrat harekette ortaya çıkan bu bölünme, sendikal alana da yansdı. Bazı ülkelerde sosyal demokrat veya işçi partileri ile yakın ilişki içinde olan sendikalar ile komünist partileri ile yakın ilişki içinde olan sendikalar birbirlerini rakip olarak gördü. Almanya ve Avusturya'da faşizmin başarısında sendikaların bu bölünmüşlüğü önemli bir rol oynadı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'li yıllara kadar, bir taraftan uzun bir refah ve tam istihdam dönemi, diğer taraftan Soğuk Savaş yaşandı. Çeşitli ülkelerde sosyal demokrat veya işçi partileri koalisyonlarda yer aldı veya doğrudan iktidara geldiler. Bu ortamda, sendikaların gücünün ve mücadelenin de etkisiyle, ücretlerde ve çalışma ve yaşama koşullarında önemli gelişmeler gerçekleştirildi.

İngiltere, Avustralya, Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya gibi ülkelerde, sendikaların bir bölümü ile ülkedeki işçi partileri, sosyal demokrat veya sosyalist partiler arasında örgütsel bağlar kuruldu.

İspanya, Fransa, Belçika, Portekiz gibi ülkelerde ise, sendikalar siyasal partiler arasında örgütsel bağ yoktu, ancak yakın bir ilişki ve işbirliği söz konusuydu.

Federal Almanya, Avusturya, Yunanistan ve İsrail'de ise sendikalar siyasal partilerden bağımsızdır. Bu ülkelerdeki sendikal merkezler, "partilerüstü" olduklarını belirtmektedir.

Bu süreç içinde, Avrupa ülkelerindeki muhafazakar partiler de işçi sınıfı ve diğer çalışanlar lehine sosyal politikalar benimsemek zorunda kaldılar. Yaklaşık 30 yıl süren ekonomik büyüme de bunu olanaklı ve hatta gerekli kıldı. Örneğin, İngiltere'de İşçi Partisi'nin 1945-1951 ve 1964-1970 yıllarındaki yönetiminin ardından iktidara gelen Muhafazakar Parti, İşçi Partisi'nin programının büyük bir bölümünü benimsedi. Muhafazakar Parti'de Thatcher yönetimi ve 1979-1995 Muhafazakar Parti iktidarı, geçmişten köklü bir kopuş anlamına gelmektedir⁷⁶.

Muhafazakar partilerin sosyal politikalar benimsemesi ve uygulaması işçilerin siyasal tercihlerinde kaymalara yol açtı. Geçmişte ağırlıklı mavi yakalı işçilerin sınıf örgütü konumundaki sosyal demokrat partilerin oy tabanında değişiklikler oldu.

Diğer taraftan, çeşitli etmenlere bağlı olarak, işçi sınıfı içinde mavi yakalıların sayısı ve oranı azalırken, beyaz yakalıların sayısı ve ağırlığı arttı.

⁷³ IUF News Bulletin, No.5-6, 1990, s.14.

⁷⁴ DGB, **The German Trade Union Movement**, Friedrich Ebert Stiftung, Bonn, 1985, s.41.

⁷⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, Y., **Sendikaların Siyasal Partilerle İlişkileri**, Yol-İş Yay., Ankara, 1988, s.6-8.

⁷⁶ Hobsbawm, Eric, "Past Imperfect, Future Tense," **Politics for a Rational Left**, Verso, Londra, 1989, s.172.

Bu koşullarda, Avrupa ¼lkelerinin birçoğunda geçmişte mavi yakalı işçilerin desteğine "otomotiktan" sahip olan sosyal demokrat partiler, ciddi sorunlar yaşamaya başladı.

Bu sorunları aşılması için, mavi yakalı işçilerin yanı sıra, işçi sınıfının ¼nemi artan diğer kesimlerinin de kapsanması, kadın ve evre hareketleri gibi yeni toplumsal dinamiklerin değerlendirilmesi ve bir "halk partisi"ne d¼nüş¼lmesi tartişılmaya başlandı.

Diğer taraftan, sendikalar ise, işçi sınıfı içinde siyasal saflaşmaların ¼nem kazanmasına bağlı olarak, sermayenin yeni bunalım d¼nemindeki sistemli ve s¼rekli saldırısına karşı birlikteiğin sağlanabilmesi ve s¼rd¼r¼lebilmesi açısından, siyasal partilerden bağımsızlığa daha fazla ¼nem vermeye başladı.

Özetle; son onyıllarda, mavi yakalı işçilerin parlamenter demokrasiyi esas alan sınıf ve kitle partisi olan sosyal demokrat partiler, "halk partilerine" d¼nüştü. Sosyal refah devletinin ve toplumsal mutabakatın kenara itildiği yeni ekonomik bunalım d¼neminde, siyasal çeşitliliği artmış bir işçi sınıfının birliğinin sağlanması ise siyasal partilerden bağımsızlığı zorlamaya başladı. Soğuk Savaş'ın sona ermiş olması da bağımsızlık temelinde sendikal birlik doğrultusunda bir etmen oldu.

1980'li ve 1990'lı yıllarda d¼nyada hakim olan anlayiş, işçi sınıfının siyasal tercihlerinin farklılık g¼sterdięi koşullarda, sermayenin saldırısına karşı sendikal birliğin sağlanabilmesi için, sendikaların siyasal partilerden bağımsızlaşmasıdır.

Bunun en ¼nemli ¼rneęi Japonya ve İtalya'da yaşandı. Siyasal g¼rüş farklılıklarına g¼re b¼l¼nmüş sendikal yapılar birleşirken, siyasal partilerle ilişkilerde giderek bir mesafe kondu.

Diğer taraftan, ¼zellikle tek parti y¼netimlerinin hakim olduğu gelişmekte olan ¼lkelerde de sendikaların siyasal partilerden bağımsızlaşma s¼reci yaşandı. 1990'lı yıllarda Benin, Cezayir, Kongo, Mali, Nijer, Tanzanya, Moğolistan'da mevcut resmi sendikal yapılar iktidardaki siyasal partiden bağımsızlıklarını ilan etti. Gabon, Fildişi Sahili, Mozambik ve Zaire'de de iktidardaki parti ile yakından bağlantılı sendikalar dışında yeni sendikalar oluştu.

Kom¼nist partilerin iktidarda olduğu ¼lkelerin çoğunda da, farklı nedenlere bağlı olarak, benzer bir s¼re yaşandı. Bu ¼lkelerdeki sendikalar, iktidardaki partiden bağımsızlıklarını ilan ettiler.

B¼t¼n bu gelişmeler, son d¼nemde, birer "halk partisi"ne d¼nüşmüş olan sosyal demokrat veya işçi partileri ile sendikalar arasındaki ¼rg¼tsel (organik) ilişkiyi gevşetmekte veya koparmaktadır. Ancak, yeni muhafazakar partilerin işçi sınıfı d¼řmanı bir tavra girmesi ise, işçi sınıfı hareketini bir b¼t¼n olarak siyasallaştırmaktadır.

B. T¼rkiye'de İşçi Sınıfı ve Partisi

G¼n¼m¼zn karmaşık sorunlarından biri, işçi sınıfı, sendikalar ve siyasal ¼rg¼tlenme arasındaki ilişkidir.

T¼rkiye işçi sınıfının ¼zellikle son son yedi yıldaki m¼cadelesi ile kendiliğinden sınıf olmaktan çıkıp, kendisi için sınıf olma doğrultusunda ¼nemli bir yol katetmesi, bu sorunun ¼nemi daha da artırmaktadır. Ancak bu sorun değerlendirilirken, ¼zellikle 19. y¼zyıl Avrupa pratiği ve işçi sınıfının entellekt¼el d¼zeyinde son d¼nemlerde meydana gelen gelişme g¼z¼n¼ne alınmalıdır.

T¼rkiye'de işçi sınıfı saflarında siyasete ilgi çok eskiden beri vardı.

Ancak, iktidarda bulunan sermaye ve servet sahiplerinin çıkarlarını koruyan siyasal partilerin ellerindeki olanaklar, sosyalist ve kom¼nist ¼rg¼tlenmelerin yasaklanması veya yoğun bir baskı altında tutulması, Soğuk Savaş'ın etkileri ve sosyalizmi gerçekleştirdiğini ileri s¼ren bazı ¼lkelerdeki uygulamalar nedeniyle, işçilerin çoğunun siyasal faaliyeti, sermaye ve servet sahiplerinin iktidarını meşrulaştıran ve koruyan siyasal partilerden yana oldu.

Birçok işçi, bağımsız bir sınıf hareketinin parçası olarak değil de, birey olarak çeşitli siyasal partilerde çalıştı, çeşitli kademelerde y¼netime geldi ve hatta milletvekili bile yapıldı. Ancak kaynaklandıkları sınıfı temsil etmeyen bu kişilerin siyasal ilişkileri, sınıfın bağımsız hareketinin siyasal ilişkilerinden nitelik olarak farklıydı.

1961 yılında T¼rkiye İşçi Partisi'nin sendikacılar kurdu. Ancak bu hareket, tabandaki işçilerin bağımsız sınıf hareketinin siyasal alana yansıması değil, tek tek bazı sendikacıların çabalarıydı.

1962 yılında alışanlar Partisi'ni kurma çalışmaları da sınıfın bağımsız kitle hareketinin bir ¼r¼n¼ değildi. Bu girişim, bazı sendikacıların ve aydınların kitleden ve tabandan kopuk hareketleri olarak kaldı.

12 Eyl¼l ¼ncesinde, 274 sayılı Sendikalar Yasası, sendikaların siyasal partilerle ilişkisini şoyle d¼zenlemiřti: Sendikalar, "siyasi partilerden... maddi yardım kabul edemez ve onlara maddi yardımda bulunamaz ve onların teşkilatı içerisinde yer alamazlar; bir siyasi partinin adı altında mesleki teřekk¼l kurulamaz." (Madde 16)

TÜRK-İŞ içinde CHP'li sendikacıların 1971 yılında hazırladıkları 4'ler Raporu ve 12'ler Raporu ve daha sonra gayri-resmi bir biçimde oluşturulan Sosyal Demokrat Sendikalar Konseyi de, sınıfın bağımsız hareketinin yansımaları olmaktan çok, sendikacıların eğilimlerini ve özelemlerini ifade ediyordu.

Bir siyasal partinin desteklenmesi veya bir siyasal partinin oluşturulması konuları, genellikle sendikaların genel kurullarında görüşülüp karara bağlanmadı.

DİSK'in seçimlerdeki tavrı, belirli bir dönemdeki DİSK üst yönetiminin belirli siyasal çizgilerle ilişkileri, DİSK Yönetim Kurulu'nun 1979 yılı sonlarında bir siyasal parti kurma girişimi, Halil Tunç'un çeşitli konuşmalarında bir siyasal parti kurma gereğine değinmesi, TÜRK-İŞ üyesi bazı sendikaların yönetimlerinin seçimlerde CHP'yi destekleme kararı açıklamaları, sınıfın örgütlü kesimlerinin yetkili organlarında demokratik bir biçimde tartışılarak belirlenmiş bir politikanın uygulanması değildi.

TÜRK-İŞ Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın 8 Eylül 1982 günü Ankara'da düzenlenen Anayasa Konferansında söylediği "sendikacılığa imkan kalmaz ise, kravatları çıkartır, tulum sırtımızda, 67 il'de siyaset yaparız" sözleri de, sınıfın kendi çıkarları doğrultusundaki bağımsız siyasal tavrının ifadesi olmaktan çok, kişisel bir tepkiydi.

Özetle, 12 Eylül öncesinin sınıf ilişkisi ve çelişkileri, işçi sınıfını bir bütün olarak kendi sınıf çıkarları doğrultusunda bağımsız bir siyasal hareket geliştirmeye zorlamıyordu. Ancak, 24 Ocak İstikrar Programı, 12 Eylül askeri darbesi, 1989-1991 döneminde toplu sözleşme sendikacılığında sağlanan başarının ardından sermayenin başlattığı sürekli ve sistemli yeni saldırı karşısında, işçi sınıfının siyasal tavır ve eğilimlerinde köklü bir değişim yaşandı.

Günümüzde Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin karşı karşıya bulunduğu sorunlar, sınıfın tümünü siyasallaştırıyor. İşçilerin sendikaları ile olan sınıf bağları, geleneksel siyasal parti tercihlerinin önüne geçiyor. Sermayenin yoğun, sürekli ve sistemli saldırısı karşısında sessiz kalan siyasal partilere geçmişte duyulan güven azalıyor, sınıfın bağımsız siyasal hareketi önem kazanıyor.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, 1989-1993 döneminde toplu sözleşmeler aracılığıyla önemli ekonomik kazanımlar elde etti. Bunun üzerine, özellikle 1991 yılından itibaren, sermayenin sürekli ve sistemli yeni bir saldırısı başladı. Bu saldırıyı, toplu sözleşmecilikle sınırlı bir sendikacılık anlayışıyla durdurup geriletebilmek olanaklı değildi. Uzun vadeli ve kısa vadeli sorunların çözümü siyasal alana kaydı. Ancak Parlamento'da temsil edilen siyasal partilerin hiçbiri, sermayenin bu yeni saldırısında işçi sınıfının yanında yer almadı. Bu durum, önce mevcut siyasal partilerden bağımsızlaşmaya, daha sonra da siyasal alanda da "iş başa düştü" demeye yol açtı.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi için siyasal alandaki gücün ve mücadelenin önemi özellikle son dönemde iyice arttı.

İşçilerin hak ve özgürlüklerinin önkoşulu, demokrasidir. Demokrasi ile ekmeğin bütünlüğü, 12 Eylül sonrasında çok somut olarak yaşandı. İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi, demokrasinin korunması ve geliştirilmesi mücadelesi içinde yer alarak, siyasal bir tavır takınmaya başladı.

Ekonomik yaşamda devletin rolünün giderek artması, işçilerin devletin gelirleri ve harcamalarına ilişkin politikaları etkilemek amacıyla giderek daha siyasallaşmasını zorunlu kıldı. Devletin denetimi ve güdümü altındaki sosyal güvenlik kurumları ve çeşitli fonlar için de aynı durum söz konusudur.

Toplu iş sözleşmeleri ile işverenden aldığı ücreti artıran bir işçi, büyük zorluklarla kopardığı paranın giderek artan bir bölümünün vergi, sosyal sigorta, fon kesintileri adı altında kendi denetimi dışına çıktığını yaşayarak öğrendi. Bu koşullarda her işçi bu kesintilerle ve bu kesintilerin harcanış biçimleriyle yakından ilgilenmeye başladı. Bu kesintilerin hangi sınıf ve tabakalardan yapılacağı ve elde edilen kaynakların nasıl harcanacağı ise tümüyle siyasal bir konudur.

Toplanan kaynakların hangi sınıf ve tabakaların yararına kullanılacağı da siyasal bir tercihtir. Devletin eğitim, sağlık, konut, ulaşım gibi alanlardaki yatırımlarının artırılması siyasal kararları gerektirir.

Ücretlilerin toplu iş sözleşmeleri ve yasalar aracılığıyla hak elde etmede siyasal güce gereksinimi vardır. Özellikle kamu kesiminde toplu sözleşme görüşmelerinde siyasal alandaki gücün önemi büyüktür.

Özelleştirme ancak siyasal alandaki güçle durdurulabilir.

Taşeronlaşma ve fason üretim konusundaki 94 sayılı ILO Sözleşmesi'nin, ilgili Bakanlar Kurulu Kararı'nın ve 1993 kamu kesimi toplu iş sözleşmelerine konan hükmün uygulattırılması ve özel sektöre yaygınlaştırılması, ancak siyasal alandaki bağımsız güçle olanaklıdır.

12 Eylül döneminin her türlü anti-demokratik düzenlemesinin sona erdirilebilmesi siyasal alandaki bağımsız gücü gerektirmektedir.

Memurların ve sözleşmeli personelin grevli toplu pazarlık ve siyasal faaliyette bulunma haklarına kavuşabilmeleri için yasa değişiklikleri gereklidir.

Tarım ve orman işçilerinin iş yasası kapsamına alınması için de siyasal güce gereksinim vardır.

Yasadışı yerli ve yabancı kaçak işçiliği önleyecek SSK, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı teftişleri, ancak siyasal güçle etkili kılınabilir.

Geçici işçiliğin ve süresi belirli hizmet akdiyle çalıştırmanın önlenmesi, yasa değişiklikleri ile olanaklıdır.

Eve-iş-verme ve istisna akdiyle çalıştırma uygulamalarıyla yoğun biçimde sömürülen kişilerin koruyucu çalışma mevzuatı kapsamına alınabilmesi için yasa değişiklikleri gereklidir.

İşsizliğin ve enflasyonun azaltılması ve önlenmesi, işçi sınıfının siyasal alandaki bağımsız gücünün etkili bir biçimde kullanılmasıyla mümkündür.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusundaki mevzuatın güncelleştirilmesi ve uygulanabilmesi için, yasama ve yürütme güçleri üzerinde doğrudan etkimiz olmalıdır.

Vergi ve sosyal sigorta kesintilerinin azaltılması yasa değişiklikleriyle olanaklıdır.

Asgari ücretin insanca yaşanabilecek düzeyi çıkarılabilmesi için, Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nun bileşiminin değiştirilmesi veya Hükümet temsilcilerinin işçiler lehine oy kullanması gerekmektedir. Bu da siyasal alandaki bağımsız güçle gerçekleşir.

İş güvencesi yasası ve işsizlik sigortası yasası ancak siyasal alandaki bağımsız güçle çıkarılabilir.

Zorunlu emeklilik uygulamasının durdurulabilmesi için siyasal alanda güce gereksinim vardır.

Kıdem tazminatı tavanının ve ikramiye üzerindeki sınırlandırmanın kaldırılabilmesi için yasa değişikliği gereklidir.

SSK'nın sorunlarının çözülebilmesi için, SSK'nın demokratikleştirilmesi ve özerkleştirilmesi ve Kurum'un finansmanına devletin de katılması zorunludur. Bu değişiklikler de ancak yasama organında doğrudan etkili olmakla gerçekleşebilir.

TRT'nin tarafsız yayın yapmasının sağlanabilmesi için TRT Yönetim Kurulu'nda işçilerin etkili bir biçimde doğrudan temsili gereklidir. Yine yasa değişikliği söz konusudur.

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün enflasyon oranlarını belirlemesini denetleyebilmek için DİE yasasında değişiklik yapılmalıdır.

Tasarrufu teşvik fonunun işçiler ve memurlar yararına kullanılması için, fonun yönetim ve denetiminin işçilerin ve memurların demokratik biçimde seçilen temsilcilerine verilmesi gereklidir. Bu da yasa değişikliğiyle olanaklıdır.

İşçi sınıfının yalnızca uzun vadeli sorunlarının değil, aynı zamanda yukarıda özetlenen kısa vadeli sorunlarının çözümü de siyasal alana kaymıştır. Parlamentoda temsil edilen siyasal partilerin hiçbirinin programında, çözümü siyasal alana kaymış bu kısa ve uzun vadeli sorunların çözümüne ilişkin işçi yararına düzenleme öngörülmemiştir. Bu koşullarda, işçilerin mevcut siyasal partilerden soğuması ve bağımsızlaşması ve kendi çözümlerini kendilerinin üretme eğilimi giderek ağır basmaktadır. Bu somut konularda geçmişte çok farklı siyasal hareketler içinde yer almış işçiler arasında hiçbir farkın bulunmaması da, sınıf kardeşliği anlayışının siyasal görüş kardeşliğinin önüne geçmesine ve bir süre sonra da sınıf kardeşliği ile siyasal görüş kardeşliğinin bütünleşmesine yol açmaktadır. Yaşanılan ve yaşanacak olan süreç budur.

Zonguldak belediye işçilerinin 30 Kasım 1992 tarihinde yaptıkları yürüyüşte taşıdıkları pankartta, "Arı soktu, at tepti, ok battı, işçiler iktidara" yazıyordu.

İşçilerin giderek artan bir bölümü, hükümeti hangi parti kurarsa kursun, sermaye ve servet sahiplerinin iktidarda bulunduğu kavıyor. İşçi sınıfının saflarında ve sendikalarda, Parlamento'da temsil edilen siyasal partilerden bağımsızlaşma ve sınıfın bağımsız siyasal örgütlenmesinin yaratılması eğilimi güçleniyor.

TÜRK-İŞ'in 7-13 Aralık 1992 günleri toplanan 16. Genel Kurulunda oşbirliğiyle alınan kararlarda aşağıdaki bölüm bulunmaktadır:

"Yukarıda ifade edilen sorunların çözümü ve taleplerin yerine getirilmesi, toplu sözleşmecilikle sınırlı bir sendikacılık anlayışının aşılmasını, sendikacılık hareketinin siyasal alandaki bağımsız gücünün güçlendirilmesini, hissettirilmesini ve gerektiğinde demokratik biçimde alınan kararlar doğrultusunda kullanılmasını, TÜRK-İŞ'in birlik ve beraberliğinin daha da geliştirilmesini gerektirmektedir."

Çok farklı siyasal geleneklerden gelen delegelerin böyle bir karar metni üzerinde birleşmeleri, sınıfın siyasallaşması, Parlamento'da temsil edilen siyasal partilerden bağımsızlaşması ve kendi sınıf çıkarları doğrultusunda bağımsız örgütlenmesi tartışmalarının tek tek sendikacıları aştığını göstermektedir. Günümüzde birçok sendika toplantısında, sınıfın siyasal alandaki faaliyetinin yoğunlaşması ve geleneksel partilerden bağımsızlaşılması gerektiği ve bağımsız sınıf örgütlenmesinin gerekliliği açıkça tartışılmaktadır. Bu yeni durum, 1961 yılında TİP'in kurulması, 1962 yılında Çalışanlar Partisi tartışmaları, 1970'li yılların ikinci yarısında çeşitli sol veya sağ siyasal hareketlerin sendikaları "ele geçirip" kullandıkları durumdan tümüyle farklıdır

Bu koşullarda, sendikaların siyasal faaliyetlerinin önümüzdeki dönemde hızla yoğunlaşacağını söylemek, bir kehanet değil, yaşamın doğal gelişiminin saptanmasıdır.

Buna göre, Türkiye'de önümüzdeki dönemde sınıfın partileşmesi açısından nasıl bir gelişme beklenebilir?

1982 Anayasası ile sendikaların siyasal alandaki faaliyetine büyük bir kısıtlama getirildi, sendikaların her türlü siyasi faaliyeti yasaklandı: "Sendikalar... siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar." (Madde 52)

1983 yılında kabul edilen 2821 sayılı Sendikalar Yasası bu yasağı bir parça yumuşattı: "Sendika ve konfederasyonlar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerle ilişki kuramaz ve işbirliği yapamazlar ve bunlarla hiçbir konuda hiçbir şekilde müşterek hareket edemezler, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar, bunlardan yardım ve bağış alamazlar, bunlara yardım ve bağışta bulunamazlar... Sendika ve konfederasyonların üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları mesleki faaliyetler siyasi faaliyet sayılmaz."(Madde 37)

Bu düzenlemenin son cümlesi 1988 yılında aşağıdaki biçimde değiştirilerek, biraz daha yumuşatıldı: "Sendika ve konfederasyonların, üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları faaliyetler ve açıklamalar siyasi faaliyet sayılmaz."

Bu düzenleme yürürlükte kaldığı sürece, sendikalarla organik (örgütsel) bağ içinde olacak bir partinin yaratılması olanaksızdır. Ancak, bu konuda da hile-i şeriyeler mümkündür.

Bu aşamada tartışılacak konulardan biri, işçi sınıfı saflarında oluşan bu potansiyelin mevcut örgütlenmelerin birine mi kanalize olacağı, yoksa yeni bir siyasal örgütlenmenin mi oluşacağıdır. Bu bağlamda ele alınması gereken diğer bir konu ise, işçi sınıfı partisinin "öncü parti" mi, "sınıfın partileşmesi" mi olacaktır. Sendikalar, "öncü parti"nin kitlelerle bağlantı kayışları ve hiyerarşik düzlemde astları mı olacaktır, yoksa eşit düzeydeki örgütlenmeler arasında bir ilişki mi söz konusudur?

Sendikaların sosyal demokrat, sosyalist veya komünist partileriyle ilişkilerinde bu soruların, 19. ve 20. yüzyılların pratiğinin deneyimleri ve Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin durumu gözönüne alınarak tüm açıklığıyla tartışılması gereklidir.

Konuya ilişkin diğer bir sorun, sendikaların kurması istenilen siyasal partinin oluşum sürecidir.

Böyle bir siyasal parti, TÜRK-İŞ veya DİSK yönetim Kurulu veya Başkanlar Kurulu tarafından kurulamaz. Sendikalar demokratik örgütlerdir. Siyasal parti kurulması veya belirli bir siyasal parti ile yakın ilişkiye geçilmesi, ancak sendika şubelerinin genel kurullarında, sendika genel kurullarında ve konfederasyon genel kurullarında bu konunun ayrıntılı olarak tartışılması ve karara bağlanmasıyla mümkündür. Demokratik olmayan uygulamalar ve koşulların olgunlaşmasını beklemeden çeşitli oyunlarla yapılan zorlamalar, sürece zarar verecektir.

Türkiye'de 12 Eylül sonrasında yaşanan ortak sıkıntılar ve 1987-1995 döneminin birlikte meşru kitle mücadelesi, sınıf içindeki siyasal farklılıkların önemini azalttı, işçiler arasındaki sınıf kardeşliği anlayışının geleneksel siyasal görüş kardeşliğinin önüne geçmesini sağladı, sendika ve sınıf hareketine bağlılığı, geleneksel siyasal tercihlere bağlılığın önüne geçirdi. Geçmişte bir CHP'li işçinin CHP Hükümetine karşı bir AP'li işçinin AP Hükümetine karşı meşru kitle eylemlerine katılması düşünülemez. Günümüzde ise yaşanıyor.

İşçi sınıfının siyasallaşma süreci, işçi sınıfının çıkarlarını koruyacak bağımsız bir siyasal partinin oluşumuna gideceğe benzemektedir. Ancak sınıfın iç dinamiklerine gereken saygı gösterilmeli ve sürecin demokratikliğine büyük önem verilmelidir.

Özetle; Türkiye'de ekonomik, toplumsal ve siyasal bunalım derinleşiyor. Sermayenin mevcut düzen içinde kendisi özveride bulunmadan işçi sınıfına ve diğer çalışanlara tavizler vermesi günümüzde olanaksız. Bunalım derinleştikçe, uluslararası tekelleri sermaye ile yerli sermaye ve servet sahipleri, işçi sınıfının ve diğer çalışanların üzerine daha fazla gelecekler. Ekonomik büyüme dönemlerinde çalışanlara bazı tavizler vererek halk desteğini almaya alışmış siyasal partiler ise büyük bir şaşkınlık içinde ve hızla itibar kaybı yaşıyor. Diğer taraftan, Türkiye'de bir şeriat devleti kurmak isteyenler ve halkımızı ve özellikle de işçi sınıfımızı bölmek isteyenler çalışmalarını sürdürüyor. Sermayenin bazı kanatları, kendisi için bir tehdit oluşturmayan bu eğilimleri destekliyor. Emekçi sınıf

ve tabakalar ise, varlıklarını sürdürebilmek için sırtlarını dayayacakları güç odakları arıyorlar, oluşturmaya çalışıyorlar.

Bu çıkmazda ülkemizin ve halkımızın umudu işçi sınıfıdır. Tek çözüm, işçiler, memurlar, işsizler ve emeklilerden oluşan işçi sınıfının, diğer emekçi sınıf ve tabakaların da desteğini alacak bir bağımsız siyasal sınıf örgütlenmesidir, çekirdeğini işçi sınıfının oluşturduğu bir demokratik çalışanlar partisidir..

Bu siyasal örgütlenme bir "demokrasi partisi" olmamalıdır; işçi sınıfının kitlesel siyasal örgütlenmesi olmalı, ama tabii ki demokrasiyi ve demokratikleşmeyi gündeminin birinci maddesi yapmalıdır.

Bu siyasal örgütlenme, kapitalizmin işçi sınıfı ve diğer çalışanlar açısından yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırmaya çalışan, farklı siyasal geçmişleri, etnik kökenleri ve inançları olan insanları, sınıf çıkarları etrafında demokratik bir biçimde birleştirecek bir yapı olmalıdır.

Bu siyasal örgütlenme bir sendika partisi olmamalıdır; ama mutlaka ve mutlaka sendikaların önemli bir bölümünün yetkili organlarında alınan kararlarla desteklenmelidir.

Bu siyasal örgütlenme, ülkemizde izleri hala varolan bazı önyargıların silinmesi için olağanüstü bir hoşgörülle davranmalıdır; genel ilkeler ve yetkili organlarda demokratik biçimde kabul edilmiş kararlar dışında, çeşitliliğe, çoğulculuğa ve çok sesliliğe olanak tanımalı; bu açıdan sendikacılık hareketinin siyasal alandaki uzantısı gibi işlemelidir.

Bu siyasal örgütlenme, kendilerini sınıfın öncüsü kabul eden ve "kerametleri kendilerinden menkul" illegal fraksiyonların legal alanda çalışma yapmada kullanacakları bir platform olmamalıdır.

Bu siyasal örgütlenme sendikalardan ve diğer demokratik kitle örgütlerinden talimat almamalı, onlara talimat vermemelidir. Bu kuruluşlar arasında, hiyerarşik alt-üst ilişkisi değil, eşitlik, bağımsızlık ve demokratik kanallardan işbirliği ilişkisi hakim olmalıdır.

Bu siyasal örgütlenmenin tüzüğü son derece demokratik olmalıdır; ilk programı ise işçi sınıfının ve tüm çalışanların çıkarlarının çok genel bir ifadesi olmalı ve siyasal hareket kiteselleştikçe program ayrıntılandırılmalıdır. Program, bazılarımıza göre "**işçi sınıfının tarihsel misyonu gereği hedef olarak kabul etmesi gerektiğine inandığımız anlayış ve uygulamalar**"dan değil, "**işçi sınıfının en geniş kesimlerinin bugünkü bilinç ve deneyim düzeyinde bir hedef olarak kabul ettiği anlayış ve uygulamalar**"dan oluşmalıdır.

Türkiye'yi Ortaçağ'ın karanlıklarından, etnik kökenlere veya mezheplere göre bölünmeden, sınıf kardeşlerinin düşmanlığından kurtaracak güç, Parlamento'da temsil edilen ve hala emekçilerden oy alan partilerden ve kendisinde sınıf adına hareket etme yetkisini gören öncücü partilerden tamamiyle farklı, sınıfın siyasallaşmasının doğal ürünü bir sınıf ve kitle partisidir, bir "demokratik çalışanlar partisi"dir, "birleşik işçi-emekçi partisi"dir veya benzer isimli bir başka partidir.

VI. SENDİKAL HAKLAR VE ILO

Türkiye 1932 yılından beri Birleşmiş Milletler Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) üyesidir. Ancak ILO ağırlıkla 1986 yılından itibaren Türkiye'de öğrenilmeye çalışıldı. TÜRK-İŞ yönetimi, 1984-1986 döneminde ANAP iktidarından beklediğini bulamayınca, Türkiye'yi ILO Uluslararası Çalışma Konferansında ilk olarak 1986 yılında eleştirmeye ve uluslararası ilişkileri Hükümete karşı bir koz olarak kullanmaya başladı. Diğer taraftan, 1985 yılı Aralık ayında kamu çalışanlarının sendikalaşması önünde anayasal bir engelin bulunmadığının ortaya atılmasının ardından, 1986 yılından başlayarak, Türkiye tarafından onaylanmış bulunan 98 sayılı ILO Sözleşmesinden kaynaklanan örgütlenme ve toplu pazarlık hakkının var olduğu ve buna dayanılarak kamu çalışanı sendikalarının

kurulabileceği tartışmaları başladı. 1990 yılında kamu ücretli çalışanları sendikaları kurulduğunda, ana dayanak 98 sayılı ILO Sözleşmesiydi⁷⁷. 1992 yılında da iki Sözleşme öğrenildi. Bunlardan birincisi, kamu kesiminde ihaleyle yaptırılan işlerde işçilerin haklarını düzenleyen 94 sayılı Sözleşmeydi. Bu Sözleşme Türkiye tarafından 1960 yılında onaylanmıştı. Diğeri ise, işçilerin işten çıkarılmalarında geçerli bir neden arayan ve işten çıkarmaların geçerli bir nedene dayanıp dayanmadığı konusunda kararda yargıyı yetkili kılan 158 sayılı ILO Sözleşmesiydi. Bu Sözleşme de 1994 yılında onaylandı.

A. 87 Sayılı ILO Sözleşmesi

1993 yılında onaylanan 6 Sözleşmenin en önemlisi, 87 sayılı Sözleşmeydi. Bu Sözleşme, kamu ücretli çalışanlarının sendikalaşma hakkını güvence altına aldığı kadar, tüm ücretlilerin çok geniş bir grev hakkından yararlanmasını da öngörüordu.

Bakanlar Kurulu, TBMM'nin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 87 sayılı Örgütlenme Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması Sözleşmesi'ni 23 Şubat 1993 tarihinde onayladı ve 12 Temmuz 1993 tarihinde de ILO Genel Direktörlüğü'ne tescil ettirdi. Türkiye, 87 sayılı Sözleşme açısından, bu tescil işleminden bir yıl sonra, yani 12 Temmuz 1994 tarihinde, denetim kapsamına girdi.

87 sayılı Sözleşme, örgütlenme, sendikal çalışma ve grev hakları açısından yeni sendikal hakların kapısını araladı. 98 sayılı Sözleşmeyle ilgili tartışmalar sayesinde, usulüne uygun olarak onaylanmış uluslararası Sözleşmelerin yasa hükmünde olduğu (Anayasa, Madde 90) biliniyor. 87 sayılı Sözleşmenin getirdiği yeni sendikal hakların farkında olunursa, ülkemizde verilecek meşru ve demokratik mücadeleyle, aralanan kapı açılabilir.

87 sayılı Sözleşme kısa bir metindir. Sözleşme'nin içeriği, ancak bu konuda ILO'nun denetim organlarının kararları incelenerek kavranabilir. ILO'nun Sözleşmeleri yorumlama yetkisi olan iki önemli denetim organı, Uzmanlar Komitesi ve Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi'dir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Standartların Uygulanması Konusunda Uzmanlar Komitesi, Örgüt'ün Yönetim Kurulu tarafından seçilen tarafsız uzmanlardan oluşmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi ise, Yönetim Kurulu bünyesinde 3 işçi, 3 işveren ve 3 hükümet temsilcisinden oluşan bir organdır.

ILO Uzmanlar Komitesi ve ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi kararlarına göre, 87 sayılı Sözleşmeyi onaylayan Türkiye, aşağıdaki noktalarda mevzuatında değişiklik yapmak zorundadır. Türkiye'ye, 87 sayılı Sözleşmeyi onayladığını ILO Genel Direktörlüğü'ne tescil ettirdiği 12 Temmuz 1993 tarihinden 12 Temmuz 1994 tarihine kadar bu değişiklikleri yapması için süre tanınmıştır. 12 Temmuz 1994 tarihinden itibaren ise bu konuda ILO'nun denetimi başlamıştır. İç mevzuatın 87 sayılı Sözleşme hükümlerine uymadığı durumlarda (hak ihlallerinde) ise sendikaların çeşitli kanallardan şikayet hakkı bulunmaktadır.

ILO'nun bu iki tarafsız denetim birimi, 87 sayılı Sözleşme'de yer alan, "işçi örgütlerinin kendi üyelerinin çıkarlarını koruma ve geliştirme amacıyla kendi etkinliklerini düzenleme ve programlarını formüle etme" hakkından hareket ederek, işçilerin grev hakkının olduğunu ifade etmektedir. Bu iki Komite, lokavt konusunda böyle bir değerlendirme yapmamaktadır. Diğeri bir deyişle, ILO'nun bu iki tarafsız Komitesi, lokavt yetkisinin grev hakkının doğal bir uzantısı olduğu biçimindeki görüşleri yadsımaktadır.

Türkiye, 12 Temmuz 1993 tarihinden sonra, bir yıllık süre içinde, çalışma mevzuatında aşağıdaki değişiklikleri yapmak zorundaydı.

- Sendikalar, kendi tesislerinde sendikal konuları tartışmak amacıyla, önceden izin almaksızın ve polisin ve diğeri devlet görevlilerinin katılmadığı toplantılar veya genel kurullar düzenleyebilmelidir.
- Sendikalar özgürce gazete çıkarabilmeli, radyo ve televizyon kurabilmelidir.
- Özel öğretim kurumlarındaki öğretmenler, kamu kurum ve kuruluşlarında "işçi" statüsünde istihdam edilen üst ve orta düzey yöneticiler, kamu kurum ve kuruluşlarında polis ve askerler dışındaki tüm ücretli çalışanlar (devletin yönetiminden sorumlu olan üst düzey yöneticiler DAHİL tüm memurlar ve sözleşmeli personel), ev hizmetlerinde çalışanlar, eve iş verme sistemi içinde çalışanlar, özel işletmelerde güvenlik görevlisi olarak çalışanlar, işletmelerde stajyer öğrenci olarak çalışanlar ve belki de, kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen ihtiyaç fazlası askerlik yükümlüleri sendikalaşma hakkına sahip olmalıdır.
- Meslek ve işyeri esasına göre sendika kurulabilmelidir.
- Federasyon ve bölge konseyleri kurulabilmelidir.
- İşçi sendikaları ile kamu ücretli çalışanları sendikaları aynı federasyon, bölge konseyi ve konfederasyon çatısı altında birlikte örgütlenebilmelidir.

---

^Aİtinci Bölümün Dipnotları

⁷⁷ ILO ile ilgili özet bilgi için bkz. Koç, Y., **Sendikal Eğitim Notları**, Öteki Yayınları, Ankara, 1994, s.79-81.

- Sendika kurucusu ve yöneticisi ve işyeri sendika temsilcisi olabilmek için 2821 sayılı Yasaya konmuş olan yasak ve kısıtlanmalar büyük ölçüde ayıklanmalıdır.
- Birden fazla sendikaya üye olma konusundaki yasak kaldırılmalıdır.
- Noter aracılığıyla sendika üyeliği ve sendikadan istifa uygulaması kaldırılmalıdır.
- Sendikaların siyasi faaliyeti ve diğer kuruluşlarla işbirliği konusundaki kısıtlamalar kaldırılmalıdır.
- Sendika yönetim organlarının üye sayısı konusundaki kısıtlama kaldırılmalıdır.
- Emekli olan sendika yöneticileri görevlerine devam edebilmelidir.
- Sendika yöneticilerinin dört dönemden fazla yeniden seçilmelerini yasaklayan ve görev süresini kısıtlayan hükümler kaldırılmalıdır.
- Mal bildiriminde bulunmayan sendika yöneticilerinin görevlerine son verme uygulaması kaldırılmalıdır.
- Sendika temsilcilerinin sayısı konusundaki kısıtlama kaldırılmalıdır.
- Sendika aidatı ve diğer kesintiler konusundaki kısıtlama kaldırılmalıdır.
- Sendika gelirlerinin devlet bankasına yatırılma zorunluluğu kaldırılmalıdır.
- Sendika kaynaklarının kullanımı konusundaki kısıtlama ve yasaklamalar kaldırılmalıdır.
- Sendikaların diğer kuruluşlardan yardım almalarını yasaklayan hükümler kaldırılmalıdır.
- Sendikaların devlet tarafından idari denetimi kaldırılmalı, mali denetimi ise sendikanın sunacağı raporlarla kısıtlanmalıdır.
- ILO, sendikaların ve konfederasyonların faaliyetlerinin idari kararlarla durdurulabilmesini, 87 sayılı Sözleşmenin ihlali olarak kabul etmektedir.
- Sendikaların uluslararası örgütlere üyeliği için Bakanlar Kurulu'nun ön onayı anlamına gelen bir işlemin yapılması zorunluluğu ve idari kararlarla bu üyeliğe son verilebilmesi, 87 sayılı Sözleşme'nin ihlalidir.
- Uluslararası nitelikte sendikal örgüt oluşturabilmek için Bakanlar Kurulu'nun iznini alma zorunluluğu (3335 sayılı Yasa, M.1) kaldırılmalıdır.
- Sendikaların uluslararası örgütlerden yardım ve bağış olmaları konusunda getirilen kısıtlama 87 sayılı Sözleşmeyi ihlal etmektedir.
- Sendikaların temsilcilerinin yurtdışına çıkmaları ve yabancı sendikacıların Türkiye'ye gelmelerinde konan izin koşulu da Sözleşmenin ihlalidir.

B. 87 Sayılı Sözleşmeye Göre ve Türkiye'de Grev Hakkı

87 sayılı Sözleşme özellikle grev hakkı açısından önemlidir. Türkiye'nin 1951 yılında onaylayıp, tescil işlemlerini 1952 yılında yaptırdığı 98 sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi, zorunlu tahkim uygulamaları nedeniyle grev hakkıyla dolaylı olarak ilgilenmekteydi. Ancak 87 sayılı Sözleşme grev hakkının her yanını ele almaktadır. Türkiye'de çalışma mevzuatının 87 sayılı Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesi için bu konuda yapılması gereken değişiklikler şöyle özetlenebilir:

- Sendikalar, hükümetin genel ekonomik ve toplumsal konulardaki politikalarını eleştirme amacıyla protesto grevleri düzenleyebilmelidir.
- Federasyon ve konfederasyonlar grev yapabilmelidir.
- Stajyer öğrenciler greve katılabilmelidir.
- Serbest bölgelerdeki grev yasağı kaldırılmalıdır.
- Sendika üyesi olmayan işçiler de grev yapabilmelidir.
- Sendika üyesi olan işçiler sendika yetkili organlarının kararı olmadan da grev yapabilmelidir.
- Barışçıl olmak koşuluyla, siyasi amaçlı grev, dayanışma grevi, genel grev, işyeri işgali, iş yavaşlatması, üretimin düşürülmesi, oturma grevi ve benzeri eylemlerin yasaklanması, 87 sayılı Sözleşme'nin ihlali anlamına gelmektedir.
- "Grev hakkı devlet memuriyetinde (devlet memurları, kamu yetkilileri adına hareket eden kişilerdir) ve kelimenin tam anlamıyla temel hizmetlerde, yani aksamaları ile nüfusun tümünün veya bir bölümünün hayatını, kişisel güvenliğini veya sağlığını tehlikeye sokacak hizmetlerde kısıtlanabilir ve hatta yasaklanabilir."⁷⁸ Bu kişi ve işler dışında yukarıda ifade edilen geniş tanımıyla grev hakkı herkese tanınmalıdır.
- 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın 29. ve 30. maddelerinde yer alan grev yasaklarından, madencilik, banka ve sigortacılık, her türlü ulaştırma, petrol üretimi, eğitim gibi alanlardaki yasaklar kaldırılmalıdır.
- 1211 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yasası'nın 32. maddesindeki grev yasağı kaldırılmalıdır.
- İşlemlerdeki eksiklikler nedeniyle grev engellenememelidir.
- Alınan grev kararının 60 gün içinde uygulanma zorunluluğu 87 sayılı Sözleşme'nin ihlalidir.
- Grev sırasında işyerinden ayrılma zorunluluğu Sözleşmeyi ihlal etmektedir.
- Grev süresine ilişkin ücretlerin ödenmesinin yasaklanması 87 ve 98 sayılı Sözleşmelerin ihlalidir.
- Grev gözcülerinin sayısı ve faaliyetleri, grevde asılacak ilan ve afişler ve grev gözcüleri için kulübe kurulması konularındaki kısıtlama ve yasaklar, 87 sayılı Sözleşmeyi ihlal etmektedir.
- Grev hakkının kötüye kullanıldığı iddiasıyla mahkeme kararıyla greve son verilmesi; greve katılan sendika üyelerinin dörtte üçünün istifası durumunda grevin mahkeme kararıyla sona erdirilmesi gibi düzenlemeler de 87 sayılı Sözleşmeyi ihlal etmektedir.

⁷⁸ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, 1985, 394.

- ILO, "yasadıışı" grev iddialarında verilen cezaları çok yüksek bulmakta ve özellikle de tererrür halinde bu cezaların artırılmasını eleştirmektedir.

Türkiye'de "işçi" statüsünde istihdam edilenlerin grev hakları 1982 Anayasası'nın 54. Maddesi ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile düzenlenmiştir. 657 sayılı Devlet Memurları Yasası ve Türk Ceza Yasası devlet memurları için, 399 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ise sözleşmeli personel için grev yapmayı yasaklamaktadır.

Türkiye 87 sayılı Sözleşmeyi onaylamakla, Anayasa'da, 2822 ve 657 sayılı Yasalarda, 399 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'de, Türk Ceza Yasası'nda ve grev hakkıyla ilgili diğer mevzuatta ne gibi değişiklikleri yapmayı üstlenmiş olmaktadır?

1. Grevin Amacı:

Anayasanın 54. Maddesi, "toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler" demektedir. 2822 sayılı Yasa'nın 25. Maddesi de aynı düzenlemeyi yapmıştır: "Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde işçilerin iktisadi ve sosyal durumlarıyla çalışma şartlarını korumak veya düzeltmek amacıyla bu Kanun hükümlerine uygun olarak yapılan greve kanuni grev denilir."

Grevin yalnızca toplu iş sözleşmesi ile sınırlandırılması ILO denetim organları tarafından bir kısıtlama ve ihlal olarak kabul edilmektedir. ILO Uzmanlar Komitesi 1994 yılında yayınlanan raporunda bu konuda şunları yazmaktadır:

"Komite'nin görüşüne göre, işçilerin sosyo-ekonomik ve mesleki çıkarlarını korumakla sorumlu olan örgütler, ilke olarak, üyeleri ve ayrıca genel olarak işçiler üzerinde doğrudan etkisi olan önemli toplumsal ve ekonomik politika eğilimlerinin ortaya çıkardığı sorunlara çözüm arayışı içinde ve özellikle istihdam, toplumsal koruma ve yaşam standardı gibi konularda, durumlarını güçlendirmek amacıyla grev eylemini kullanabilmelidir."⁷⁹

ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi ise, Türkiye Hükümeti aleyhinde yapılan bir şikayet başvurusu üzerine bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Komite, bir protesto grevi yapan sendikaların 58. maddenin 3. fıkrası uyarınca kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu dikkate almaktadır. Uzmanlar Komitesi'nin de belirttiği gibi, grev hakkı, işçilerin ve örgütlerinin, kendi ekonomik ve toplumsal çıkarlarını korumak ve geliştirmek için sahip oldukları temel araçlardan biridir. Bu çıkarlar yalnızca daha iyi çalışma koşullarının elde edilmesi ve mesleki nitelikteki toplu istemlerin peşinden koşulması değil, fakat aynı zamanda ekonomik ve toplumsal politika sorunlarına ve çalışma hayatının işçileri doğrudan ilgilendiren her türlü sorunlarına çözümler aranması ile de ilgilidir. Komite, sendikaların, hükümetin ekonomik ve toplumsal politikalarını eleştirmeyi amaçlayan protesto eylemlerine başvurabilme olanağına sahip olmaları gerektiğini düşünmektedir."⁸⁰

ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi bir başka vesileyle de şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Grev hakkı yalnızca bir toplu iş sözleşmesinin imzalanması aracılığıyla çözümlenebilecek iş uyuşmazlıkları ile sınırlı kalmamalıdır; işçiler ve örgütleri, gerekli olduğu durumlarda, daha geniş bir kapsam içinde, üyelerinin çıkarlarını etkileyen ekonomik ve toplumsal konularla ilgili tepkilerini ifade edebilmelidir."⁸¹

2. Konfederasyonların Grev Hakkı:

2822 sayılı Yasa, yalnızca sendikalara grev hakkı tanımaktadır. Halbuki ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, Federasyon ve Konfederasyonların da grev hakkına sahip olması gerektiğini belirtmektedir:

"Federasyonların ve konfederasyonların grev çağrısında bulunmasının yasaklanması, Sözleşmenin 6. maddesinin ihlalidir."⁸²

3. Stajyer Öğrenciler:

⁷⁹ ILO Uzmanlar Komitesi, **Freedom of Association and Collective Bargaining**, 1994, paragraf 165.

⁸⁰ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, Türkiye Hükümeti Aleyhine Şikayet Başvuruları (997, 999 ve 1029 Sayılı Davalar), 260. Rapor, paragraf 32.

⁸¹ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, **Freedom of Association, Digest of Decisions and Principles of Freedom of Association**, 3. Basım, 1985, paragraf 388.

⁸² ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, 1985, paragraf 366.

3308 sayılı Çıracılık ve Meslek Eğitimi Yasası'na (Resmi Gazete: 19.6.1986) göre 50 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde toplam işçi sayısının yüzde 10'una kadar meslek lisesi öğrencisi çalıştırılmasına izin verilmektedir. Bu işçiler sendikaya üye olamamakta ve grevlere katılamamaktadır. Bu düzenleme de 87 sayılı Sözleşmenin ihlalidir.

4. İhtiyaç Fazlası Yükümlüler:

Bakanlar Kurulu'nun 12.7.1987 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 87/11945 sayılı "Türk Silahlı Kuvvetleri İhtiyaç Fazlası Yükümlülerin Askerlik Görevlerini Yerine Getirme Esasları" Kararına göre, kamu kurum ve kuruluşlarına, bildirilen ihtiyaca göre, ihtiyaç fazlası erbaş ve erler gönderilebilecektir. Bu yükümlülere, günde üç öğün yemek ve elbise verilecek ve bu kişiler ücretsiz olarak barındırılacaktır. Çalışmaları karşılığında bu kişilere yalnızca er ve erbaşlara ödenen harçlık verilecek, bunun dışında hiçbir ödeme yapılmayacaktır. "Kamu kurum ve kuruluşlarında görevli yükümlüler, birlikte çalışacakları işçi ve memurların toplu halde işi bırakma, işi yavaşlatma ve grevlerine iştirak edemezler. Bu fiilleri teşvik ve tahrik edemezler, sendikalara ve derneklere üye olamazlar." (Madde 30) Bu düzenleme, 87 sayılı Sözleşmenin açık bir biçimde ihlalidir.

5. Serbest Bölgeler:

3218 sayılı Serbest Bölgeler Yasası, serbest bölgelerin kuruluşundan sonraki 10 yıl içinde bu bölgelerde grev yasağı getirmektedir. Bu yasağın, hem 87, hem de 98 sayılı Sözleşmelerin ihlalidir.

6. Sendika Üyesi Olmayanların Grev Hakkı:

2822 sayılı Yasa, sendika üyesi olmayan işçilerin toplu eylemlerini yasadışı grev kabul etmektedir. Halbuki, yetkili ILO denetim organları 87 sayılı Sözleşme'den hareketle, "işçilerin ve sendikaların" grev hakkına sahip olmaları gerektiği belirtmektedir.

7. Barışçıl Eylemler ve Direnişler:

1982 Anayasası ve 2822 sayılı Yasa, siyasi amaçlı grevi, dayanışma grevini, genel grevi, işyeri işgalini, iş yavaşlatmayı, verim düşürmeyi ve diğer direnişleri yasaklamaktadır.

Halbuki ILO denetim organları, bu eylemleri değerlendirirken, "barışçıl" olup olmadığı gibi bir ölçütü esas almaktadır. ILO denetim organları, 87 sayılı Sözleşme'ye göre, şiddet kullanılmayan "barışçıl" her türlü eylemin yasal olması gerektiğini belirtmektedir.

ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, Türkiye aleyhinde yapılan bir şikayet başvurusu üzerine şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Komite, 25. Maddede grevin niteliği ve amaçları konusunda konuşmuş olan kısıtlamaların (siyasi grevin, genel grevin ve dayanışma grevlerinin, iş yavaşlatmanın ve üretimi düşürmenin yasaklanması) çok fazla kapsamlı olduğu ve bu konularda Yasanın V. Bölümünde yer alan cezai yaptırımların da son derece ağır olduğu görüşündedir. Komite'nin olduğu kadar Uzmanlar Komitesi'nin de görüşüne göre, tümüyle siyasi nitelikteki grevler örgütlenme özgürlüğü ilkesinin kapsamı içine düşmemekle birlikte, sendikalar, özellikle bir hükümetin ekonomik ve toplumsal politikalarını eleştirmek amacıyla protesto grevlerine başvurabilmelidirler. Ayrıca, dayanışma grevlerinin genel olarak yasaklanması istismara yol açabilir ve grev hakkının kullanılmasına ilişkin yöntemler söz konusu olduğunda, kurallara tamı tamına uyararak işin yavaşlatılması, işyerlerinin işgal edilmesi ve işbaşında oturma grevleri yapılması konularında kısıtlama getirilmesi, ancak bu eylemlerin barışçıl olmaktan çıktığı durumlarda haklılık kazanır."⁸³

Kolombiya'da 4 işçi konfederasyonunun 14 Kasım 1990 tarihinde ilan ettikleri genel grevle ilgili olarak Hükümetin yasadışı iddiaları karşısında Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi'nin kararı ise şöyledir:

"Komite, Hükümetin ekonomik politikasının toplumsal sonuçları ve işçiler açısından sonuçlarını protesto etmek için 14 Kasım 1990 tarihinde ülke düzeyinde gerçekleştirilen grevin yasadışı ilan edilmesinin ve bu grevin yasaklanmasının, örgütlenme özgürlüğünün ciddi bir biçimde ihlalini oluşturduğu düşüncesindedir."⁸⁴

ILO Uzmanlar Komitesi'nin 1994 yılı raporunda bu konuda şu değerlendirme yer almaktadır:

⁸³ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, Türkiye Hükümeti Aleyhinde Şikayet Başvurusu (997, 999 ve 1029 sayılı Davalar), 260. Rapor, paragraf 39.

⁸⁴ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, Kolombiya Hükümeti Aleyhinde Şikayet Başvurusu (1562 sayılı Dava), 279. Rapor, paragraf 518/a.

"Komite, dayanışma grevlerinin genel olarak yasaklanmasının istismara yol açabileceğini ve desteklenen grevin yasal olması koşuluyla, işçilerin bu tür eylemlere başvurabilmeleri gerektiğini düşünmektedir."⁸⁵

ILO Uzmanlar Komitesi'nin iş yavaşlatılması ve kuralları tamı tamına uygulayarak iş yavaşlatılması konularındaki görüşü de şöyledir:

"Komite, grev eyleminin biçimi konusundaki kısıtlamaların, ancak bu eylemin barışçıl olmaktan çıkması durumunda haklı kabul edilebileceği görüşündedir."⁸⁶

ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi bir başka vesileyle şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"İşçilere tanınmayan çeşitli grev eylemi türleri (iş bırakma, iş yavaşlatma, kuralları tamı tamına uygulayarak iş yavaşlatma ve oturma grevi) ile ilgili olarak Komite, yalnızca grevin barışçıl olmaktan çıkması durumunda bu kısıtlamaların haklı kabul edilebileceği görüşündedir."⁸⁷

8. Temel Hizmetler veya Faaliyetler:

ILO Uzmanlar Komitesi ve Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, tüm ücretli çalışanlar için grev hakkını genel bir ilke olarak koyarken, bu hakkın yalnızca "temel hizmetler veya faaliyetlerde" kısıtlanabileceğini belirtmektedir.

ILO Uzmanlar Komitesi'ne göre, "Temel hizmetler" ile kastedilen, "yalnızca, aksaması durumunda nüfusun tümünün veya bir bölümünün hayatını, kişisel güvenliğini veya sağlığını tehlikeye sokacak hizmet veya faaliyetlerdir."⁸⁸

ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi de, devlet memurları kavramından yalnızca "kamu yetkilileri adına hareket eden kişileri anladığını ekleyerek, şunları söylemektedir :

"Grev hakkı devlet memuriyetinde (devlet memurları, kamu yetkilileri adına hareket eden kişilerdir) ve kelimenin tam anlamıyla temel hizmetlerde, yani aksaması ile nüfusun tümünün veya bir bölümünü hayatını, kişisel güvenliğini veya sağlığını tehlikeye sokacak hizmetlerde kısıtlanabilir ve hatta yasaklanabilir."⁸⁹

2822 sayılı Yasa'nın 29. Maddesinde yer alan yasakların bir bölümü şöyledir: Su, elektrik, havagazı, termik santralleri besleyen linyit üretimi, tabii gaz ve petrol sondajı, üretimi, tasfiyesi, dağıtımı; üretimi nafta veya tabii gazdan başlayan petrokimya işleri; banka ve noterlik hizmetleri; kamu kuruluşlarınınca yürütülen itfaiye, şehir içi deniz, kara ve demiryolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetleri. Yasanın 30. Maddesinde ise eğitim ve öğretim kurumları ile Milli Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığınca doğrudan işletilen işletmelerde grev yapılması yasaklanmaktadır.

1211 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yasası da Banka çalışanları için grev hakkını özel olarak yasaklamaktadır (Madde 32/3).

Bu konularda ILO denetim organlarının bazı kararları şöyle sıralanabilir:

Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, tüm ulaştırma hizmetlerini, bankacılığı, metal ve petrol üretim endüstrilerini, eğitimi "temel nitelikte" hizmetler kabul etmemektedir.⁹⁰ Buna göre, bu işlerde grev yapılabilir.

Uluslararası Madenciler Federasyonu tarafından Türkiye aleyhinde yapılan bir şikayet başvurusu üzerine ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi şu kararı vermiştir:

"Madencilik sektörü, işçilerin kendi çıkarlarını grev eylemi aracılığıyla koruma ve geliştirmelerinin yasaklanabileceği bir temel hizmet değildir."⁹¹ Diğer bir deyişle, bu işlerde grevin yasaklanması, 87 sayılı Sözleşmenin ihlali anlamına gelmektedir.

ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi bu görüşünü 1985 yılında da ifade etmiştir:

"Metal ve madencilik sektörleri, işçilerin grev eylemi aracılığıyla çıkarlarını koruyup geliştirebilme haklarının yasaklanabileceği temel hizmetler değildir."⁹²

⁸⁵ ILO Uzmanlar Komitesi, a.g.k., 1994, paragraf 168.

⁸⁶ ILO Uzmanlar Komitesi, a.g.k., 1994, paragraf 173.

⁸⁷ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, a.g.k., 1985, paragraf 367.

⁸⁸ ILO Uzmanlar Komitesi, a.g.k., 1994, paragraf 159.

⁸⁹ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, a.g.k., 1985, paragraf 394.

⁹⁰ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, a.g.k., 1985, paragraf 402.

⁹¹ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, Türkiye Hükümeti Aleyhinde Şikayet Başvurusu (1697 sayılı Dava), paragraf 465.

FIET tarafından Türkiye aleyhinde yapılan bir şikayet başvurusu üzerine Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi'nin bankacılıkla ilgili olarak verdiği karar da aynı niteliktedir, bu işkolunda kamu kesimi ve özel kesimde grev hakkının tanınmasını istemektedir:

"Komite, bu nedenle, Hükümetten, yürürlükteki mevzuatın bu ilkeleri ihlal eden hükümlerini değiştirmek için, ister özel sektörde ve ister kamu sektöründe istihdam ediliyor olsunlar, tüm banka işçilerinin kendi tercih ettikleri örgütleri kurma ve bunlara katılma hakkını ve bankacılık sektöründeki işçilere grev hakkını güvence alacak bir anlayışla, gerekli önlemleri hızla almasını ister."⁹³

Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, Demiryol-İş Sendikası'nın yaptığı başvuru üzerine de, demiryolu taşımacılığı alanında, ister memur, ister sözleşmeli personel, ister işçi statüsünde çalışıyor olsun, tüm ücretli çalışanlar için grev hakkının tanınması gerektiği yolunda bir karar vermiştir:

"Komite, bu nedenle, demiryolu ulaştırma işletmelerinde veya diğer kent kamu raylı taşıma işlerindeki işçilerin, yasal statüleri ne olursa olsun, Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi'nin anladığı anlamıyla temel hizmet yerine getirmediklerini ve bu nedenle de kendi çıkarlarını korumak amacıyla grev yapabilmeleri gerektiği gerçeğine Hükümetin dikkatini çekmektedir."⁹⁴

ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi ulaştırma işkolunda grev hakkı konusunda şunları söylemektedir:

"Komite, ulaştırmanın genel olarak temel hizmetler kategorisi içine girmediği görüşündedir."⁹⁵ Diğer bir deyişle,

"kamu kuruluşlarınca yürütülen şehir içi deniz, kara ve demiryolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetleri"ndeki grev yasağı, 87 sayılı Sözleşmeyi ihlal etmektedir. Bu görüş, ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi'nin aşağıdaki kararında da açıkça ifade edilmektedir:

"Metropol ulaştırma işletmelerindeki işçiler Sözleşmede belirlenen anlamda kamu görevlisi değildir ve kelimenin tam anlamıyla temel hizmetler yerine getirmemektedirler."⁹⁶

ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi öğretmenlerin grev hakkının olması gerektiğini de açıkça savunmaktadır:

"Komite, öğretmenlerin, temel hizmetler veya kamu yetkilileri adına hareket eden devlet memurları tanımına girmediğini düşünmektedir."⁹⁷ Buna göre, ister özel öğretim kurumlarında, ister kamu kurumlarında çalışsınlar, tüm öğretmenlerin sendikalarda örgütlenme, toplu pazarlık yapma ve grev yapma hakları bulunmalıdır.

2822 sayılı Yasanın ve ilgili diğer mevzuatın, Türkiye tarafından onaylanmış ve 12 Temmuz 1994 tarihinden itibaren denetim kapsamına alınacak olan 87 sayılı Sözleşme'ye uydurulabilmesi için tüm bu yasaklamaların kaldırılması gerekmektedir.

9. Çalışma Mevzuatının Grev Hakkı Konusunda 87 Sayılı Sözleşmeyi İhlal Ettiği Diğer Noktalar:

Bütün bu belirtilenlere ek olarak, prosedüre ilişkin bazı işlemlerin yerine getirilmemesi nedeniyle grev hakkının ortadan kaldırılması; grev kararının alınmasını izleyen 60 gün içinde grevi başlatma zorunluluğu; grevde işyerini terketme zorunluluğu; grev süresinin ücretinin ödenmesinin yasaklanması; grev gözcülerinin sayısı ve faaliyetlerinin kısıtlanması; grev yerine asılabilecek ilan ve afişlerin kısıtlanması; grev gözcülerinin korunmaları için kulübe, v.b. yapımının yasaklanması; grev hakkının kötüye kullanıldığı iddiasıyla mahkeme kararıyla greve son verilmesi; greve katılan sendika üyelerinin dörtte üçünün istifası durumunda grevin mahkeme kararıyla sona erdirilmesi gibi düzenlemeler de, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 87 sayılı Sözleşmesi'ni ihlal etmektedir ve değiştirilmelidir.

Bu konularla ilgili bazı kararlar şöyledir:

ILO Uzmanlar Komitesi 1994 yılındaki raporunda şöyle demektedir:

"Komite'nin görüşüne göre, grev gözcüleri ve işyeri işgalleri konusundaki kısıtlamalar yalnızca bu eylemlerin barışçı olmaktan çıktığı durumlarda sınırlı kalmalıdır."⁹⁸

⁹² ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, a.g.k., 1985, paragraf 406.

⁹³ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, Türkiye Hükümeti Aleyhinde Şikayet Başvurusu (1582 sayılı Dava), 281. Rapor, paragraf 234.

⁹⁴ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, Türkiye Hükümeti Aleyhinde Şikayet Başvurusu (1521 sayılı Dava), 273. Rapor, paragraf 39.

⁹⁵ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, a.g.k., 1985, paragraf 407.

⁹⁶ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, a.g.k., 1985, paragraf 408.

⁹⁷ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, a.g.k., 1985, paragraf 404.

ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi grev gözcülerinin çalışmalarıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Grev gözcülüğü yapmak ve diğerlerinin işyerinden uzak kalması için ısrarla ama barışçıl bir biçimde çaba göstermek yasadışı kabul edilemez."⁹⁹

10. 657 Sayılı Yasa, 399 Sayılı Yasa Hükmünde Kararname ve Türk Ceza Yasası'nda Grev Hakkı Açısından 87 Sayılı Sözleşmeyi İhlal Eden Hükümler:

657 sayılı Devlet Memurları Yasası ve Türk Ceza Yasası devlet memurlarının, 399 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ise sözleşmeli personelin grev yapmalarını yasaklamaktadır. Bu genel yasaklar, 87 sayılı Sözleşme'nin açıkça ihlal edilmesi anlamına gelmektedir.

ILO Uzmanlar Komitesi, 1994 yılında yayınlanan raporunda şöyle demektedir:

"Komite'nin görüşüne göre, memur kavramının çok geniş bir biçimde tanımlanması, bu işçiler için grev hakkının çok geniş bir biçimde kısıtlanması veya hatta yasaklanması gibi bir sonuç doğurabilir... Komite, kamu hizmetlerinde grev hakkının yasaklanmasının yalnızca Devlet adına yetki kullanan memurlarla sınırlı tutulması gerektiği görüşündedir."¹⁰⁰

11. ILO'ya Şikayet Hakkı

87 sayılı Sözleşme'nin 1993 yılında onaylanması, ILO Genel Direktörlüğü'ne tescil ettirilmesi ve 12 Temmuz 1994 tarihinden itibaren Türkiye'nin bu konuda ILO'nun denetimine girmesiyle birlikte, grev hakkı açısından yeni bir dönem başlamaktadır. 87 sayılı Sözleşme özellikle grev hakkı üzerindeki birçok yasağın ve kısıtlamanın kaldırılmasını gerektirmektedir. Kamu ücretli çalışanlarının da parçasını oluşturduğu Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi 87 sayılı ILO Sözleşmesi'nden kaynaklanan geniş grev hakkının Türkiye'de uygulanması ve iç mevzuatın buna göre düzenlenmesi için kapsamlı bir kampanya başlatırsa, önümüzdeki çetin günlerde eline önemli bir mücadele aracı geçirmiş olacaktır.

Eğer bir işçi, memur veya sözleşmeli personel, Türkiye tarafından onaylanmış ve denetime girmiş ILO Sözleşmelerinin hak kabul ettiği bir eylem nedeniyle soruşturmaya uğrar ve çeşitli biçimlerde cezalandırılırsa, ILO'ya şikayet hakkı doğmaktadır.

Bu tür durumlarda Uluslararası Çalışma Örgütü Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi'ne şikayet başvurusunda bulunmak son derece kolaydır.

Tek tek kişiler kendi başlarına şikayet başvurusunda bulunamaz. Şikayetin, sözkonusu olayla doğrudan bağlantılı bir ücretli örgüt tarafından yapılması gereklidir. Örneğin, üyeleri sürülen veya cezalandırılan bir işçi veya kamu çalışanları sendikası veya bu sendikanın üyesi bulunduğu konfederasyon veya uluslararası işkolu federasyonu böyle bir başvuruda bulunabilir.

Şikayet başvurusunun kabul edilebilmesi için yazılı olarak yapılması, ücretlilerin örgütünün yetkilileri tarafından imzalanması ve bu hakların nasıl ihlal edildiğini kanıtlayan belgelerin de birlikte gönderilmesi gerekmektedir.

İngilizce veya Fransızca olarak hazırlanacak bu belgelerin gönderileceği adres de şöyledir:
Director-General, International Labour Office, CH-1211 Geneva 22, İsviçre.

Hak alma ve koruma mücadelelerinde belirleyici olan iç dinamiklerdir; ancak özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gümrük birliğine girme çabası içinde olduğu bu günlerde Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından sendikal hakları ihlalle suçlanmak, Koalisyon Hükümetinin hiç mi hiç işine gelmeyecektir. Meşru mücadelede bu aracı da kullanmakta yarar vardır.

VII. ÖZELLEŞTİRME VE İŞÇİ SINIFI

DYP-SHP İkinci Koalisyon Hükümeti programının temel özelliği, kapsamlı ve hızlı bir özelleştirmeyi ve zarar eden KİT'lerin hızla tasfiyesi ve kapatılmasını öngörmesidir.

Kapitalist dünyada yıllardır süren ekonomik bunalımın ve üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyeti devlet mülkiyeti ile özdeşleştiren bir sosyalizm modelinin çöküşünün ardından, sermaye, dünya ölçeğinde yeni bir saldırıya geçti.

⁹⁸ ILO Uzmanlar Komitesi, a.g.k., 1994, paragraf 174.

⁹⁹ ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi, a.g.k., 1985, paragraf 435.

¹⁰⁰ ILO Uzmanlar Komitesi, a.g.k., 1994, paragraf 158.

Bu saldırının araçlarından ve unsurlarından biri de, özelleştirme, kapitalist düzende işçi sınıfının kazanımlarını da ifade eden "sosyal refah devleti" anlayışının ve kapitalizmin alternatifi bir toplumsal mülkiyet ve denetime ilişkin anlayışların yok edilmesi çabasıdır.

Amaç, işçi sınıfının kapitalizm içinde elde ettiği bazı kazanımları ve mevzileri yok etmek, sınıfın gücünü azaltmaktır.

Geçmişte, işçi sınıfı saflarında, kapitalist düzende mevziler kazanmak veya alternatif bir toplumsal-siyasal-ekonomik sistem kurmak isteyenler arasında önemli çelişkiler ve hatta çatışmalar yaşandı.

İkinci Dünya Savaşı süresince, işçi sınıfının büyük özveride bulunmasına, işgal altındaki ülkelerde sosyalistlerin, komünistlerin ve sendikaların direniş hareketinde çok etkili olmasına, sosyalist-komünist alternatifi varlığına, işçi sınıfının gücüne, geniş kitlelerin reformcu "sosyal refah devleti"ni desteklemesine ve bunu mümkün kılan ekonomik büyümeye bağlı olarak, kapitalist yapı önemli değişikliklere uğratıldı. Kapitalist ülkelerde, ücretli emek ile sermaye arasındaki temel çelişkinin özünde bir değişim olmamasına karşın, karşılıklı güç dengelerine dayalı geçici mutabakatlar oluştu.

1960'lı yıllarda "sosyal refah devleti" uygulaması, birçok kişi tarafından, sosyalizmi engellemek için ortaya atılmış reformist alternatif olarak eleştiriliyordu; bu eleştiri önemli ölçüde de doğruydü. Bazı işletmelerin devlet mülkiyetine geçirilmesi ise bazan "burjuvazinin devletin mülkiyetindeki işletmeler" olarak küçümsenirdi.

Bugün sermayedar sınıf niçin sosyal devlet anlayışına böylesine saldırıyor? Niçin kamu hizmetlerini azaltmaya, kamu işletmelerini elden çıkartmaya çalışıyor?

Özelleştirme ve işçi sınıfı üzerindeki etkileri, bu genel çerçeve içinde ele alınmalıdır.

A. Gelişmiş Kapitalist Ülkeler

Dünya kapitalist sistemi 1970'li yıllarda, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin en büyük bunalımına girdi. Bu bunalımdan hala tam olarak çıkabilmiş değildir.

Bu bunalımdan çıkışın yolu olarak, işgücünün yeniden üretim maliyetinin düşürülmesi benimsendi.

İşgücü maliyeti iki ana unsurdan oluşur: İşverenin doğrudan yaptığı ödemeler, devletin işgücünün yeniden üretimine çeşitli biçimlerde yaptığı katkı.

Ülkede "sosyal refah devleti" anlayışı yerleşmişse, devletin işgücünün yeniden üretimine katkısı artar. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin parasızlaştırılması, çeşitli subvansiyonlar, v.b., ilk aşamada işverenin sırtındaki doğrudan yükü azaltır. Bu nedenle, sermayedar sınıf, ilk başlarda böyle uygulamalara çok fazla karşı çıkmayabilir.

Ancak bu kazanımlar kalıcılaştıkça ve geliştikçe, kamu kesiminin toplam ekonomi içindeki payı büyür, vergiler ve sosyal güvenlik kesintileri artar. İşçilik maliyeti içinde işçilere doğrudan yapılan ödemelerin payı azalırken, vergi ve sosyal güvenlik harcamaları biçiminde, işgücünün yeniden üretimine devletin aracılığıyla yapılan katkı payı büyür. Bu, sermayenin kontrolü dışına çıkan bir paradır ve genellikle üretim ve üretkenlikle bağlantılı değildir. Halbuki, sermayedarlar, işçilere yaptıkları ödemelerin, işçinin işletmeye sağladığı yararlarla bağlantılı olarak değişmesini isterler.

Kapitalist ekonominin bugün içinde bulunduğu bunalımda, işgücü içinde üretken olmayan kesimlerdeki istihdamın payının artmasının ve toplam sermaye içinde üretken olmayan kesimlerde yatırılan bölümün payının artmasının büyük rolü vardır.

Ayrıca, kapitalizmin irrasyonel yapısı içinde, üretken biçimde istihdam edilen emeğin giderek artan bir bölümü, insanların kendilerini yeniden üretmesinde kullanılacak malların üretimine değil, insanlık açısından yararlı olmayan malların üretimine kaymıştır.

Bu gelişim, emek üretkenliğinin acilen yükseltilmesini ve işgücünün yeniden üretim maliyetinin hızla düşürülmesini zorunlu kılmıştır.

Kapitalizm, bu bunalımdan çıkmak için, bir taraftan bilim ve teknolojiye önemli gelişmeler sağlamış; diğer taraftan, gelişmiş kapitalist ülkelerde sosyal refah devleti anlayışını yok etmeye çalışmış; bunlara ek olarak da, uluslararası işbölümünde değişiklikler yaparak, azgelişmiş ülkelerdeki ücretli emeğin daha yoğun ve doğrudan bir biçimde sömürülmesine ağırlık vermiştir.

Özelleştirme, diğer bir deyişle, sosyal refah devletinin yok edilmesi, kamunun mal ve hizmet üretim alanının daraltılması, devletin özel sektörü denetim görevinin sona erdirilmesi ve kamu işletmelerinin özel sektöre satılması, bu genel saldırının bir parçasıdır.

Sermayenin bu saldırısının son yıllarda başlamasının diğer önemli bir nedeni, sosyalizmi kurma doğrultusundaki bir modelin bazı ülkelerdeki biçiminin yıkılmasıdır. Sermaye, sosyal devleti kabullenirken, kapitalizmin emekçi sınıf ve tabakalar için yarattığı yoksulluk ve güvensizliğin alternatifini olarak ortaya çıkan bir sistemin varlığından da etkilenmişti. Bu sistemin çökmesiyle birlikte, sosyal devlete yönelik saldırılar çok daha kolaylaştı.

Sosyalizmi kurma doğrultusundaki önemli bir girişimin başarısızlıkla sonuçlanması, sermayenin, sendikalara karşı tavrını da kökten değiştirdi. Düzenin temellerini sorgulamayan ve etkinliklerini düzen-içi reformlarla sınırlayan bir sendikacılık anlayışına, komünist alternatifine karşı hoşgörüle bakan sermaye, sosyalizmi kurma doğrultusundaki bir girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, bu tavrını değiştirdi.

Bu tavır değişikliğini en iyi ifade eden kişilerden biri, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Sekreteri Enzo Friso'dur. Friso, 7 Temmuz 1993 tarihinde TÜRK-İŞ Başkanlar Kurulu'nda yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:

"Şimdi dünyada muhafazakar hükümetler ve işverenler, sendikalarla büyük bir mücadele içine girmişlerdir. Komünizmin yıkılmasından önce işverenler bizimle işbirliği yapmaya yanaşmışlardı. O zaman bize ihtiyaçları vardı. Şimdi, muhafazakar güçler, komünizmin yıkılmış olmasından yararlanarak, bunu, demokrasinin zaferi olarak değil de, piyasa ekonomisinin zaferi olarak ifade etmeye çalışıyorlar. Ve maalesef bu konuda başarı sağlamış bulunuyorlar. İnsanların çoğunluğunu piyasa ekonomisinin gereğine inandırmışlardır. Aynı zamanda, piyasa ekonomisinin uygulanmasında sendikaların engel olduğu yolunda propaganda yapmaktadırlar. Özellikle Asya kıtasında sendikalarla büyük bir mücadeleye girmişlerdir."

Sendikaları zayıflatmanın en önemli yollarından biri ise özelleştirmedir. Kamu kesiminde çalışan işçilerin çok büyük bir bölümü sendikalıdır. Özel sektör işletmelerinde ise sendikalaşma oranı düşüktür.

Uluslararası Çalışma Örgütü verilerine göre, çeşitli ülkelerde kamu kesimi ve özel kesimde çalışan işçiler arasında sendikalaşma oranı şöyledir¹⁰¹:

OECD Ülkelerinde Özel Kesim ve Kamu Kesiminde Sendikalaşma Oranı (%)

Ülke	Özel Kesim	Kamu Kesimi
İsveç	81	81
Finlandiya	65	86
Norveç	41	75
Yeni Zelanda	51	94
Lüksemburg	43	74
Avustralya	32	68
Avusturya	41	57
İngiltere	28	55
İtalya	32	54
Almanya	30	45
İsviçre	22	71
Japonya	23	56
Hollanda	20	51
A.B.D.	13	37
Fransa	8	26

Yukarıdaki çizelgeden de görüldüğü gibi, özelleştirme, sendikalaşma oranını düşürecektir. Özelleştirmenin ana amaçlarından biri de zaten sendikasızlaştırmadır.

Özelleştirme, bir taşla birkaç kuş vurmaktır. Amaç, işgücünün yeniden üretim maliyetini düşürmek ve örgütsüz işçinin belirli bir süre içinde yaratacağı değeri artırmaktır.

Kamu kesiminde işçiler, daha kolay örgütlenerek ve siyasal alandaki güçlerini de kullanarak, çeşitli hak ve özgürlükleri daha kolay kazanmaktadır. Bu durum, birkaç açıdan önemlidir.

Kamu kesiminde yoğun bir çalışma temposu genellikle yoktur. İnsanlar, daha insanca çalışma koşullarını, siyasal güçlerini de kullanarak, daha kolay yaratabilirler. Kamu kesiminde, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerine daha fazla özen gösterilir.

^Yedinci Bölümün Dipnotları

¹⁰¹ ILO, **World Labour Report-1993**, Cenevre, 1993, s.34.

Kamu kesimi, ülkede işgücü satış fiyatının belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Kamu kesiminde geçerli ücretler ve diğer çalışma koşulları, özel sektör işçileri için de uğrunda mücadele edilecek bir örnek oluşturmaktadır.

Bütün bunlara bağlı olarak, kamu kesiminde, işçilerin siyasal alandaki güç ve etkinliklerinin de gündeme gelmesiyle elde edilen her kazanım, özel sektör işçileri için de bir mevzidir. Özelleştirme ve sendikasılaştırma, sermaye açısından bu sorunları da çözecektir.

Kapitalizmin 1970'li yıllardan beri yaşadığı bunalım, 1929 Büyük Bunalımı gibi ağırlıkla bir eksik-tüketim bunalımı değildir. Bunalımın ana özelliği, kapitalizmin giderek daha da asalaklaşması, üretken olmayan alanlara kayması ve üretken faaliyet içinde insanlığın kendisini yeniden üretmesi için gerekli mal üretiminin ağırlığının azalmasıdır.

Sermayedar sınıf açısından, bu bunalımdan, sosyal refah devleti ve sendikalarla birlikte kurtulmak mümkün değildir. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerindeki deneyimin başarısızlıkla sonuçlanması da, saldırıyı hızlandırmıştır.

Bu bağlamda bir özelleştirmenin kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesi açısından sonuçları ne olacaktır?

Sınıf mücadelesi sertleşecektir. Ücretli emek ile sermaye arasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş ve refah devleti koşullarında kurulmuş dengeler ve mutabakat bozulacak, işçi sınıfı ile sermayedar sınıf arasındaki çatışmalar yoğunlaşacak, sendikalar bir süreç içinde bir yapı değişikliğine uğrayarak, daha mücadeleciler bir hale gelecektir. İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketi daha siyasal bir nitelik kazanacaktır.

B. Azgelişmiş ülkeler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını yeni kazanan birçok ülkede, devlet eliyle bir endüstrileşme çabası başladı. Sovyetler Birliği de, bu girişimleri, "kapitalist olmayan yol"dan sosyalizme ulaşabileceği umuduyla, destekledi. Bu ülkelerde ithal ikameci anlayışla endüstriler kuruldu. Ayrıca, bir refah devleti yaratılmadıysa bile, sosyal devlet doğrultusunda önemli adımlar atıldı. Kamu kesiminde hizmetler sektöründe istihdam hızla arttı. Ayrıca, işsizlik sigortasının bulunmadığı koşullarda, kamu kesimi bir istihdam kaynağı olarak değerlendirildi¹⁰². Ülkenin koşullarına göre iyi bir eğitimden geçen birçok insan, "devlet kapısı"nda rahatlıkla işe başladı.

1970'li yıllarda dünya kapitalist sistemini saran ekonomik bunalım, azgelişmiş ülkelerin uluslararası işbölümündeki rolünü değiştirdi. Azgelişmiş ülkeler, uluslararası sermaye açısından, hammadde kaynağı ve pazar olmanın çok ötesinde, ucuz işgücü kaynağı olarak önem kazandı. Çokuluslu şirketler, üretimlerini işgücünün ucuzluğuna büyük önem vererek, ülkeler arasında kaydırmaya başladı. Birçok bölgede, işgücü maliyetinin olağanüstü ölçüde düşük olduğu serbest bölgeler kuruldu.

Uluslararası sermaye, azgelişmiş ülkeleri bir borç batağına da sürükleyerek, sömürsünü yoğunlaştırdı. Ancak, borç anapara ve faiz ödemeleri gündeme geldiğinde, bunlarda aksama olmaması için, kamu harcamalarının kısılmasını, kamu işletmelerinin elden çıkarılarak gerekli ödemelerin zamanında yapılmasını istemeye başladı.

Azgelişmiş ülkelerin birçoğunda yaşanan bu süreç, sosyal devlet doğrultusundaki çabaların yok edilmesi ve kamu işletmelerinin elden çıkarılması kapsamındaki bir özelleştirmenin, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından istikrar programları içinde dayatılması sonucunu doğurdu.

Dünya Bankası tarafından 1992 yılında yayınlanan **Özelleştirme, Deneyimin Dersleri** isimli kitapta şu öneriler yer almaktadır:

"Mülkiyette bir değişiklik olsun veya olmasın, kamu işletmelerinin verimliliğini artırmak için işçi çıkartmaları genellikle gereklidir."¹⁰³

"Fazla işgücü sorununu doğrudan doğruya ve hızla çözümlen."¹⁰⁴

Özel sektörde, özellikle iş güvencesinin olmadığı ve işçilerin sendikasız bulunduğu koşullarda, işçiler çok daha yoğun bir biçimde çalıştırıldıkları için, kamu kesimindeki işçilerin göreceli "fazlalığından" söz etmek olanaklıdır. Dünya Bankası uzmanlarına göre, "fazla işçileri" çıkarma görevi yerine getirilirken, özel sektörün yıpranması önlenmeli, işçilerin tepkisinin hedefi sermayedar sınıf değil, gerektiğinde değiştirilebilecek hükümetler olmalıdır¹⁰⁵. "Büyük ölçekli işçi çıkarmayı en iyi gerçekleştirme, satış öncesinde devlet tarafından başarılabilir."

¹⁰² Bu konularda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. ILO, **World Labour Report-1989**, Cenevre, 1989.

¹⁰³ Kikeri, S., Nellis, J., Shirley, M., **Privatization, The Lessons of Experience**, World Bank, Washington, D.C., 1992, s.59.

¹⁰⁴ Kikeri ve diğerleri, a.g.k., s.57.

¹⁰⁵ Kikeri ve diğerleri, a.g.k., s.58.

İşçilerin direnişini kırmanın bir yolu, özelleştirmeyi, çok daha kötü bir seçenikle birlikte sunarak, "ehven-i şer" olarak özelleştirmenin seçilmesini sağlamaktır¹⁰⁶: "İşçilerin, özelleştirmenin alternatifinin işletmenin tasfiyesi olduğunu anladıkları durumlarda, işçilerin muhalefeti susturulmaktadır."

İşçilerin direnişini kırmak için toplu ödemelerin kullanılması da önerilmektedir¹⁰⁷: "Çekici işten çıkarma tazminatı uygulamaları muhalefetin azaltılmasında yardımcı olmuştur... İşten çıkarılan işçiler, birçok ülkede yasalarca öngörülen tazminatı aşan işten çıkarma tazminatlarından yararlanmıştı."

Dünya Bankası, işçilere ilk bakışta çekici gibi gözükken bu toplu ödemelerin veya işsizlik sigortası gibi uygulamaların, geçiş dönemine ilişkin geçici bir ek maliyet olduğunu bilincindedir¹⁰⁸: "İşten çıkarma tazminatı, geçiş sürecine özgü bir maliyettir."

Bütün bu önerilenler de işçileri yeterince ikna etmiyorsa, işçilerin işletmeye ortak olduklarını zannetmelerini sağlayacak bir başka uygulama gündeme getirilmektedir:

"Son olarak, özelleştirmeye destek sağlamak amacıyla, ücretli çalışanların mülkiyete ortak oldukları programlar kullanılabilir. Birçok hükümet, ücretli çalışanların düşük fiyatlarla ve uygun kredi koşullarıyla alabilmesi amacıyla hisse senetlerinin yüzde 5 ile yüzde 20 arasında değişen bir bölümünü ayırmaktadır. Ücretli çalışanların daha yüksek oranlarda mülkiyete katılması, istihdamın ve ücretlerin yeniden biçimlendirilmesinde zorluklara yol açabilir ve yatırımcıları çekmeyi zorlaştırır."¹⁰⁹

"Özelleştirmeden korkan veya özelleştirmeye karşı çıkan işçilere, yeni özelleştirilmiş şirketlerde parasız veya düşük bedelli hisse senedi biçiminde 'tatlandırıcılar' sağlanabilir."¹¹⁰

Oyun son derece açık oynanmaktadır. Özelleştirmenin ve onun bir biçimi olan taşeronlaşmanın amacı, kamu sektöründe istihdamı azaltmak, işçileri sendikasızlaştırmak, sendikaları zayıflatmak, özel sektör işçisinin örnek alacağı çalışma ve yaşama koşullarını ortadan kaldırmaktır. Dünya Bankası raporu, başarılı özelleştirme örneklerinden biri olarak Japon Ulusal Demiryolları'nı göstermektedir.

Japon Ulusal Demiryolları işletmesinde 1983 yılında 385 bin işçi çalışırken, 1990 yılında bu sayı 191 bine indirilmişti. Bu süreçte, demiryolu işçilerinin sık sık başvurdukları eylemler, kamuoyunu özelleştirmenin zorunluluğu konusunda ikna etmede etkili bir biçimde kullanıldı¹¹¹.

Geniş kapsamlı bir özelleştirmenin de parçasını oluşturduğu bu gelişmeler, az gelişmiş ülkelerde işçi sınıfı ile yerli ve uluslararası sermaye arasındaki çelişkilerin keskinleşmesi, işçi sınıfının kendiliğindenci sınıf hareketinin hızla gelişmesi sonucunu doğurdu ve doğuruyor. Az gelişmiş ülkeler, ulusal kurtuluş hareketleriyle de, işçi sınıfının gelişen mücadelesiyle dünya gündeminde yer almaya başlıyor.

C. Türkiye

Türkiye'de ise, sermayenin bugün özelleştirmeye çalıştığı kamu işletmeleri ve sosyal devlet biraz daha farklı bir süreçten geçti.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ardından ve özellikle 1929 bunalımı sonrasında, Türkiye'de, uluslararası sermayenin dayattığı uluslararası işbölümünün dışında bir endüstrileşme çabası başladı. Bu endüstrileşme, bazı yanlarıyla yerli sermayeyi, bazı yanlarıyla halkı, bazı yanlarıyla da doğrudan doğruya devleti güçlendirmeyi amaçlıyordu.

Kurulan bazı işletmelerin amacı, yerli sermaye için ucuz sanayi girdisi üretmek ve vasıflı işçi yetiştirmektir. Türkiye'de sermaye birikiminin ana kaynaklarından biri, kamu işletmelerinden maliyetinin altında fiyatlarla satın alınan girdilerle yapılan üretimden sağlanan karlar veya kamu işletmelerinden çok ucuza kapatılan malların piyasaya yüksek fiyatla sürülmesinden elde edilen büyük kazançlardı. Ayrıca, kamu işletmeleri, gerek işbaşında eğitimle, gerek çırak okullarıyla, özel teşebbüsün gereksinim duyduğu nitelikli işgücünün yetiştirilmesine büyük katkılarda bulundu.

Kurulan bazı işletmelerin amacı, kumaş, sigara, çay ve şeker gibi halkın temel tüketim mallarını ucuza üretmek, halkı, "nefes aldığımız havayı bile bir meta haline" getirme niyet ve çabasında olan vurguncu tüccarın elinden kurtarmaktı. Bu yolla, kar amacıyla, değil, halkın temel gereksinimlerinin karşılanması ve piyasa kuralları dışında fiyatlandırılması amacıyla mal ve hizmet üretimine girildi. Bu kamu işletmelerinde çalışan ücretlilere, günün

¹⁰⁶ Kikeri ve diğerleri, a.g.k., s.59.

¹⁰⁷ Kikeri ve diğerleri, a.g.k., s.59.

¹⁰⁸ Kikeri ve diğerleri, a.g.k., s.60.

¹⁰⁹ Kikeri ve diğerleri, a.g.k., s.60.

¹¹⁰ Kikeri ve diğerleri, a.g.k., s.76.

¹¹¹ Kikeri ve diğerleri, a.g.k., s.19.

koşullarına göre oldukça iyi ücretler ödendi; özel sektördeki göre daha iyi çalışma koşulları sağlandı. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin kamu eliyle yaygınlaştırılması da bu sürecin bir parçasıydı.

Bazı kamu işletmelerinin kurulmasının amacı ise, belirli stratejik alanlarda devletin hakimiyetinin sürdürülmesiydi. Silah, demir-çelik, kömür üretimi ve PTT hizmetleri alanında bu anlayış belirleyici oldu.

1946 ve özellikle 1950 sonrasında ise, siyasal partilerin kitle desteği sağlama çabasının bir parçası olarak, yatırımın verimliliği açısından fazla ince elenip sık dokunmadan, işletmeler kuruldu ve siyasal parti yandaşları buralarda istihdam edilmeye başlandı.

Genel olarak kamu kesiminde ve özel olarak kamu işletmelerindeki istihdam, sınıf çelişkilerini yumuşatan, işçi sınıfının bazı kesimlerini sınıfın bütününe mücadelelerinden kopararak, kapitalist sistemle bütünleştirmeyi amaçlayan bir işlev de gördü.

Diğer taraftan, birçok yörede ilk kuşak işçiler, kamu işletmeleri sayesinde ortaya çıktı.

Kamu kesimi ve özellikle kamu işletmeleri, Türkiye'de işçi sınıfının ortaya çıkmasında ve önce kısa vadeli kesimsel çıkarlar etrafında örgütlenmesinde önemli ölçüde etkili oldu. Kamu kesimi işçileri, ayrıca, siyasal alandaki güçlerini ve etkilerini, sınıfın kendi çıkarları doğrultusundaki bağımsız siyasal hareketi etrafında olmasa bile, mevcut partilerin içinde kullanılmasını da öğrenmeye başladılar.

12 Eylül darbesi öncesinde, kamu kesiminde memur statüsünde çalışan ücretlilerin önemli sorunları vardı. İşçi statüsünde çalışan ücretliler ise, genel ücret ve yan ödemeler düzeyi, yasaların uygulanması, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri, toplu iş sözleşmelerinde çalışma yaşamına ve işyerinde yönetime katılmaya ilişkin kapsamlı maddelerin yer alması açılarından önemli haklar elde etmişlerdi.

12 Eylül darbesi, işgücünün yeniden üretim maliyetinin düşürülmesi açısından, öncelikle kamu kesiminde etkili oldu.

Kamu kesiminde ücretlerin satınalma gücü hızla düşürüldü. Ücretlilerin sayısı azaltıldı. Sendikasılaştırma amacıyla "sözleşmeli personel" türü yeni istihdam biçimleri yaratıldı. İhtiyaç fazlası eratin kamu kesiminde çalıştırılmalarına ilişkin hukuksal düzenlemeler yapıldı.

Ayrıca, Anayasanın emrettiği "sosyal devlet" olma doğrultusundaki ufak adımlar bile hızla etkisiz kılınmaya çalışıldı. Kamu harcamaları içinde sosyal amaçlı harcamaların payı azaltıldı.

Ancak, işçi sınıfının 1989-1993 dönemi mücadelesinin başarıları, uluslararası sermayeyi, hızlı ve kapsamlı bir saldırıya zorladı.

DYP-SHP İkinci Koalisyon Hükümeti Programı'nın belkemiğini kapsamlı bir özelleştirme oluşturmaktaydı.

24 Ocak İstikrar Programı ilan edildiğinde, birçok sendikacı, programın kendisi açısından getireceği sonuçları değerlendirememiş, istikrar programı karşısında ya susmuş, ya da bu programın olumsuz etkilerini çeşitli ilişkiler aracılığıyla silebileceğini sanmıştı.

Günümüzde de benzer bir durum söz konusudur. Özelleştirme, yalnızca KİT'lerin satışı değil, sosyal devlet doğrultusundaki tüm girişimlerin ortadan kaldırılması biçiminde gelişmektedir.

Özelleştirmenin bir biçimi, taşeronlaşmadır.

Özelleştirmenin bir biçimi, kamu kesimindeki üretim kapasitesini atıl bırakmak, işleri müteahhitlere veya fabrikalara ihaleyle vermek veya gereksinimleri ithalatta karşılamaktır.

Kamu kesiminde rasyonel yatırımlar yapmamak da özelleştirmenin zeminini hazırlamaktır.

Kamu kuruluşlarının birbirinden bağlantısız üretimde bulunması ve mal alımlarında özel sektörü tercih etmeleri de özelleştirmedir.

Devletin piyasada fiyat oluşumuna müdahaleyi tekelci sermayeye devretmesi de özelleştirmenin bir biçimidir.

Kamu işletmelerinde mal ve hizmet üretiminde, ana amacı karını azamileştirmek olan bir patron gibi hareket edilmesi de özelleştirmedir.

Sosyal sigortaların yerini özel sigortaların, devletin parasız eğitiminin yerini, devletin paralı eğitiminin veya tümüyle özel eğitimin alması da özelleştirmedir. Sosyal Sigortalar Kurumu sağlık tesislerine tazminatsız olarak el konulması ve bunların özel sektöre kiralanması da özelleştirmenin tehlikeli bir türüdür.

Devletin, çalışma yaşamına ilişkin asgari standartları koymaktan ve bunları denetlemekten vazgeçmesi ve bu konularda, işverenlerin ifade ettiği biçimiyle, "esnekleşmesi" de, özelleştirmenin toplumsal alandaki biçimlerinden biridir.

KİT'lerin karlılarının satılması, zarar edenlerinin tasfiye edilmesi de, özelleştirmenin en fazla dikkat çeken biçimidir.

Sermayenin amacı, işgücünün yeniden üretiminin maliyetini iyice düşürmek, bunun için de sendikasızlaştırmaktır, sosyal devlet anlayışını ve bunun sınırlı uygulamasını ortadan kaldırmaktır.

Bu yaklaşımın sınıfsal özüne ve sermayenin propaganda amacıyla öne sürdüğü tezlerin dayanaksızlığına ayrıntılı olarak değinmeye gerek yoktur. Ele alınması gereken nokta, bu yeni saldırının ülkemizde sınıflar arasındaki ilişki ve çelişkiler açısından yaratacağı sonuçtur.

24 Ocak kararlarının açıklanmasından iki yıl, 12 Eylül darbesinden birbuçuk yıl sonra yayınlanan bir kitabımın son paragrafı şöyledir¹¹²:

"Bu ayrıntılı tablo, tüm olumsuzluklarına karşın, kanımca karamsarlık yaratmamalı. Tam tersine, işçi hareketinin kendi uzun dönemli öz çıkarları doğrultusundaki en geniş birliğinin sağlanmasında yaşanan son iki yılın büyük katkısı olacağına inanıyorum. İnsanlar ve toplumlar genellikle yaşayarak, deneyimlerin sıkıntılarında pişerek öğreniyor, gelişiyor. Türkiye'de ücretlerinden başka gelir kaynağı olmayan milyonlarca insanın ilk kez bu denli yaygın, kapsamlı ve büyük boyutta yaşadığı yoksullaşma, daha güzel günleri yaratabilmenin tek yolunun işçilerin kendi çıkarları için en geniş birliğini sağlamalarından geçtiğini öğretebiliyorsa, geleceğe umutla bakabiliriz."

Özelleştirmenin sonuçları açısından da bu değerlendirme yinelenebilir.

Bugün sendikacılık hareketi, yeni bilinç sızramaları öncesinde sık sık görülen bir kararsızlık dönemi yaşıyor. İşçi sınıfı, kendiliğinden sınıf olmaktan, kendisi için sınıf olma sürecinde yeni adımlar atıyor.

Bir dönem, amaç, toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla ekonomik kazanımlar elde etmektir. Ancak, bu mücadele verilirken, tek tek işyerlerindeki mücadelenin yetersizliği, sınıfın geniş kesimlerinin birlikte davranmasının zorunluluğu ve ekonomik ve siyasal mücadelenin bütünlüğü anlaşıldı. Özellikle 1989, 1991, 1993 ve 1994 eylemlerinde, siyasal iktidarın ve bazı durumlarda da sermayenin hedef alınması, önemli bir gelişimin ifadesiydi.

Sermaye, 1989-1994 döneminde işçi sınıfının ve sendikaların başarısına daha üst düzeyde bir saldırıyla yanıt verdi. Özelleştirme, uluslararası sermayenin politikasının bir parçasıdır. Bu karşı-saldırının önemli unsurlarından da biridir.

Özelleştirmeye ve taşeronlaşmaya karşı, demokratik hak ve özgürlükler ile iş güvencesi için mücadele bir bütünlük oluşturmaya başladı. Sınıfın çeşitli kesimleri (kamu işçisi, özel sektör işçisi, memur, sözleşmeli personel ve işçi statüsündeki ücretliler; toplu sözleşme görüşmesi süren ve toplu sözleşmesi bağlanmış işçiler), bir bütünlük içinde siyasal iktidara karşı karşıya geldiler.

İşçiler, özelleştirmenin doğrudan doğruya işçi sınıfına yönelik bir saldırı olduğunu yaşayarak öğreniyorlar. Günümüzde Parlamento'da temsil edilen siyasal partilerin tümü ise özelleştirmeyi savunuyor; özelleştirmenin bazı ayrıntılarını tartışmakla yetiniyor. Özelleştirme, işçi sınıfının siyasallaşmasına, Parlamento'da temsil edilen siyasal partilerden bağımsızlaşmasına ve kendi bağımsız siyasal sınıf örgütünü yaratma ihtiyacını daha yoğun bir biçimde hissetmesine yol açmaktadır.

D. Özelleştirme Masalları ve Yanılsamalar

Günümüzde özelleştirme yanlılarının yaymaya ve herkesi sanki mutlak doğrularmış gibi, inandırmaya çalıştığı bazı iddialar söz konusudur. Bunların en yaygınlarına ve bazı başka sorulara bakmakta yarar vardır:

1. "Devlet Beceriksiz" mi?

Özelleştirme yandaşlarının iddialarından biri, devletin şirket yönetmeyi bir türlü beceremediği, bu nedenle de bu işi özel sektöre bırakması gerektiğidir.

Bu görüşü ileri sürenlere verilecek en kestirme yanıt şudur: "Bir şirketi bile gerektiği gibi yönetemeyenlere, can ve mal güvenliğimizi, özgürlüğümüzü, sağlığımızı, çocuklarımızın eğitimini, geleceğimizi, vergilerimizi, sosyal sigorta primlerimizi, v.b. nasıl emanet edebiliriz?"

¹¹² Koç, Y., **24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler, 1980-1982**, Yol-İş Fed.Yay., Ankara, Nisan 1982, s.168.

İşin ilginç yanlarından biri, bugüne kadar devleti en fazla yücelten bazı muhafazakar çevrelerin, sermayenin özelleştirme programı sonrasında takındıkları devlet karşıtı tavrıdır.

Ayrıca, devlet desteğiyle kurtarılan özel sektör şirketlerini bilen biri için, özel sektörün büyük başarılarından söz etmek pek inandırıcı değildir.

2. "Özelleştirme devletin diktasına son verip, demokrasi mi getirecek?"

Özelleştirme yandaşlarının diğer bir iddiası, özelleştirme ile devlet tekellerinin sona ereceği, liberal ekonominin, serbest rekabetin ve demokrasinin gelişeceği.

Özelleştirme sonucunda liberal ekonomi ve serbest rekabet değil, yerli ve yabancı özel tekellerin daha da yoğunlaşmış hakimiyeti gelecektir. Demokratikleştirilen bir ülkede, devlet mülkiyetindeki işletmelerin de demokratikleştirilmesi ve halkın çıkarları doğrultusunda işletilmesi olanaklıdır. Ancak, yerli ve yabancı özel tekelleri demokratikleştirmek mümkün değildir.

Özelleştirme, liberal ekonomiyi ve serbest rekabeti getirmeyecek, aksine tekeli sermayenin hakimiyetini artıracaktır. Özelleştirme demokrasinin gelişmesine katkıda bulunmayacak, aksine demokrasinin gelişmesine engel olacaktır.

3. "Özelleştirme engellenemez bir rüzgar veya dalga mı?"

Özelleştirme yanlılarının yaratmaya çalıştığı bir hava, özelleştirmenin dünyada hakim olan bir rüzgar olduğu, kesinlikle engellenemeyeceği, mutlaka kabullenilmesi gerektiğidir.

Herhangi bir mücadeleden galip çıkabilmesi için, önce galip gelenebileceğine inanılması gerekir. Hasmını, daha işin başında savaşı kaybedeceğine ve bu nedenle de direnmenin gereksizliğine ikna edebilen, mücadeleyi kazanır. Özelleştirme konusundaki propagandanın amacı budur.

Özelleştirme, halkın örgütlü gücüyle ve mücadelesiyle engellenebilecek bir sermaye politikasıdır.

Özelleştirme, etkenlik ve verimlilik konusundaki teknik bir sorunun teknik düzeyde bir çözümü değil, sermayedar sınıfın kendi bunalımını aşmak için gündeme getirdiği bir sınıf politikasıdır.

4. "Özelleştirmeyi engelleyemeyeceksek, özelleştirmeye hiç karşı çıkmayalım" mı?

Bu konudaki iyi niyetli bir görüş de şudur: İşçi sınıfının bugünkü örgütlü gücü, sermayenin bu alandaki politikasını tümüyle engelleyemiyorsa, özelleştirmeye karşı çıkmamak, kamuoyu önünde yıpranmamak gerekir. 1983 yılında Halkçı Parti Genel Başkanı Necdet Calp, "köprüyü sattırmam" dediğinde bir işe yaradı mı?

Bu görüşe de katılmak olanaklı değildir. Bugün kapitalist düzenin birçok adaletsizliği henüz engellenememektedir. Ancak yine de bu adaletsizliklere karşı mücadele sürmektedir. Bugün engellemeye gücün yetmediği yanlışlıklara ve adaletsizliklere bugünden karşı çıkılmazsa, bunları gelecekte önleyebilecek güce hiçbir zaman ulaşılamaz.

5. "Özelleştirme yalnızca KİT'lerin satışı mıdır?"

Özelleştirme konusundaki tartışmalar, genellikle, yalnızca KİT'lerin satışı ile sınırlandırılmaktadır. Halbuki özelleştirmenin diğer biçimleri en az KİT'lerin satışı kadar önemlidir. 1982 Anayasasının 2. maddesi şöyledir: "Türkiye Cumhuriyeti... sosyal bir hukuk devletidir." Anayasasının 4. maddesi ise, 2. maddede yer alan "Cumhuriyetin nitelikleri... hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez" hükmünü getirmektedir. Özelleştirme ile, 1982 Anayasasının bu maddeleri de ihlal edilmektedir.

6. "Özelleştirme ile sağlanan hizmetin kalitesi yükselecek, güvenilirliği artacaktır."

Demokratik bir denetim altında işleyen kamu kuruluşlarında üretilen malların ve sunulan hizmetlerin amacı, halka hizmettir. Özel sektörün faaliyetinin amacı ise kardır. Örneğin, sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesiyle, koruyucu hekimlikte büyük bir gerileme gözlenmektedir. Türkiye'de sürücü belgelerinin özel sektör kursları eliyle verilmesi uygulamasının, yollardaki can güvenliğini nasıl olumsuz etkilediği yaygın olarak gözlenmektedir.

7. "Özelleştirme ile elde edilen kaynaklar işsize iş, esnafa kredi, emekliye yeni hak sağlanmasında mı kullanılacak?"

Sermaye, her alanda olduğu gibi, bu alanda da örgütlü işçileri diğer toplumsal sınıf ve tabakalardan tecrit etme çabası içindedir. Bu nedenle, örgütlü işçilerle diğer toplumsal sınıf ve tabakaların çıkarlarının uzlaşmaz biçimde çelişkili olduğu yalanı yayılmaya çalışılmaktadır. Özelleştirme konusunda uygulanan politika da budur.

Bugüne kadar özelleştirme ile elde edilen kaynakların nereye kullanıldığının anlatılması, bu gerçekdışı iddianın çürütülmesinde kullanılabilir etkili bir yoldur. Ayrıca, hangi yeni yatırımların programlandığı, özelleştirilen hangi kuruluşların gelirinin esnafa kredi olarak verileceği ve emeklilerin sorunlarını iyileştirici hangi projelerin geliştirildiği gibi somut sorular, sermayenin bu propaganda malzemesini de etkisiz kılacaktır. Çünkü iddia gerçekdışıdır.

Günümüzde özelleştirmeye karşı çıkanların da bazı yanlısamları vardır.

8. Her kamu kuruluşu halkın yararına mıdır?

Türkiye'de kamu kurum ve kuruluşları başlıca iki amaçla kurulmuş ve işletilmiştir: (1) Halkın temel gereksinimlerini karşılamak, istihdam yaratmak ve böylece onların desteğini almak, (2) Türkiye'de sermayedarları desteklemek.

Genel ve katma bütçeli kuruluşların yönetiminde, KİT'lerde, belediyelerin ve tarım satış kooperatifleri birliklerinin yatırımlarında, öncelikle sermayenin desteklenmesi kaygısı önemli olmuştur. Bu kuruluşlar teknik personel yetiştirmiş, özel sektöre aktarmıştır. Bu kuruluşlar temel girdileri üretmiş, maliyetinin altında fiyatlarla özel sektöre devretmiştir. Bu kuruluşlar, özel sektörün piyasada satamadığı malları satın almıştır. Bu kuruluşlar, siyasi iktidarların yandaşları için arpalık olarak kullanılmıştır. Bu kuruluşların bir bölümü, geri teknolojilerle ve uygun olmayan bölgelerde kurulmuştur.

Günümüzdeki kamu kesiminde işletmelerin tümünün halkımızın yararına kurulduğunu ve işletildiğini ileri sürmek mümkün değildir. Özelleştirme saldırısı karşısında böyle bir katı savunma tavrını kabullenmek, Türkiye'de günümüze kadar iktidarda bulunan siyasi partilerin kamu kesimindeki yatırım politikalarını onaylamak ve özelleştirmeye karşı mücadeleyi baştan kaybetmek anlamına gelecektir.

Halkımızın yararına çalışmayan kamu kurum ve kuruluşlarının halkımızın yararına çalışır hale getirilmesi; bu mümkün değilse de, bu kuruluşlarda çalışanların güvenceleri sağlandıktan sonra, bunların tasfiyesi tartışılmalıdır.

9. Devlet mülkiyetinin tek alternatifi özel mülkiyet midir? Özel mülkiyetin tek alternatifi devlet mülkiyeti midir?

Devletin demokratikleştirilmesi ölçüsünde, devlet mülkiyeti halkın yararına çalışan en iyi toplumsal mülkiyet biçimidir. Ancak, özel mülkiyetin tek alternatifi devlet mülkiyeti de değildir. Alternatif toplumsal mülkiyet biçimlerinin de tartışılmasında yarar vardır.

E. "Yapay Proletarya" ve Özelleştirme:

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin bugününü ve özellikle de 1970'li yıllardaki durumunu kavrayabilmek için, Engels'in "yapay proletarya" kavramını kullanmak gereklidir.

Engels, "yapay proletarya"nın, toplumdaki gerginliği azaltmak ve oldukça düşük harcamalarla iktidarın "kitle tabanını" genişletmek amacıyla, özellikle bayındırlık işlerinde istihdam edilen iyice vasıfsız işçilerden ve hatta ağırlıklı lumpner proleterlerden oluştuğuna ve bunların hükümete bağımlı olduğuna işaret etmektedir¹¹³.

Türkiye'de özellikle 1975-1980 döneminde kamu kesimi işyerlerine iktidardaki siyasal partinin veya partilerin yandaşlarının doldurulmasıyla, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinde büyük çarpıklıklar ortaya çıkmıştı. Genel ve katma bütçeli kuruluşlarda, kamu iktisadi teşebbüslerinde, tarım satış kooperatifleri birliklerinde ve belediyelerde, işe gitmeyen veya işe gitse bile, sırtını dayadığı siyasal parti aracılığıyla işyerinde gerektiği gibi çalışmayan, "işçi" veya "memur" statüsünde bir kesim oluşmuştu. Bu kesim, siyasal ilişkilerini de kullanarak, çeşitli sendikaların yönetimlerine gelebiliyor ve yönetimlere geldikten sonra da, kamu işvereniyle işbirliği içinde, yerini kolay kolay bırakmıyordu.

Siyasal partiler, kamu kurum ve kuruluşlarını sermayenin çıkarları doğrultusunda etkili bir biçimde kullandılar. KİT'lerde üretilen temel girdiler, maliyetlerinin altında fiyatlarla özel sektöre aktarıldı. Özel sektörün ürettiği veya ithal ettiği ürünler, gerçek fiyatlarının üstünde fiyatlarla kamu kurum ve kuruluşlarına satıldı. Ancak bu partiler, iktidarda kalabilmek için iktidarın nimetlerinin küçük bir bölümünü, sendikalarda da etkili olacak bir yapay proletarya yaratmada kullandılar.

24 Ocak 1980 İstikrar Programı ve 12 Eylül darbesi sonrasında kamu kesiminde yapay proletarya olgusu küçülmüştü. İktidarda kalmak için halk içinde siyasal örgütlülüğe ve oya gereksinimi olmayanlar, kamu kaynaklarını lumpenlere aktarmak yerine, sermayeye aktarmayı tercih etti. Bu dönemde, kamu kesiminde gerçekten çalışanların bile sayısı azaltıldı. Kamu kesiminde çalışanlar, 1979-1980 yıllarında 3-4 kişinin yaptığı işin, 1987-1988 yıllarında 1-2 kişi tarafından yapıldığını iyi hatırlayacaktır.

¹¹³ Aktaran, . Ponomarev, B.N. v.d., **The International Working-Class Movement**, Vol.I, Progress Publishers, 1980, s.663.

Ancak, özellikle 1991 ve sonrasında bazı kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmadan para alan sözde "işçi"lerin sayısında bir artış görüldü. Birçok işyerinde, çalışan ve aldığı çok daha fazlasını yaratan ve hak eden işçiler ile, sırtını siyasal partilere dayamış, aydan aya gelip maaşını alan sözde "işçi"ler arasında önemli çelişkiler gelişti.

Hükümetin, özelleştirmeyi kamuoyunun gözünde haklı ve meşru kılabilmek için attığı bazı adımlar ise, işçi sınıfının bir kesimini yapay proleterleştirdi.

Hükümetler, özelleştirmeyi kamuoyunun gözünde haklı gösterebilmek amacıyla, kamu kesiminde yatırımları durdurdu, kamu kesimini çökertmeye çalışıyor. Geçmişte kamu kesimi işçileri tarafından gerçekleştirilen birçok mal üretimi ve hizmet sunumu, günümüzde ihale yoluyla özel sektöre yaptırılıyor. Tasarruf gerekçesiyle çeşitli kamu kuruluşlarında iş makinelerinin kullanacağı mazot verilmiyor. Ayrıca, aynı gerekçeyle yedek parça alımı durdurulduğu için birçok iş makinesi çalıştırılmıyor. Kamu kesiminde örgütlü sendikalar ve yürürlükteki toplu iş sözleşmeleri nedeniyle işten çıkarılmayan bu işçiler ise "yatırılıyor," tembelleştiriliyor. Kamu kesimini batırmak isteyenler, üretken kamu işçilerinin bir bölümünü üretimden kopardı ve yapay proletaryaya dönüştürdü.

Ancak bu durum geçicidir. Dünya kapitalist sisteminin süreklilik kazanan bunalımı, Türkiye'de yaşanan bunalım ve Sovyet deneyiminin çökmesinin ardından saldırıları pervasızlaşan sermaye, yapay proletaryaya uzun süre tahammül edemez ve etmez. Özelleştirilseler de, özelleştirilmeseler de, kamu kesimindeki yapay proletaryaya oldukça kısa bir süre içinde kaybolacaktır.

VIII. İŞÇİLERİN VE SENDİKALARIN YATIRIMLARI VE ÖZELLEŞTİRMEYE ALTERNATİF ARAMA ÇABALARI

A. İşçilerin ve Sendikaların Yatırımları

Özelleştirme tartışmalarıyla birlikte gündeme gelen bir öneri, işçilerin, sendikaların veya işçilerin katkılarıyla oluşmuş vakıfların veya kurumların, KİT'leri satın almasıdır. Ancak sorun çok daha kapsamlıdır. Bu konuda bazı değerlendirmeler yapabilmek için, Türkiye'deki örnekler çok kısa bir özet biçiminde bakmakta yarar vardır. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi, bu konuda Türkiye'de kamuoyu tarafından çok az bilinen önemli bir deneyim birikimi söz konusudur. Aşağıda özetle sunulan deneyimlerin herbiri, ayrı bir çalışma konusu olacak kadar önemlidir.

Bu girişimlerde yöntemlerden biri, tek tek işçilerin kendilerinin doğrudan hisse senedi sahibi olmasıdır. İkinci yöntemde, sendikalar hisse sahibidir. Üçüncü uygulama, işçilerin ve memurların gönüllü veya zorunlu olarak oluşturdukları vakıf, yardımlaşma sandığı veya benzeri kurumların işletme kurması veya kurulu işletmelerden hisse almasıdır. Dördüncü bir uygulama ise, işverenin yükümlülüklerini yerine getirmemesi ve hatta bazan işyerini bırakıp kaçması durumunda, işçilerin fiilen işyerini kendi başlarına işletmesidir.

(1) İşçi - Memur Bankaları

Bir dönem işçi bankaları dünyanın çeşitli ülkelerinde yayılmıştı. Almanya'da ve Kuzey Amerika'da 1920'li yıllarda, daha sonraki yıllarda ise Japonya'da, Latin Amerika'da ve Karayibler'de işçi bankaları kuruldu. Türkiye'de ise bu konuda saptayabildiğim ilk girişim, 1949 yılında Zonguldak'ta Amele Birliği'nin parası ile bir İşçi Emlak Bankası kurma talebidir¹¹⁴. TÜRK-İŞ tarafından 1953 yılında yayımına başlanan Bülten'in ilk sayısında da bir işçi bankasının kurulması tartışması vardı¹¹⁵. İstanbul Yol-İş Sendikası ise, 1973 yılında sendikaların biraraya gelerek bir işçi bankasının kurulmasını önermekteydi: "Bu banka işçilerin yoğun olduğu belli merkezlerde tüketim kooperatifleri kurar. İşçiye kredi verir. Fabrika yatırımı yapar. İşçinin mesken sorununu çözümlenecek tesisler kurar. Bir sendikanın grevinde sendikalara kredi yardımı yapar. Burjuvazinin tekelinden kurtulma olanağı doğar."¹¹⁶ TÜRK-İŞ'in 1979 yılı Nisan ayında toplanan genel kurulunda da, Şeker-İş Mali Sekreteri Adnan Özkaya'nın önerisi üzerine, Türk-İŞ'in bir banka kurması konusunda tavsiye kararı alındı¹¹⁷.

§ekizinci Bölümün Dipnotları

¹¹⁴ Zonguldak Maden İşçileri Sendikası 1949 yılında Bakanlarla yaptığı görüşmede, "Amele Birliği'nde mevcut üç milyon lira civarındaki para ile bir İşçi Emlak Bankası kurulmasını" istedi. Karahasan, Ömer, **Türkiye Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası**, Ankara, 1978, s.320.

¹¹⁵ TÜRK-İŞ Bülteni'nde anket sorularından biri şöyleydi: "Bir İşçi Bankası'nın kurulabilmesi nasıl mümkün olabilir ve işçi arkadaşların iştiraki sağlanabilir mi?" **TÜRK-İŞ Haber Bülteni**, Sayı 1, Mayıs 1953, s.6.

¹¹⁶ İstanbul Yol-İş, "İşçi Bankası Kurulmalıdır," **Yeni Ortam**, 6.9.1973.

¹¹⁷ **Cumhuriyet**, 21.4.1979.

Türkiye'de ücretlilerin katkılarıyla 1950'li yıllarda bazı bankalar kuruldu.

a) İşçi Kredi Bankası A.Ş.

İşçi sınıfı tarihimizin incelenmemiş konularından biri de, Kayseri'de 1953 yılında kurulan İşçi Kredi Bankası'dır. İşçi Kredi Bankası A.Ş.'nin kurulmasına Bakanlar Kurulu'nun 2 Eylül 1953 günlü kararıyla izin verildi ve Banka'nın anasözleşmesi Ekonomi ve Ticaret Vekili tarafından 20 Ekim 1953 tarihinde onaylandı¹¹⁸. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise 4 Ocak 1954 günü İşçi Kredi Bankası'nı açtı.

Bankanın kaynağı, Sümerbank Kayseri Fabrikası'nda oluşturulmuş bulunan Sümerbank İşçileri Yardımlaşma Sandığı'na kadar uzanıyordu. Yardımlaşma Sandığı toptan mal alıp işçiye satıyordu. Sümerbank fabrikasındaki işçiler bu dönemde bir konut kooperatifi de kurmuşlardı¹¹⁹. Yardımlaşma Sandığı'nın 1,5 milyon lirası ile İşçi Kredi Bankası kuruldu. Bankanın kurucuları şu kişilerdi:

(1) Osman Kavuncu, Kayseri Belediye Başkanı; (2) Sungur Babaoğlu, Sümerbank Bankacılık ve Kredi Şubesi Müdürü; (3) Muammer Özsoy, Sümerbank Kayseri ve Adana Pamuklu Sanayii Müessesesi (KAPSM) Müdürü; (4) İbrahim Etcioğlu, Sümerbank KAPSM İdare Müdür Muavini; (5) Mehmet Alpay, Sümerbank KAPSM Muhasebecisi; (6) Adil Önsan, Sümerbank KAPSM Dahiliye Mühendisi; (7) Mehmet Özgencil, Sümerbank KAPSM Boya Apre Şefi; (8) Burhaneddin Hasdemir, Sümerbank KAPSM Dokuma Gurup Ustası; (9) Ahmet Narci, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Baş Laborantı; (10) Ahmet Şenozan, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Dokuma Komple Ustası; (11) Mehmet Ünal, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası İplik Gurup Ustası; (12) Kemal Yılmaz, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası İç Hizmetler İşçi Kontrolörü; (13) Salih Şahin, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Dokuma Gurup ustası; (14) Rüştü Sönmez, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Dokuma Komple Ustası; (15) Osman Sönmez, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Dokuma Komple Ustası; (16) Sabri Tümer, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası İplik Baskı Ustası; (17) Veysel Ağrı, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası İplik Kantarcısı; (18) Ahmet Fidan, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Dokuma işçisi; (19) Akif Sayın, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Puvantörü; (20) Ömer Lütfi Günay, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Komple Ustası.

Birinci ve ikinci sıradaki kurucular dışındaki kurucuların tümü, Sümer Mahallesinde oturuyordu. Bankanın genel merkezi Kayseri'deydi. İlk başlarda başka yörelerde şubesi de yoktu. Banka bir taraftan işçilere, diğer taraftan da esnafa kredi veriyordu. Yörede herkesin birbirini tanımamasına bağlı olarak, verilen kredilerde geri dönmeme oranı çok düşüktü. Kayseri'de sendikalar paralarını genellikle İşçi Kredi Bankası'nda tutuyorlardı. Buna karşılık işçilere, sendikadan tavsiyesi üzerine, 300 veya 500 lira kredi veriliyordu. İşçiler bu parayı geri ödemediklerinde, sendikalarından yardımcı olması isteniyordu. Esnaf da bankaya sahip çıkıyor ve kredi alıyordu. Bankanın tek şubesinin Kayseri'de olduğu ve genel müdürlüğün Kayseri'de bulunduğu koşullarda ayrıntılı bürokratik yapılar olmadan, banka faaliyetini sürdürebiliyordu. Ancak bir süre sonra Kayseri'nin ilçelerinde şube açıldı. Genel Müdürlük Ankara'ya alındığında ise yerel özelliğini yitiren banka başarısızlığa uğradı. 1973 yılı sonunda Bankanın ödenmiş sermayesi 3 milyon liraydı. Bankanın 1 şubesi bulunuyordu. Personel sayısı ise 21 idi.

İşçi Kredi Bankası 1982 yılında tamamiyle bir yapı değişikliğine uğradı. Bankayı, Kemal Derinkök'ün denetimindeki Nişkoz Holding A.Ş.satın aldı. İşçi Kredi Bankası 1982 yılında Banker Kastelli aracılığıyla büyük miktarda mevduat sertifikası pazarladı. Ancak 1983 yılında ödeme sıkıntısı yaşadı ve Haziran ayı başlarında ödemeleri durdurdu¹²⁰. Banka, 1983 yılı Eylül ayında İş Bankası'nın gözetimi altına alındı¹²¹. 1985 yılında ise İşçi Kredi Bankası'nın iflasına karar verildi¹²².

(b) Öğretmenler Bankası

Diğer bir banka girişimi de öğretmenlerindi. 1943 yılında Köy Öğretmenleri Sağlık ve İhtimai Yardım Sandığı oluşturuldu. Bu Sandık daha sonraki yıllarda İlkokul Öğretmenleri Sağlık ve İhtimai Yardım Sandığı'na (İLKSAN) dönüştü. Ayrıca bir de İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı oluşturuldu. İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı 1958 yılında kurulan Türkiye Öğretmenler Bankası T.A.Ş.'ne devredildi. Türkiye Öğretmenler Bankası 1959 yılında 7118 sayılı kanunla Ankara'da kuruldu. Bu tarihte Banka'nın 20 bin dolayında ilkököl öğretmeni ve Milli Eğitim Bakanlığı çalışanı ortağı vardı.

Bankanın itibari sermayesinin A Grubu % 55'lik hissesi İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı'nda aidatı bulunanlara, B Grubu % 45'lik hisse senedi ise, Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatında görevli memurlar ile diğer gerçek ve tüzel kişilere ayrıldı.

Banka, Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatında görevli olup, mevcudu Banka'ya devredilen İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı'nda aidatı bulunan memur ve öğretmenlere mesken inşaatı için gayrimenkul ipoteki karşılığında 20 seneye kadar vadeli krediler açmak; Milli Eğitim Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatında görevli

¹¹⁸ **İşçi Kredi Bankası A.Ş. Esas Mukavelenamesi**, Hakimiyet Matbaası, Kayseri, 1966.

¹¹⁹ Mehmet N.Bamyacı ile 6.7.1987 ve 3.1.1995 günleri yapılan konuşmalar.

¹²⁰ **Cumhuriyet**, 12.6.1983.

¹²¹ **Cumhuriyet**, 23.9.1983.

¹²² **Cumhuriyet**, 18.11.1986.

memurlara ait arsalar üzerinde meskenler inşaa etmek ve bunları peşin veya ipotek karşılığı 20 sene vadeli kredi ile öğretmen ve memurlara satmak veya bu maksatla arsalar ve meskenler satın almak; Banka'ya ait gayrimenkulleri kiraya vermek, yapı, onarım, taahhüt ve proje işleriyle meşgul olmak; yapı malzemesi ve ders aletleri endüstrisi ve ticareti yapmak ve bu maksatla ortaklıklar kurmak ve kurulmuş ortaklıklara ortak olmak; ticari, sinai, zirai her çeşit teşebbüs ve taahhütlerde bulunmak; ticari mümessillik, ticari vekalet, sigorta acentalıkları, komisyon ve nakliye işleri yapmak; sigorta ortaklıkları kurmak ve kurulmuş olanlara ortak olmak; diğer bütün banka işlemleriyle uğraşmak maksadiyle kurulmuştu.

Ancak bir süre sonra bankanın pay sahiplerinin bir bölümü paylarını başkalarına devretti. Banka, Sait Kemal Mimaroğlu'nun denetimine girdi. 22 Mayıs 1992 günlü Resmi Gazete'de yayınlanan bir Bakanlar Kurulu kararı ile, zor durumdaki Türkiye Öğretmenler Bankası kamulaştırıldı ve Türkiye Halk Bankası'na katıldı.

(c) Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası

1950 yılında Ankara'da Türkiye Eski Muharipler Bankası (Muha Bank) kuruldu. 1957 yılında ise İstanbul'da Türkiye Muallimler, Memurlar ve Subaylar Bankası (Tümsu Bank) faaliyete geçti. Muha Bank ve Tümsu Bank 1959 yılında Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası adı altında birleşti. Genel Merkezi İstanbul'da bulunan Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası ise 1961 yılında tasfiye edilmeye başlandı.

(2) İYAK Tartışmaları

1960'lı ve 1970'li yılların önemli tartışma konularından biri, OYAK'tan esinlenen bir İşçi Yardımlaşma Kurumu'nun (İYAK) oluşturulmasıydı. 1965-1969 yasama döneminde İYAK kanun teklifi geçici komisyonda kabul edildi, TBMM gündemine girdi; ancak kadük oldu. 1969-1973 yasama döneminde de teklif yeniden ele alındı. Ancak tasarılar yine yasalaşamadı. TÜRK-İŞ'te 1974 yılında Şevket Yılmaz, Sadık Şide, Kaya Özdemir, Ömer Ergün ve Ekrem Özkılıç'tan oluşan bir komisyonun hazırladığı tasarinin yasalaşması da, tüm girişimlere karşın, sağlanamadı.

(3) İşçilerin Hisse Sahibi Olması

Çeşitli işyerlerinde işçiler kendi işletmelerinin veya başka işletmelerin hisse senetlerini satın aldılar. Bu konudaki ilginç bir örnek, KÖYSAN A.Ş.'dir. Bağımsız Köyys-İş Sendikası, hisse senetlerini doğrudan işçilere sattığı Köysan Gıda, Dokuma, Turizm ve Motorlu Araçlar San. ve Tic. A.Ş.'ni oluşturdu. Bu şirket de, 1970'li yıllarda Kayseri Lüks Kadife A.Ş., Samsun Makina San., Betsan A.Ş., Yünlü Sanayii A.Ş. işletmelerine yatırım yaptı. 1990 yılında Köysan A.Ş.'nin yatırımları şunlardı: Kayseri Lüks Kadife A.Ş., Çankırı Yünlü Sanayi A.Ş., Denizli Betsan Hazır Beton A.Ş., Samsun Makina Sanayi A.Ş., Niğde DİTAŞ Doğan Yedek Parça A.Ş., Birlik Sigorta Koop. KÖYSAN'ın hisselerinin çoğunluğu ise üç kişinin elinde toplanmıştı.

Son dönemde özelleştirilen kuruluşlardan işçilerin hisse senedi satın alması uygulaması ise aşağıda ele alınmaktadır.

(4) Sendikaların Kurduğu İşletmeler

274 sayılı Sendikalar Yasası'nın 14. maddesi, sendikaların, "nakit mevcudunun yüzde 30'undan fazla olmamak kaydıyla sanat ve iktisadi teşebbüslere yatırımlar" yapmasına olanak veriyordu. Bazı sendikalar kurulu şirketlere ortak oldu veya yeni işletmeler kurdu. Oleyis Sendikası 1970'li yılların başlarında Ortaköy'de bir Otelcilik Koleji açtı. Oleyis, 1975 yılında Sapanca Moteli Saracoğlu Turistik Tesisleri'ni de işletiyordu¹²³. Oleyis'in işlettiği diğer iki otel ise Ankara Palas ve Çanakkale Truva Otel'di. Çağdaş Metal İş Sendikası 1974 yılında işten çıkarılan işçilerin çalışabilmesi amacıyla Bursa'da 120 işçinin istihdam edildiği bir işyeri kurdu. TÜRK-İŞ, Kıbrıs Harekatı sırasında işçilerin yaptıkları bağışlarla oluşan fonla Aksaray Motor San. ve Tic. A.Ş.'ne ortak oldu. TÜRK-İŞ'in diğer bir ortaklığı ise, Bingöl depremi sonrasında işçilerin yaptıkları bağışlarla oluşan kaynağın Bingöl Yem Süt ve Besicilik Sanayii'ne yatırılmasıyla oluştu. Sivas Demiryolu İşçileri Sendikası 1970'li yıllarda bir ekmek fabrikası kurdu¹²⁴. Tes-İş, Çukurova Elektrik Şirketi'nden hisse aldı. Şeker-İş önce İstanbul Kemerburgaz'da kurulan bir polietilen işletmesine yatırım yaptı. Ancak işletme başarılı olamayınca hissesini sattı. Şeker-İş daha sonra prefabrike inşaat yapacak bir işletmeye ortak oldu. Harb-İş de Ankara Belediyesi'nin kurduğu Un ve Ekmek Fabrikası'na yatırım yaptı. Likat-İş'in yatırımı ise, prefabrike konut üretimi için kurulan bir şirkete oldu. TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikalar Aksaray Motor San. ve Tic. A.Ş.'nin hisse senetlerinden satın aldı. Bağımsız Çelik-İş Sendikası ise, Çelik Sanayii İşçileri Tic. ve San.A.Ş.'ni kurdu. Bu şirket de Asya Meyve Suları'na ortak oldu. Genel İş Sendikası'nın Karsusan Karadeniz Su Ürünleri San., Trabzon Giyim Sanayii, Adana Elektrik Mekanik San.ve Tic. A.Ş.'nde hissesi vardı. Em-Aş Basın Yayın ve Reklamcılık A.Ş.'nin hissesinin yüzde 90'ı da Genel İş'e aitti.

(5) Fonlar

¹²³ Milliyet, 15.5.1975.

¹²⁴ Sivas Demiryolu İşçileri sendikası, 1974-1977 Devresine ait Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu, Sivas, 1977, s.22.

Sendikalar, 12 Eylül öncesinde toplu iş sözleşmelerine koydukları hükümler aracılığıyla, işverenlerin de katkıda buldukları ve ancak sendikaların denetimi altında olan fonlar oluşturmuşlar ve bu yolla yatırıma gitmişlerdi. Demir Çelik İşçileri Yatırım Fonu ve Yol İş Fon Holding bu nitelikteki yatırımcı kuruluşlardı. Demir Çelik İşçileri Yatırım Fonu'nun Gerkonsan Gerede Çelik Konstrüksiyon ve Teçhizat Fabrikaları San.ve Tic. A.Ş., Çelik Sanayii İşçileri Tic.ve San.A.Ş. ve Eritaş A.Ş.'de yatırımı vardı¹²⁵. Yol-İş Fon Holding'in ise Çinkur Çinko Kurşun San.A.Ş., Maysan Makine ve Yedek Parça San. ve Tic.A.Ş., Ankon Antalya Konservecilik T.A.Ş. ve Karsusan Karadeniz Su Ürünleri San.A.Ş.'nde yatırımı oldu.

Vakıflar Bankası Memur ve Hizmetlileri Sandığı'nın ve İş Bankası Yardımlaşma Sandığı'nın sözkonusu bankalardaki hisseleri de önemlidir.

TÜRK-İŞ 1974 yılında "Hayat Holding" adıyla 1 milyar lira sermayeli bir yatırım fonu oluşturmayı tartıştı¹²⁶. 1975 yılında ise Halk Yatırımları Holding A.Ş. gündeme geldi¹²⁷.

Çeşitli işletmelerdeki yardımlaşma sandıklarının elindeki kaynaklar da yatırıma yöneltildi. Örneğin, İnan Sigorta T.A.Ş.'nin yüzde 41,8 hissesi, Tekel Memur ve Emeklileri Yardımlaşma Derneği'ne aittir¹²⁸. Adana Kağıt Torba Fabrikası'nın yüzde 60 hissesi 15 Mart 1991 tarihinde Çitosan Mamur Yardımlaşma Derneği'ne satıldı. Erdemir işçilerinin Erdemir Yardımlaşma Vakfı, 1992 yılı başlarında Bank Ekspres'in yüzde 10 hissesini satın aldı¹²⁹. Önemli kaynağa sahip olan İLKSAN ise 1993 yılında 7 şirketini İlksan Yatırım Holding çatısı altında bir araya getirdi¹³⁰.

(6) İşçilerin İşlettiği İşyerleri

İşverenlerin işçilere olan borçlarını ödememesi, bu işyerlerinin işçiler tarafından işletilmesi uygulamasına yol açtı. Bu uygulamanın en önemli örneği 1969 yılında yaşandı. Çorum il özel idaresine ait Alpagut Linyit İşletmesi'nde çalışan 786 işçi, 70 günlük ücretlerini alamayınca, 13 Haziran 1969 tarihinde direnişe geçerek, işyerini işgal ettiler. İşçiler, işyerinde verimliliği artırmak için kendi sistemlerini oluşturdu ve üretimi yüzde 50 oranında artırdılar. İşletme başarılı bir biçimde işletildi. Ancak 23 Temmuz 1969 günü Ankara'dan gönderilen askeri birlik, işçilerin direnişine son verdi. Bazı sendikacılar ve işçiler işten çıkarıldı. İşçiler işten atılmaları protesto etmek için iki gün ocaklara inemedi.

İstanbul Levent'teki Erman Ekmek Fabrikası'nda çalışan 23 işçi bağımsız Ekmek-İş Sendikası'nda örgütlenerek, yasal haklarının uygulanmasını talep ettiler. İşveren fırını çalıştıran elektrik motorunu sökerek ve işçilerin haklarını ödemedi fırını terketti. İşçiler 11 Ekim 1975 günü direnişe geçtiler. İşçiler, işverenin yasadışı lokavt yaptığını, işyerinden toplam alacaklarının 1,5 milyon lirayı bulduğunu ve ancak fırındaki malvarlığının yalnızca 15 bin lira değerinde olduğunu ileri sürdüler. İşçiler, fırını işletmek için belediyeye başvurular ve 1976 yılı Şubat ayı içinde fırını işletme hakkını elde ederek, bir süre fırını çalıştırdılar.

İstanbul'da kurulu Yaşar Mensucat Fabrikası'nın patronu Yakop Çıkvaşvili, işçilere borçlarını ödemeyip kaçınca, işletmenin 560 işçisi 1978 yılında işletmeye el koydu ve bir süre çalıştırdı¹³¹.

1985 yılı başlarında İstanbul'daki Rekor Hidrofil Pamuk Fabrikası'nın patronu iflas etti. İşçilerin 25 kadarı gerekli başvuruyu yaparak, 6 aylığına fabrikayı kiraladılar. İlk 6 aylık çalışma süresince başarılı olunca, ikinci altı aylık bir kiralama daha yapıldı. Ancak bu sürenin sonunda bu girişim de sona erdi¹³².

1992 yılında META işyerinde konkordato isteyen işverenle anlaşan işçiler, fabrikayı kendileri çalıştırmaya başladılar, işletmenin bankalara olan borcunu ödedikten sonra, kendi kıdem tazminatları için çalıştılar¹³³.

Günaydın Gazetesi'nde 1993 yılında benzer bir olay yaşandı. Gazeteyi bir süre çalışanlar çıkarttı.

B. Özelleştirme ve Sendikaların Alternatif Yaratma Çabaları

¹²⁵ Demir-Çelik İşçileri Yatırım Fonu Faaliyetleri, tarihsiz, 32 s.

¹²⁶ Yeni Ortam, 5.8.1974.

¹²⁷ TÜRK-İŞ'in 31.3.1975 gün ve 75/1282-29 sayılı genelgesi.

¹²⁸ Tekel Dergisi, Kasım-Aralık 1991, s.26.

¹²⁹ Sabah, 27.2.1992.

¹³⁰ Panorama, 6.3.1993.

¹³¹ Milliyet, 3.6.1978.

¹³² Milliyet, 22.1.1986.

¹³³ İ kibin'e Doğru, 20 Eylül 1992; Ekonomist, 20 Eylül 1992; Cumhuriyet, 27.10.1992; Hürriyet, 25.1.1993.

Türkiye'de 1990'lı yıllarda ve özellikle 4046 sayılı Yasa'nın çıkmasının ardından, özelleştirme hızlı bir biçimde başlatıldı. HAK-İŞ'in Kardemir ve Et-Balık özelleştirmelerinde (dolaylı bir biçimde) taraf olması, sendikaların özelleştirmede yer almaları ve genel olarak sendikaların kapitalist düzende işletmecilik yapması konularını gündeme getirdi.

Bu konudaki bir yaklaşım, işçilerin ve sendikaların işletmeleri yönetemeyeceği ve batıracağı biçimindedir. Böyle bir yaklaşımı savunmak, işçi sınıfının tarihsel misyonunu reddeden, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketini küçümseyen bir anlayışın sonucudur.

Diğer taraftan, ilke olarak, sendikaların "patronluk" yapmaması gerektiğini savunanlar çoğunluktadır. Birçok bölgede sendikaların önderliğinde ve kendi üyeleri için oluşturdukları tüketim kooperatifleri ve konut kooperatifleri ile sendikaların doğrudan veya çeşitli vakıflar aracılığıyla kurdukları dinlenme ve eğitim siteleri genellikle bu "patronluk" anlayışının dışında düşünülmektedir. Karşı çıkılan, sendikaların piyasa için ve kar amacıyla mal ve hizmet üretmesidir.

İşçilerin tek tek kişiler olarak özelleştirilecek kuruluşlardan hisse senedi satın alması uygulaması ise genellikle kabul edilmemektedir.

Diğer bir uygulama ise, işçilerin ve sendikacıların şirket kurması ve özelleştirilecek kuruluşları bu yolla satın almaya çalışmasıdır.

Bu tartışmalar sırasında gündeme gelen bir öneri ise, işçilerin bireyler olarak, işçilerin kurdukları şirketler aracılığıyla veya sendikaların doğrudan veya kurdukları şirketler veya vakıflar eliyle işletme satın almasından tümüyle farklıdır. Yeni öneri, sermayeden yana politikalar izleyen hükümetlerin kamu mülkiyetinden çıkarmak istediği bazı işletmeleri de alabilecek alternatif bir toplumsal mülkiyettir, Türkiye'deki hemen hemen tüm ücretlilerin oluşturacakları ve demokratik biçimde yönetecekleri alternatif bir toplumsal mülkiyettir. İşçi Memur Yardımlaşma Kurumu (İMYAK) adı verilebilecek ve sendikalardan ayrı oluşturulacak böyle bir yapı, aynı zamanda, sendikalı işçileri, sendikasız işçileri, memurları ve sözleşmeli personeli aynı çatı altında biraraya getirerek, işçi sınıfının bütünlüğünü sağlama açısından da önemlidir.

Özelleştirmenin temel alternatifi, hiç kuşkusuz, kamulaştırma değildir. Ancak kamulaştırma, siyasal iktidarın emekten yana güçlerin elinde olduğu koşullarda çalışanlara yararlı olur. İşçi sınıfının ve diğer çalışanların siyasal iktidarda gücünün ve etkisinin sınırlı bulunduğu koşullarda kamulaştırmanın halka yararı tartışılabilir. İşçi sınıfının siyasal iktidardaki payının ve rolünün hiç bulunmadığı bir durumda, kapitalist düzende bile işçi sınıfının hemen hemen bütünüün ortak mülkiyetinde olacak bir modelin tartışılmasında yarar vardır.

Türkiye'de özelleştirmenin hızla ve bir yağma biçiminde sürdürülmesi bu konuda bir alternatifin yaratılmasını ivedi bir sorun olarak gündeme getirmektedir. Aksi taktirde, işçilerin veya sendikaların kendi başlarına veya oluşturdukları şirketler aracılığıyla, bu yağmadan pay alma veya iş olanaklarını koruyabilmek için şirket oluşturma girişimleri artmaktadır. Bu eğilimin ne derecede yaygın olduğu aşağıdaki örneklerde görülecektir. Bu eğilim, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketini bölecek, sendikalı işçilerle işçi sınıfının diğer kesimleri ve diğer emekçi sınıf ve tabakalar arasındaki çelişkileri artıracak, sendikacılık hareketini zayıflatacaktır. Bu tehlikeye karşı, kamulaştırmanın yanı sıra, İMYAK türü bir alternatif de tartışılabilir.

1. Özelleştirme Uygulamaları Sırasında İşçileri ve Sendikaları Ortak Etme Çabaları

İşçilerin ve sendikaların özelleştirme sürecine alıcı olarak girmeleri bir taraftan hükümetin desteğiyle, diğer taraftan işçilerin ve sendikaların, işsizliğin böylesine arttığı koşullarda, işyerlerinin kapanması önleme çabasının sonucu olarak gündeme geldi.

Dünya Bankası tarafından 1992 yılında yayınlanan **Özelleştirme: Deneyimden Çıkan Dersler** isimli kitapta şöyle deniliyordu¹³⁴: "Özelleştirme için destek sağlamak amacıyla, ücretlilerin mülkiyete katıldıkları programlar kullanılabilir." "Özelleştirmeden korkan veya özelleştirmeye karşı çıkan işçilere, yeni özelleştirilmiş şirketlerde parasız veya düşük bedelli hisse senedi biçiminde 'tatlandırıcılar' sağlanabilir."

Türkiye'de Parlamento'da temsil edilen tüm siyasal partilerin özelleştirmeyi savundukları veya en azından kabullendikleri koşullarda, yalnızca Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi ve bazı meslek örgütleri ve demokratik kuruluşlar özelleştirmeye karşı çıktı. Bu koşullarda, hükümet önce işçilerin ve sendikaların direnişini kırmak için hisse senedi satışı yoluna başvurdu. Ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanınca, bazı sendikalara yağmadan pay vererek, sendikacılık hareketini bölmeye ve sendikaların direnişini sona erdirmeye çalıştı.

İşçilerin ve sendikaların bir bölümü ise, özellikle kamu kesiminde 1989-1993 dönemi toplu iş sözleşmeleri ile artan ücretlerin ardından, işsiz kalmamak için kolay gözüken bir yol olarak, özelleştirilecek kuruluşlara talip olmayı

¹³⁴ Kikeri, S., Nellis, J., Shirley, M., **Privatization, The Lessons of Experience**, World Bank, Washington, D.C., 1992, s. 60 ve 76.

seçti. Hükümetin politikalarını değiştirmek için sınıfın bütününe meşru ve demokratik mücadelesini örgütlemeye henüz hazır olmayanlar, ilk olarak çaresizlik içinde işletmeleri satın alma çabasına girdi. Bazı işyerlerinde işçiler ve sendikacılar, özelleştirme sürecine alıcı olarak müdahalede bulunarak, özelleştirmeyi geciktirmeyi amaçladı ve geciktirdiler. Bir kısım işçi ve sendikacı ise, çok ucuza özel sektöre yağmalatılan işletmeleri satın alarak, hiç olmazsa arsasından yararlanmayı düşünmeye başladı. HAK-İŞ'in Et-Balık girişimi ise yağmadan tam anlamıyla bir pay alma çabasıydı.

Ancak işçilerin ve sendikacıların işletmeleri satın alma girişimlerinin ardındaki belirleyici etmen, işletmelerin kapatılmasının önlenmesi çabasıydı. Dünya Bankası'nın yukarıda sözü edilen raporunda, işletmelerin özelleştirilmemesinin alternatifinin işletmelerin kapatılması olduğunun işçilere ve sendikalara iyi anlatılması gerektiği belirtilmektedir¹³⁵. İşçiler ve sendikalar özelleştirmeye karşı çıktılar; ama bu engelleme sonucunda gündeme kapatma gelince, bir kısmı özelleştirmeyi kabullenirken, bir kısmı da alıcı olma çabası içine girdi.

1985 yılında Lazard Preres isimli bir A.B.D. şirketi, özelleştirme konusunda THY üzerinde örnek bir çalışma yapıyordu. Bu danışmanlık şirketi, işçilerin işyerine yüzde 10 oranında ortaklığını öneriyordu¹³⁶:

"THY personeli, özelleştirme süreci içinde kuruma yardımcı olabilir veya engel oluşturabilir. Bu nedenle çalışanların hissedar olmaları kuruluşun geleceğine ilişkin tutumlarını olumlu yönde etkiler. Çalışanların kuruluşlara ortaklığı üretkenliği, verimliliği ve kuruluşun kamuoyu nezdindeki itibarını yükseltir. Ortak konumundaki çalışanlarla işveren arasındaki sürtüşmeler en aza iner."

Hükümet, Dünya Bankası'nın da önerdiği bu anlayış doğrultusunda hareket ederek, özelleştirilecek kuruluşlardaki işçilere de hisse senedi satmaya çalıştı. TELETAS'ın yüzde 40'lık hissesi kamuya aitti. Bu hissenin yüzde 22'lik bölümü 1988 yılı Şubat ayında 3,1 milyon hisse senedi halinde satışa sunuldu. Şirket çalışanlarına bu hisse senetlerinden almaları konusunda bir kolaylık sağlandı. Senet bedellerinin 4 eşit taksitte aylıklarından kesilmesi olanağı yaratıldı. Şirket çalışanlarının hemen hemen tümü hisse senedi satın almak için başvuruda bulundu. 2286 şirket çalışanına ortalama 500'er adet hisse senedi satıldı. Böylece satılan hisselerin yüzde 37'si Şirket çalışanlarına verildi. Ancak Teletaş 1994 yılında alacaklarını tahsil edemeyerek, konkordato isteminde bulundu¹³⁷.

Sümerbank Genel Müdürü Erkan Tapan, 1988 yılı başlarında, Sümerbank'ın eğitim ve dinlenme tesislerinin, 1943 yılında kurulan Sümerbank Mensupları Yardımlaşma Vakfı'na satılmasına çalışıldığını açıkladı. Sümerbank bünyesindeki işletmelerde çalışan 32 bin işçinin 7 bini bu Vakfa üyeydi. Vakfın huzurevi ve hastane kurması, gezici sağlık aracı sağlaması bekleniyordu¹³⁸.

Afyon, Ankara, Söke, Pınarhisar ve Balıkesir Çimento şirketleri 1989 yılında Fransız SCF'ye satıldı. Satış sözleşmesine, bu şirketlerin hisselerinin yüzde 40'ının beş yılı aşmayacak bir süre içinde şirket çalışanlarına ve halka arz etmesi koşulu getirildi. 1991 yılında Tofaş Oto Ticaret A.Ş.'nin yüzde 16'sını alan Fiat Auto S.p.A. için de, bu payın bir bölümünün halka ve çalışanlara satılması koşulu kondu¹³⁹.

PETKİM'in hissesinin yüzde 8,09'luk bölümü 1990 yılı Haziran ayında PETKİM çalışanlarına ve halka satıldı. Ancak PETKİM hisse senetleri İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda değer yitirince, Şirket çalışanlarının bir bölümü hisse senetlerini iade ettiler¹⁴⁰. Petrol-İş Sendikası, hisse senetlerinin alınmaması konusunda üyelerini uyardı. 2500 liradan satılan hisse senetlerinin borsadaki fiyatı 1992 yılı ortalarında 575 liraya kadar düştü¹⁴¹.

Türk Hava Yolları'nın yüzde 1,55 oranındaki hissesi 1990 yılı Kasım ayında halka satıldı. Beher hissenin satış fiyatı 3000 liraydı. Bu hisse senetlerinin yüzde 12'sini 795 THY personeli satın aldı. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda THY hisse senedi fiyatlarının 1000 liranın altına düşmesi üzerine, THY personelinin satın aldığı 539 bin hisse senedinin 61 bini iade edildi¹⁴².

Adana Kağıt Torba A.Ş. 15.3.1991 tarihinde ÇİTOSAN Memur Yardımlaşma Derneği'ne satıldı. Ordu Soya San.A.Ş. ise 1986 yılında 4 tarım satış kooperatifi ile Sümerbank Mensupları Sağlık ve Yardımlaşma Vakfı'na satıldı. Bu işyerinin satılmasına ilişkin ilk sözleşme iptal edildi ve 1991 yılı Eylül ayında yeni bir sözleşme yapıldı.

¹³⁵ Kikeri, S., Nellis, J., Shirley, M., a.g.k., 1992, s. 59.

¹³⁶ **Cumhuriyet**, 14.11.1985.

¹³⁷ Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı, **Türkiye'de Özelleştirme**, 21 Ekim 1994, s.14. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, 5.1.1988.

¹³⁸ **Cumhuriyet**, 2.2.1988.

¹³⁹ Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri 1990 Genel Raporu**, Ankara, 1992, s.327; **Kamu İktisadi Teşebbüsleri 1991 Genel Raporu**, Ankara, 1993, s.315..

¹⁴⁰ Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı, a.g.k., 21 Ekim 1994, s.10.

¹⁴¹ **Gündem**, 4.7.1992.

¹⁴² Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı, a.g.k., 1994, s.10.

1991 yılı ortalarında TÜPRAŞ'ın hissesinin yüzde 1,64'ü ve Petrol Ofisi'nin hissesinin yüzde 4,02'si halka arz yoluyla satışa çıkarıldı. TÜPRAŞ ve Petrol Ofisi çalışanlarına kredili satış hakkı tanındı¹⁴³.

1992 yılında sendikacılar arasında yapılan bir araştırmada, HAK-İŞ Genel Başkanı Necati Çelik, Basisen Genel Başkanı Metin Tiryakioğlu ve Türk Metal Sendikası Genel Başkan Yardımcısı Behzat Erdal, sendikaların işletme kurmalarını kabul ederken, Petrol-İş Genel Başkanı Münir Ceylan ve Deri-İş Genel Başkanı Yener Kaya kar amaçlı işletmeciliğe karşı çıkıyorlardı¹⁴⁴.

Aşkale Çimento Fabrikası 17.6.1993 tarihinde Erzurum'da çok ortaklı bir anonim şirket olarak kurulan Erçimsan'a satıldı. Çimento Fabrikası'nda çalışanların yüzde 30'u Erçimsan'a ortaklı¹⁴⁵. Özelleştirme sonrasında fabrikanın açılışını işletmenin en kıdemli işçisi Behçet İnanç yaptı. İnanç, işten çıkarılma endişelerinin sona erdiğini, işlerini aksatmadan sürdüreceklerini ve fabrikanın devamlılığını sağlamak için ellerinden geleni yapacaklarını söyledi¹⁴⁶.

1993 yılı ortalarındaki diğer bir girişim ise, üç yıldır kapalı bulunan Ödemiş Tekstil'in işçilerinin işletmeyi devralma talebidir. Teksif'e üye bulunan 508 işçi adına ve yöreden 35 bin kişinin imzaladığı bir dilekçeyle birlikte Başbakan Tansu Çiller'i ziyaret eden işçi temsilcileri, Ödemiş Tekstil'e talip olduklarını ve kredi desteğinin verilmesi durumunda tesisi işletebileceklerini açıkladılar¹⁴⁷.

Türk-Metal Sendikası özelleştirmeye karşı çıkmadı. Türk-Metal Genel Başkanı Mustafa Özbek, 24 Ağustos 1993 günü Tansu Çiller'e, "Biz özelleştirmeye sıcak bakıyoruz; önce THY'den başlayın ve bize bir uçak satın" dedi. Tansu Çiller bu öneriyi sevinçle karşıladı ve "Özelleştirmeyi yaparken işçi kardeşlerimizi mağdur etmek bir yana, onları kendi işlerini kurar hale getirip, onları kendi işlerinin sahibi haline dahi getirmek için bir büyük seferberlik içinde çalışacağız," dedi¹⁴⁸.

Türkiye Denizciler Sendikası Genel Başkan Yardımcısı Cemil Yeniay, 1993 yılı sonbaharında işletmelerin mutlaka özelleştirilmek istenmesi durumunda, bu işletmelere talip olduklarını açıkladı. Sendika tarafından İstanbul'un çeşitli yerlerine asılan pankartlarda da şunlar yazılıyordu: "Mutlaka özelleştirilecekse, D.B.Deniz Nakliyatı ve Türkiye Denizcilik İşletmelerine Biz Deniz Çalışanları Talibiz. Türkiye Denizciler Sendikası."¹⁴⁹ Türkiye Denizciler Sendikası Denizyolları Şube Başkanı Hüseyin Öztürk de, kıdem tazminatları karşılığında işletmeleri satın almak istedikleri belirtti ve "biz zaten kamunun malı olan gemilerin ve işletmelerin verimli şekilde çalışmasını sağlarız," dedi¹⁵⁰.

Türkiye Maden İş Sendikası Batı Anadolu Şube Başkanlığı, 1993 yılı sonbaharında "İstikbal Yardım Sandığı" adıyla bir sandık oluşturdu. İşçilere yapılan duyuruda, KİT'lerin özelleştirilmesinin gündemde olduğu hatırlatılarak, özelleştirme furcasının er geç TKİ'yi de kapsamına alacağına dikkat çekildi ve ileride bir şirkete dönüşerek işyerini satın alabilmek amacıyla bir sandık kurulduğu açıklandı. Sandığa her işçinin ayda 250 bin lira yatırması isteniyordu¹⁵¹.

TÜRK-İŞ üyesi Dok Gemi İş Sendikası Genel Başkanı Nazım Tur ve Türkiye Denizciler Sendikası Genel Başkan Vekili Hasan Ayar, özelleştirilecek gemi, tesis ve tersanelerin, kıdem tazminatları karşılığında, işçilerce satın alınabileceğini açıkladılar¹⁵².

Sümer Holding'e ait 308 mağazadan 291'i özelleştirildi. Bu mağazalardan 273'ü 1993 yılı sonlarında işletmelerde çalışanlara satıldı¹⁵³. Yapılan araştırmaya göre, bu 273 işletmeyi 330 Sümerbanklı satın almıştı. Bu kişilerin 117'si mağaza müdürü, 92'si satış müdürü, 41'i veznedar, 17'si odacı, müstahdem ve yardımcı hizmetli ve 9'u da muhasebeci, bilgisayarıcı, hesap ve depo memuru idi¹⁵⁴. Sümerbank'ın 106 mağazası için de 1994 yılı Ekim ayında ihale açıldı. Bu ihaleye de 300 dolayında Sümerbank'lı iştirak etti¹⁵⁵.

TEK'in özelleştirilmesi girişimleri üzerine, TEK'te çalışan işçilerin üye bulunduğu TES-İŞ Sendikası'nın bazı şubelerinde şirketleşme eğilimi ortaya çıktı. TES-İŞ Balıkesir Şube Yöneticileri bu doğrultuda bir şirket kurma çalışması içinde olduklarını açıkladılar¹⁵⁶. 1994 yılı Ocak ayında Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ) Amasya

¹⁴³ Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, a.g.k., 1993, s.315.

¹⁴⁴ **İkibin'e Doğru**, 5.1.1992, s.30-31.

¹⁴⁵ **Cumhuriyet**, 26.4.1993.

¹⁴⁶ **Tercüman**, 29.6.1993.

¹⁴⁷ **Milli Gazete**, 4.8.1993.

¹⁴⁸ **Günaydın ve Meydan**, 25.8.1993.

¹⁴⁹ **Milliyet**, 29.9.1993.

¹⁵⁰ **Günaydın**, 5.10.1993.

¹⁵¹ **Cumhuriyet ve Milliyet**, 25.10.1993.

¹⁵² **Türkiye**, 6.10.1993.

¹⁵³ KOİ, a.g.k., 1994, s.13.

¹⁵⁴ **Ekonomist**, 5.6.1994.

¹⁵⁵ **İntermedya Ekonomi**, 4.12.1994.

¹⁵⁶ **Gerçek**, 11.12.1993.

tesislerinde çalışan işçiler, üyesi buldukları TES-İŞ Sendikası'ndan bağımsız olarak, başlangıç sermayesi 200 milyon lira olan İŞMER 05 isimli bir şirket kurdular. Şirket, Amasya belediyesinden bir petrol istasyonu kiraladı. Şirketin amacı, özelleşme durumunda elektrik dağıtım ve pazarlama işlerini üstlenmek olarak belirlendi. TEDAŞ işçileri Çorum'da da Çorum Teksan Enerji Dağıtım ve Pazarlama Şirketi'ni kurdular. Şirket, 150 işçinin birer milyon lira vermesiyle kuruldu. Uşak'ta da İşmer adıyla bir şirket oluşturuldu¹⁵⁷.

Başbakan Tansu Çiller, 5 Nisan günü açıkladığı İstikrar Programı'nda, Karabük Demir Çelik İşletmeleri ile ilgili olarak şunları söyledi: "Özelleştirme imkanının bulunmaması halinde Karabük Demir Çelik İşletmeleri'nin üretimi yıl sonunda durdurulacaktır. Gerekli hazırlıklar buna göre yapılacaktır. İşçiler, isterlerse tesisleri yıl sonuna kadar devralabileceklerdir."¹⁵⁸ Bu açıklamanın ardından Karabük'te hem eylem hazırlıkları, hem de işçilerin işletmeyi satınalma tartışmaları başladı. 6 Nisan günü işçilerle görüşmeler yapan bir gazeteciye işçiler şunları söylüyordu: "Bizi ciddiye alın. Kontini kütük tesislerini kurun. Biz üstümüze düşen fedakarlığı yapacağız. Gerekirse toplu sözleşmeden doğan ücret farklarımızı almayacağız ve bu tesisi kuracağız. Levhasını bile hazırladık."¹⁵⁹

Necmettin Cevheri, 1994 yılı Nisan ayı başlarında yaptığı açıklamada şunları söylüyordu¹⁶⁰:

"Özelleştirme demek kapatma demek değil. Özelleştirme demek, devletin elinden çıkacak bir müessesenin başka bir vatandaşın eline geçmesi demektir. Sendikacılara da söyledim. Eğer istiyorlarsa, fabrikaları olduğu gibi işçilere verelim."

Dok Gemi-İş Sendikası Genel Başkanı Nazım Tur, 11 Nisan 1994 günü yaptığı açıklamada, satılacağı açıklanan Haliç, Camialtı ve İzmir Alaybey tersanelerine ve ayrıca Türkiye Gemi Sanayii'ne talip oldu. Nazım Tur, satılacak tersanelerde çalışan işçilerin toplam kıdem tazminatı olan 1,6 trilyon liranın ödenmesi halinde, mülkiyeti devlette kalmak koşuluyla, bütün tersaneleri almak istediklerini belirtti. Nazım Tur, "bize bu paraları versinler; biz bunu kredi olarak kullanacak ve devletten başka para istemeyeceğiz; böylece bu işyerlerinin zarar ettiğini ve kapatılması gerektiğini söyleyen siyasilere de zarar etmeden nasıl çalıştırabileceğini göstereceğiz," dedi¹⁶¹.

Tekel Bomonti Bira Fabrikası işçileri 19 Mayıs 1994 günü aileleriyle birlikte Şişli'deki fabrika önünde toplandılar ve özelleştirmeyi protesto ettiler. İşçiler, fabrikanın kasten zarar ettirildiğini ileri sürerek, "fabrikayı çalıştırmaya talip olduklarını" açıkladılar¹⁶².

Orman Ürünleri Sanayii ORÜS'ün Balıkesir Dursunbey'deki kereste fabrikasının işçileri, özelleştirme kapsamına alınan işletmeyi satın almak için bir şirket kurduklarını açıkladılar¹⁶³. ORÜS'ün 23 işletmesinin işyeri sendika temsilcileri ve Sendika yönetimi ise 17 Haziran 1994 günü Karacasu tesislerinde biraraya gelerek, ORÜS'e talip olmayı kararlaştırdı¹⁶⁴. ORÜS Düzce işyerinde çalışan 127 işçi de 1994 yılı Haziran ayı sonlarında Kamu Ortaklığı İdaresi'ne gerekli evrakları vererek ve 150 milyon lira teminat yatırarak, işletmeyi almaya talip oldu¹⁶⁵.

TBMM KİT Komisyonu Başkanı Hamdi Üçpınarlar, 1994 yılı Kasım ayı sonlarında Çanakkale'de Sümerbank'ın Sentetik Deri Fabrikası'nı ziyaret etti. Üçpınarlar, 186 işçinin kıdem tazminatlarının 50 milyar lirayı bulduğunu ve fabrikanın 120 milyar liraya satışa çıkarılacağını açıklayarak, işçilerin birleşerek bu işletmeyi satın almaları istedi¹⁶⁶.

Et ve Balık Kurumu'nun Manisa, İzmir, Marmaris ve Bodrum işyerlerinde çalışan 179 işçiden 110'u, Manisa Kombinasyonu almak için bir "Ortak Girişim Komitesi" oluşturdu¹⁶⁷.

Teksif Sendikası bir ara Sümer Holding'in bazı kuruluşlarına talip olduğunu açıkladıysa da, ihaleye girmedi. Teksif, 1994 yılı sonlarında bir komisyon oluşturarak Sümer Holding'in işletmelerini incelemeye başladı. Teksif'ten yapılan açıklamada, uygun görülen tesislerin özelleştirilmesine katılacağı belirtildi¹⁶⁸.

Türk Metal Sendikası ise Erdemir'e talip oldu. Türk Metal Genel Başkanı Mustafa Özbek, Tansu Çiller'in Erdemir'i satmayı önerdiğini ve Türk Metal'in de bu öneriyi kabul ettiğini açıkladı. Özbek, satış protokolünün 1994 yılı Mart

¹⁵⁷ **Milliyet**, 19.1.1995.

¹⁵⁸ **Ekonomik İstikrara Doğru (Hedefler-Stratejiler)**, 5 Nisan 1994, T.C.Başbakanlık, Ankara, 1994, s.15.

¹⁵⁹ **Sabah**, 7.4.1994.

¹⁶⁰ **Türkiye**, 12.4.1994.

¹⁶¹ **Türkiye**, 12.4.1994; **Milliyet** ve **Cumhuriyet**, 21.4.1994.

¹⁶² **Cumhuriyet**, 20.5.1994.

¹⁶³ **Cumhuriyet**, 8.5.1994.

¹⁶⁴ Engin, Aydın, "Özelleştirme, Kamu Mülkü Haraç Mezat," **Cumhuriyet**, 23.6.1994.

¹⁶⁵ **Cumhuriyet**, 29.6.1994.

¹⁶⁶ **Günaydın**, 30.11.1994.

¹⁶⁷ **Hürriyet**, 6.12.1994.

¹⁶⁸ **Dünya**, 9.12.1994.

ayı sonlarına doğru imzalanacağını açıkladı¹⁶⁹. Mustafa Özbek, 2821 sayılı Sendikalar Yasası'nın bu konuda getirdiği kısıtlamanın kaldırılması için Tansu Çiller'den talepte bulundu. 1994 yılı Haziran ayında Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanı Tezcan Yaramancı Türk Metal'i arayarak teklif verilmesini istedi. Özbek ise gerekli yasa değişikliğini yapılmadığını, kısıtlamanın aşılanması için bir şirket kurulacağını ve bu yolla ihaleye girileceğini açıkladı¹⁷⁰. Ancak Türk Metal böyle bir girişimde bulunmadı. Buna karşılık Erdemir Çalışanları Vakfı 1994 yılı sonlarında bu konuda bir girişimde bulundu. 7 bin aktif çalışanın ve 1500 emeklinin bağlı olduğu bu Vakfın 2 trilyon lira nakit varlığının olduğu ve Bankespres'in yüzde 10,5'ine, Sörmaş'ın yüzde 10'una ve Sörmer'in de yüzde 30'una sahip bulunduğu açıklandı¹⁷¹.

HAK-İŞ'e bağlı Öz Gıda-İş Sendikası, Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı'na 22 Ocak 1993 günü yazdığı yazıda, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu ve Yem Sanayii T.A.Ş.'nde çalışanların işletmeye ortak edilmesi yöntemini önerdi. Öz Gıda-İş, bu kuruluşların faiz borçlarının silinmesini, memur ve sözleşmeli personel fazlasının diğer kuruluşlara aktarılmasını, özerk hale getirilmesini, işçi örgütlerinin temsil ettiği işçilerin hisseleri adına yönetimde temsil edilmesini sağlayacak düzenlemelerin yapılmasını talep etti. Öz Gıda-İş, işçilerin tasarrufu teşvik hesabında ve konut edindirme yardımı hesabında biriken paralarının hisse senedi alımında kullanılmak üzere işçilere verilmesini ve ayrıca hisse senedi almak isteyen her işçinin ücretinden her ay 500 bin lira kesilmesini önerdi. Öz Gıda-İş, Başbakanlık'a 31.5.1993 günü yazdığı yazıda da aynı teklifini yineledi.

Öz Gıda-İş, örgütlü bulunduğu Et Balık Kurumu, Yem Sanayii ve Süt Endüstrisi Kurumu için, "Mutlaka özelleştirilecekse biz talibiz" anlayışıyla bir kampanya da açtı¹⁷².

Kamu Ortaklığı İdaresi 1993 yılı Eylül ayı başlarında, Süt Endüstrisi Kurumu'nun Bitlis Adilcevaz, Muş, Urfa Siverek, Hakkari Yüksekova, Sivas ve Bayburt süt fabrikalarını çalışanlara devretmek üzere Öz Gıda-İş Sendikası'nı görüşmeye çağırdı¹⁷³. Ancak Öz Gıda-İş sendikası, Kamu Ortaklığı İdaresi'nin, başkalarına satmadığı fabrikaları Sendikaya önerdiğini ileri sürdü¹⁷⁴. Daha sonraki dönemde de bu tartışmalar devam etti.

2. Kardemir ve Et-Balık Özelleştirmeleri

1994 yılının son günleri ve 1995 yılının ilk günlerinde ise kamuoyunun gündemini Karabük Demir Çelik Fabrikaları Müessesesi ve Et ve Balık Kurumu'nun özelleştirilmesi işgal etti.

Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun Kardemir'in özelleştirilmesine ilişkin 30.12.1994 günlü kararı, 3.1.1995 günlü Resmi Gazete'de yayımlandı. Bu karara göre, Karabük Demir Çelik Fabrikaları Müessesesi, hissedarları aşağıdaki biçimde oluşmuş bir anonim şirkete (Kardemir A.Ş.) devredilecekti: Kardemir çalışanları: % 35; Karabük-Safranbolu Sanayi ve Ticaret Odası üyeleri: % 30; Karabük-Safranbolu esnaf dernekleri üyeleri: % 10; Eflani-Karabük-Safranbolu-Ulus-Ovacık-Yenice-Araç-Çerkeş-Eskipazar yöre halkı ve emeklileri: % 25. Her bir gerçek veya tüzel kişinin veya kuruluşun hissesi yüzde 1'i geçemeyecekti. Devir bedeli 1 (bir) liraydı. İşletmenin devri sırasında, hammadde, yarı mamul, mamul ve işletme malzemeleri, üretimin sürekliliğini sağlayacak düzeyde olacaktır. Kuruluşun gayrimenkullerinden bir bölümü yeni oluşturulacak şirkete devredilmeyerek, Özelleştirme İdaresi Başkanlığının mülkiyetinde kalacaktı. Lojmanların en az yüzde 70'i yeni şirkete aktarılacaktı. Hangi gayrimenkullerin şirkete aktarılmayacağı, Özelleştirme İdaresi ile Kardemir A.Ş. arasındaki görüşmelerle belirlenecekti. Yüksek fırınların, haddehanelerin, kuvvet santralının ve diğer birimlerin yatırım ihtiyacının karşılanması amacıyla, Özelleştirme İdaresi tarafından Kardemir'e 800 milyar lira verilecekti. Ödemeler aylık olarak yapılacaktı. 1 Dolar 38 bin liranın üstüne çıkarsa, sözkonusu miktarın ödenmeyen bölümü aynı oranda artırılabilecekti. Kuruluşa ilk aşamada 500 milyar TL aktarılacaktı. Çalışanların İş Kanunu ve toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan tazminatlarının sorumluluğu, İş Yasası'nın 14. madde hükmü uyarınca, TDÇİ ve Kardemir A.Ş.'nin sırtında olacaktır. Kardemir'in diğer borç ve alacaklarının TDÇİ'ye aktarılması konusu ise Yüksek Planlama Kurulu'na sunulacaktı. Öngörülen işler 3 ay içinde tamamlanmazsa, Özelleştirme İdaresi'nin yükümlülükleri sona erecekti.

Özelleştirme Yüksek Kurulu, 2 Şubat 1995 günlü kararıyla da, Et ve Balık Kurumu'nun Et Balık Ortak Girişim Grubuna satılmasına karar verdi. Et Balık Ortak Girişim Grubu sermaye dağılımı şöyledi: Sermayenin en az yüzde 5'i besicilere veya besici dernek ve kooperatiflerine; en az yüzde 5'i kasaplara veya kasap dernek ve kooperatiflerine; kalan kısmın bir bölümü Ticaret ve Sanayi Odalarına, Şirket çalışanları ve emeklilerine ve bir kısmı da, "HAK-İŞ Konfederasyonu ve bünyesinde bulunan sendikalar ile bu Konfederasyon ve bünyesinde bulunan sendikaların üyeleri ve çalışanlarına" verilecekti. Satılan mal varlığının yalnızca arsa değerinin 11,3 trilyon TL olduğu tahmin ediliyordu¹⁷⁵. Ancak 1,5 trilyon lira olan satış bedeli, 24 ay sonra ödenecekti. Et ve Balık

¹⁶⁹ **Milliyet**, 10.3.1994.

¹⁷⁰ Donat, Yavuz, "Yiğit Kime Derler," **Milliyet**, 17.6.1994.

¹⁷¹ Çetin, Semra, "Erdemir'e Talip Var," **Intermedya Ekonomi**, 11.12.1994.

¹⁷² **Günaydın**, 10.7.1993; **Milli Gazete**, 12.7.1993

¹⁷³ **Gün**, 9.9.1993.

¹⁷⁴ **Ortadoğu**, 4.10.1993.

¹⁷⁵ **Milliyet**, 8.2.1995.

Kurumu'nun her türlü borçlarını devlet üstleniyordu. Yeni şirkete 60 milyar liralık et stoku devredilecek; bunun parası 18 ay sonra devlete ödenecekti. "Ankara ve İstanbul bölgesinde bulunan kombinalar ve faaliyeti aksatmayacak diğer varlıklar ile kurulu kapasitesinin % 20'sine tekabül edecek miktar veya oranda kombina" satılabilecekti. Ancak kamuoyunda, kamu malını yağmadan pay verme biçimindeki bu satış konusunda oluşan büyük tepki nedeniyle, Özelleştirme Yüksek Kurulu bu satış işlemini iptal etti.

Dikkat edileceği gibi, işçilerin ve sendikaların özelleştirmeye girmelerinde ana neden, işyerlerinin kapatılmasının önlenmesi iken, özellikle HAK-İŞ'in Et-Balık özelleştirmesinde ana etmen kamu mallarının değerinin çok altında fiyatlarla kapatmaktı.

3. İYAK İşçi Yardımlaşma Kurumu Kanunu Tasarıları

İşçilerin ve sendikaların işletme satın almaları ve kurmaları tartışmaları, İYAK tartışmalarını yeniden gündeme getirmektedir.

İlk İYAK İşçi Yardımlaşma Kurumu kanun teklifi 1966 yılının son aylarında TÜRK-İŞ'in girişimleri sonucunda hazırlandı. Bu tasarıya göre, sigortalıların İYAK'a üye olmaları zorunluuydu. Yönetim organlarında TÜRK-İŞ ve üye sendikalardan temsilciler bulunuyordu. Kurum, "sigortalı işçilerin aylıklarından kesilen % 2,5 oranındaki kesenekler" yoluyla finanse edilecekti. Üyelere emeklilik, maluliyet ve ölüm yardımı yapılacaktı. Ayrıca işçi mağazaları açılacak, konut kredisi verilecek, üyelere kredi açılacak, öğrenci yurtları kurulacak, işçi çocuklarına burs verilecekti. İYAK, her türlü şirketleri kurma ve her türlü şirkete iştirak etme hakkına sahip olacaktı¹⁷⁶.

Bu taslak, Hasan Türkay, Kaya Özdemir, Enver Turgut ve M.Ertuğrul tarafından 10 Ocak 1968 tarihinde bir kanun teklifi olarak TBMM Başkanlığı'na sunuldu. Kanun teklifi, 28 Aralık 1968 tarihinde, bazı değişikliklerle TBMM Geçici Komisyonu'nda kabul edildi¹⁷⁷. Ancak Genel Kurulda zamanında yasalaşamadığı için kadük oldu.

1969-1973 döneminde İYAK taslağı yeniden gündeme gelmekle birlikte, yine sonuç almak mümkün olmadı.

TÜRK-İŞ konuyu 1973 yılı Eylül ayında yeniden gündeme getirdi. Teşkilata 29.9.1973 tarihinde gönderilen genelgede, 14 Ekim 1973 tarihine kadar İYAK Kanun Teklifi üzerindeki görüşlerin TÜRK-İŞ'e iletilmesi istendi¹⁷⁸.

TÜRK-İŞ Yönetim Kurulu 13 Mart 1974 günü Başbakanla yaptığı görüşmede İYAK konusunu yeniden gündeme getirdi. İYAK Kanununun en kısa sürede TBMM'nden geçirilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Bunun üzerine, Şevket Yılmaz, Sadık Şide, Kaya Özdemir, Ömer Ergün ve Ekrem Özkılıç'tan oluşan bir alt komisyon, İYAK kanun tasarısı metni üzerinde çalışarak, bu konunun TBMM gündemine girmesi için çaba gösterdi. Bu tasarıda, üyelerin sigorta primine esas aylık ücretlerinden yüzde 5 oranında bir kesinti yapılması öngörülüyordu. Biriken kaynakla da, yaşlılık yardımı, ölüm yardımı ve maluliyet yardımı yapılması ve ayrıca işçi pazarları, çocuk yuvaları, öğrenci yurtları, lokal ve misafirhaneler açılması, işçi çocuklarına burs verilmesi, tatil ve dinlenme kampları ile spor tesisleri ve eğlence yerleri kurulması, huzurevleri açılması ve işçilere konut kredisi verilmesi öngörülüyordu. İşçi Yardımlaşma Kurumu İYAK, biriken fonları şirket kurmak ve kurulu şirketlere ortak olmakta kullanılabilecekti¹⁷⁹.

Ancak bu tasarının yasalaşması da sağlanamadı.

Sosyal Güvenlik Bakanlığı 1981 yılı Haziran ayında İşçi Yardımlaşma Kurumu İYAK yasa tasarısı hazırlayarak Bakanlar Kurulu'na sundu. Bu tasarıda da aylıkların yüzde 5'i oranında bir kesenek öngörülüyordu. Ancak bu tasarı da yasalaşamadı.

4. İMYAK İşçi Memur Yardımlaşma Kurumu

Üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyetin ağırlıkla devlet mülkiyeti olarak anlaşıldığı dönemin aşıldığı günümüzde, Dünya Bankası'nın oyununa gelmeden, kapitalist devlet işletmeciliğinin günahlarını devralmadan ve işçi sınıfının her açıdan düzeyinin daha da yükseldiğini unutmadan, kapitalizm-içi ve dışı alternatif toplumsal mülkiyet biçimlerini tartışmakta ve işçilerin ve sendikaların yatırımlarını bu gözle değerlendirmekte yarar vardır.

Türkiye'de tek tek işçilerin hisse senedi satın alarak işletmelerde söz ve karar sahibi olmaları mümkün olmadı. Günümüz koşullarında, sendikaların kar amacıyla işletme satın almalarının asli görevlerinin aksamasına neden

¹⁷⁶ Yasa tasarısı için bkz. TÜRK-İŞ'in 5.12.1996 gün ve 66-4010 sayılı genelgesi ve ekli yasa teklifi.

¹⁷⁷ **Ankara Milletvekili Hasan Türkay ve 3 Arkadaşının, İşçi Yardımlaşma Kurumu (İYAK) Kanunu Teklifi ve Ticaret, İmar ve İskan, Maliye, Çalışma, Adalet ve Plan Komisyonlarından Seçilen 3'er Üyeden Müteşekkil Geçici Komisyon Raporu**, TBMM, 28.12.1968.

¹⁷⁸ TÜRK-İŞ, 29.9.1973 gün ve 73-2150-29 sayılı genelgesi ve ekli yasa teklifi.

¹⁷⁹ TÜRK-İŞ, 18.3.1974 gün ve 74-1053-29 sayılı genelgesi ve ekli yasa teklifi.

olduğu konusunda da bir görüşbirliği oluşmuştur. Bu durumda tartışmaya açılan bir öneri, işçilerin ve memurların demokratik bir biçimde oluşturacakları İMYAK'tır, İşçi Memur Yardımlaşma Kurumu'dur.

Kurumun kuruluştaki üç ana finansman kaynağı, konut edindirme yardımı, tasarrufu teşvik fonu ve ceza paraları olabilir. 11.11.1986 gün ve 3320 sayılı Memurlar ve İşçiler ile Bunların Emeklilerine Konut Edindirme Yardımı Yapılması Hakkında Kanun uyarınca biriken kaynak 30 trilyon lira dolayındadır. 9.3.1988 gün ve 3417 sayılı Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanun ile oluşan kaynak ise günümüzde 100 trilyon lirayı aşmıştır. 25.8.1971 gün ve 1475 sayılı İş Kanunu ve 31.1.1973 gün ve 7/5733 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (İşçi Ücretlerinden Ceza Olarak Kesilen Paraları Kullanmaya Yetkili Kurulun Kuruluşu ve Çalışma Esasları Hakkında Tüzüğü'nün Kabulüne Dair Bakanlar Kurulu Kararı) gereğince kabul edilen Tüzük uyarınca toplanan para da bu fona katılabilir..

Bu üç fondaki birikmiş ve işçilerin ve memurların ortak parası olan bu kaynak, işçilerin ve memurların oluşturacağı İMYAK'a başlangıç sermayesi olarak aktarılabilir.

İşverenlerin 3320 sayılı Yasa uyarınca yatıracakları konut edindirme yardımı, 3417 sayılı Yasa uyarınca işçi ücretleri ve memur aylıklarından her ay yapılan yüzde 2 oranındaki kesinti ile, işverenlerin katkıda bulunacakları yüzde 3 oranındaki kesinti ve işçi ücretlerinden kesilen ceza paraları da İMYAK'ın sürekli ana gelir kaynağını oluşturabilir..

10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran özel sektör işyerlerinde ücret karşılığında çalışan kişiler ile kamu kesiminde tüm işçiler, memurlar ve sözleşmeli personelin İMYAK'a üyeliği zorunlu tutulabilir.

Her İMYAK üyesinin kişisel hesabında ne kadar parasının biriktiği izlenir. Ancak hiçbir ücretliye, bu parası karşılığında belirli bir şirketin hisse senedi verilmez. Hiçbir ücretli, İMYAK'taki payını hiçbir yerde satamaz veya elden çıkaramaz.

İMYAK'ı, işçi ve memurların demokratik biçimde belirlenmiş temsilcilerinden oluşan genel kurul ve seçeceği organlar yönetir. Genel Kurul 3 yılda bir toplanır. Örneğin, 400 delegeden oluşur. Her ilde bulunan İMYAK üyesi ücretlilerin (işçi, memur ve sözleşmeli personel) Türkiye'de İMYAK'a üye toplam ücretlilerin sayısına oranına göre belirlenecek delegeler, gizli oy açık sayım ilkesine göre seçilirler.

İMYAK'ın her yıllık toplam kazancından belirli bir oranı, kişilerin hesabında bulunan katılım payı oranında kişilere dağıtılır. Bu uygulama, günümüzde tasarrufu teşvik fonunda nema dağıtımı gibi yapılabilir. Malullük veya yaşlılık aylığına hak kazananlar veya 50 yaşını dolduranlar, İMYAK'tan ayrılarak hesaplarındaki parayı alabilirler. Katılımcının ölümü halinde hesabında birikmiş para varislerine verilir.

İMYAK, Yönetim Kurulu'nun uygun gördüğü kuruluşlara yatırım yapabilir, yeni şirket kurabilir veya kurulu şirketleri satın alarak işletebilir. İşçi-memur pazarları kurabilir, işçi-memur tüketim kooperatiflerine toptan mal verebilir, gerektiğinde ithalat yapar, üreticilerle doğrudan temasa geçer. İMYAK, işçilere, memurlara, sözleşmeli personele ve emeklilere konut kredisi verebilir. İş kazası ve meslek hastalıkları konusunda araştırma, yayın ve eğitim yapabilir. Tüketiciyi bilinçlendirici basılı ve görsel yayın yapabilir. İMYAK üyelerinin ve emeklilerin gidebileceği tatil kampları ve konukları, emekliler için huzurevleri açabilir. Üyelerin ve emeklilerin çocukları için öğrenci yurdu kurabilir, öğrencilere yüksek öğrenim bursu verebilir.

IX. GÜMRÜK BİRLİĞİ, İŞÇİ SINIFI VE SENDİKACILIK HAREKETİ

Günümüzde sermaye hızla çokuluslu ve hatta ulusötesi bir nitelik kazanmaktadır. Uluslararası teknelci sermayenin tüm dünyadaki hakimiyeti artmaktadır.

1970'li yılların başlarında tüm dünyada mali alan dışında etkinlik gösteren 7000 dolayında çokuluslu şirket bulunuyordu. 1990'lı yıllarda ise bu nitelikteki şirketlerin sayısı 37 bine çıkmış ve bu şirketlerin dünya ekonomisi üzerindeki güçleri ve etkileri daha da büyümüştür¹⁸⁰.

Çokuluslu şirketlerde istihdam edilen işçilerin sayısı ise 70 milyonun üzerindedir. Bu işçiler, teknolojik açıdan en gelişkin ve sermaye yoğun endüstrilerde yoğunlaşmış durumdadır¹⁸¹.

^DOkuzuncu Bölümün Dipnotları

¹⁸⁰Hansenne, Michel, **Defending Values, Promoting Change, Report of the Director-General**, Uluslararası Çalışma Konferansı, 81.Toplantı, 1994, s.13.

¹⁸¹ Parisotto, Aurelio, "Direct Employment in Multinational Enterprises in Industrialized and Developing Countries in the 1980s: Main Characteristics and Recent Trends," **Multinationals and Employment, The Global Economy of the 1990s**, ILO, Cenevre, 1993, s.33.

Özellikle yaklaşık son 20 yıllık dönemde iletişim ve ulaştırma teknolojisinde yaşanan büyük gelişimle ve bilgisayar kullanımının yaşamın tüm alanlarına girmesiyle birlikte, sermaye iyice ulusötesi bir nitelik kazandı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla yayılan ve güçlenen çokuluslu ve ulusötesi şirketler, uluslararası alanda rekabet edebilmek için, ulusal devletleri aşan siyasal örgütlenmelere gereksinim duymaya başladılar.

Kapitalizmin 1970'li yıllarda girdiği bunalım, sermayenin bu merkezileşme ve yoğunlaşma sürecini hızlandırdı. Uluslararası alanda artan rekabet, ulus esasına dayalı devletlerin aşılmasını gündeme getirdi.

Sermayenin uluslararası düzeyde bu yoğunlaşması ve merkezileşmesi, kapitalizmin bunalımlarını engelleyememektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonomik bunalım sürmekte, bunun olumsuz toplumsal etkileri artmaktadır.

Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Orta Avrupa'daki siyasal ve ekonomik gelişmelerden sonra ise gelişmiş kapitalist dünyada iç çelişkiler daha da yoğunlaşmış, iç bloklaşmaların önemi daha artmıştır.

Türkiye de "küreselleşme" olarak nitelenen bu sürecin dışında değildir. Özellikle 24 Ocak İstikrar Tedbirleri ile başlayan süreç, Türkiye'nin dışa bağımlılığını ve uluslararası sermaye tarafından yönetilmesini daha da artırmıştır. 1980 yılından beri dış borçlarımız, dış ticaret hacmimiz ve Türkiye'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımları hızla artmıştır. 1995 yılı sonunda gerçekleşecek gümrük birliği ile, bu bütünleşmede bir nitelik sıçraması yaşanacaktır.

A. Dünyada Bloklaşma

Günümüzde gelişmiş kapitalist ülkeler arasında özellikle pazar ve ucuz işgücü konusundaki rekabet ve ülke gruplarının bloklaşması önemini daha da artırmıştır.

Blokların birincisi, Avrupa Birliği'dir.

Avrupa Birliği, önce 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan Roma Anlaşması uyarınca, Avrupa Ekonomik Topluluğu veya Ortak Pazar olarak başladı. Daha sonra Avrupa Topluluğu oldu. Avrupa Topluluğu, mal, hizmet, işgücü ve sermayenin serbest dolaşımını kabul etti. 17-18 Şubat 1986 tarihinde Tek Avrupa Yasası'nın kabul edilmesinden sonra, 1.1.1993 tarihi itibarıyla ekonomik açıdan sınırları kaldırdı.

9-10 Aralık 1991 tarihinde ise Avrupa Birliği Antlaşması (Maastricht Antlaşması) imzalandı. Böylece, 1999 yılında tamamlanacak Ekonomik ve Parasal Birlik ve iç işleri, yargı, dış işleri ve güvenlik politikasına ilişkin bir Siyasal Birlik süreci başladı. Bu arada, bir ortak para, ortak pasaport, ortak bayrak ve ortak "ulusal" marş geliştirildi.

Avrupa Birliği, temel işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler konusunda bir Sosyal Şart oluşturmaya çalıştı. İngiltere dışındaki diğer Avrupa Birliği üyeleri, Maastricht'te İşçilerin Temel Toplumsal Hakları Bildirgesini ("Sosyal Şart"), diğer bir deyişle, çalışma yaşamına ilişkin ortak asgari standartları kabul ettiler.

Bu arada, 21 Ekim 1991 tarihinde, Avrupa Topluluğu ile Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) arasında, Avrupa Ekonomik Bölgesi'nin yaratılması konusunda bir anlaşma imzalandı. Bu yıllarda Kıbrıs, Malta, Avusturya, İsveç, Finlandiya ve İsviçre de üyelik için Avrupa Birliği'ne başvurular. Avusturya, İsveç ve Finlandiya 1.1.1995 tarihinden itibaren tam üyelik statüsünü kazandı. Avrupa Birliği'nin üye sayısı 15'e çıktı.

Türkiye ise bu Avrupa Birliği ile 1995 yılı sonunda gümrük birliğine giriyor.

Dünyadaki ikinci blok ise Kuzey Amerika'da oluşuyor. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması 1 Ocak 1989 tarihinde yürürlüğe girdi.

12 Ağustos 1992 tarihinde ise Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nı (NAFTA) imzaladılar. NAFTA'nın, tarafların parlamentolarında onaylanmasının ardından 1994 yılında yürürlüğe girmesi öngörülüyordu. 2004 yılına kadar uzanan bir süreç içinde NAFTA'nın tüm hükümleri yürürlüğe girecekti.

NAFTA'da, Avrupa Birliği'nin Sosyal Şartı türünde, asgari çalışma ve yaşama koşullarını ve sendikal hak ve özgürlükleri güvence altına alan bir belge veya düzenleme yoktu. Daha sonra bu konuda bir yan anlaşma imzalandıysa da, bunun fazla etkisinin olmayacağı belirtilmektedir.

Diğer taraftan, Uzak Doğu'da da benzer gelişmeler söz konusudur. Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland ve Brunei Darussalam, Asya Serbest Ticaret Bölgesi'ni (AFTA) kurdu. Ayrıca, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) de Asya-Pasifik bölgesindeki ülkeleri, ekonomik sorunların tartışılması açısından bir araya getirmektedir.

Ayrıca, 15 Aralık 1993 tarihinde imzalanan yeni GATT ile, uluslararası ticaretin daha serbestleştirilmesi kararı alınmıştır.

Teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, üretken faaliyeti gerçekleştiren özde insan emeğidir. Kapitalizmin bugünkü bunalımından çıkışında en önemli amaç, işgücü maliyetinin düşürülmesi ve emek sömürsünün olabildiğince artırılmasıdır.

Bu ise, ücretli emeğin ülke içinde işsizlikle ve ayrıca istihdam olanaklarının başka ülkelere kaydırılması tehdidiyle ürkütülmesine, sendikasılaştırılmasına, sosyal devlet anlayışının ve uygulamasının yok edilmesine, sosyal güvenlik sistemlerinin zayıflatılmasına, sendikal hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına veya yok edilmesine bağlıdır.

Bir ülkede işsizlik artarsa, sendikaların gücü azalır.

Bir ülkenin sermayedarları, yatırımlarını kolayca işçilik maliyetinin daha düşük olduğu başka ülkelere kaydırabilirlerse, sendikalar pazarlık gücü azalır.

Bir ülkenin sermayedarları sosyal güvenlik sistemini ve özellikle işsizlik sigortasını zayıflatabilirlerse, işçileri daha korumasız duruma sokarlar.

Bir ülkenin sermayedarları, sosyal devleti yok ederlerse, işgücünün yeniden üretim maliyetini düşürürler.

Bir ülkenin sermayedarları, sendikal hak ve özgürlükleri kısıtlayabilir veya yok edebilirlerse ve işçilerin sendikasılaştırılmasını sağlayabilirlerse, işgücü maliyetini önemli ölçüde azaltabilirler.

Özelleştirme, taşeronlaştırma, kaçak işçiliğin yaygınlaşması, çalışma standartlarının uygulanmasında "esneklik", geçici işçilik, süresi belirli hizmet akdiyle çalıştırma, hizmet akdi yerine istisna akdi gibi son yılların moda uygulamaları bu amaca yönelik adımlardır.

Ekonomik bunalımla birlikte tekeller arasındaki rekabet daha da arttı. Sovyetler Birliği ve bağlantılı ülkelerde yaşanan siyasal çöküşün ardından, pazarlar ve ucuz işgücü kaynakları için dünya ölçeğinde sermayenin rekabeti yoğunlaştı ve daha da belirgin oldu.

B. Avrupa Sermayesi Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne Girmesini Niçin İstiyor?

Avrupa, Amerika ve Japon sermayeleri arasında yoğun bir rekabet sürmektedir.

A.B.D.'de emek üretkenliği, Japonya ve Avrupa'nın üstündedir. Ayrıca, A.B.D.'de sendikalaşma oranı ve üretilen birim başına toplam işgücü maliyeti düşüktür. Bu durum, A.B.D. sermayesini özellikle Avrupa Birliği sermayesi karşısında daha avantajlı bir konuma getirmektedir.

A.B.D. Çalışma Bakanlığı verilerine göre, çeşitli ülkelerde üretkenlik düzeyleri, A.B.D.'deki durumla karşılaştırmalı olarak aşağıda sunulmaktadır¹⁸²:

Çeşitli Ülkelerde Üretkenlik Düzeyleri (A.B.D. : 100)

Ülke	1960	1970	1980	1990
A.B.D.	100,0	100,0	100,0	100,0
Kanada	77,8	81,4	89,3	92,3
Fransa	47,0	62,7	78,3	89,1
Almanya	48,7	60,7	73,7	78,6
İtalya	41,5	62,4	80,4	87,8
Japonya	23,8	46,4	62,5	76,3
İngiltere	53,9	57,2	65,3	70,7

A.B.D.'nin teknolojik önderliği sürerken, A.B.D.'de sendikalaşma oranı da iyice düşmüştür.

Aşağıdaki çizelgede, 1980 ve 1989 yıllarında gelir getirici bir işte çalışan sendika üyelerinin sivil ücretli ve maaşlıların toplam sayısına oranı sunulmaktadır¹⁸³:

Çeşitli Ülkelerde Sendikalaşma Oranları (%)

Ülke	1980	1989
------	------	------

¹⁸² U.S.Department of Labor, Bureau of International Labor Affairs, **The American Workforce**, Washington,D.C., 1992, s.15.

¹⁸³ U.S.Department of Labor, a.g.k., s.24.

A.B.D.	22	16
Avustralya	40	34
Kanada	--	33
Japonya	31	26
Danimarka	76	75
Fransa	19	11
Almanya	36	33
İtalya	53	47
Hollanda	35	28
İsveç	80	84
İsviçre	33	28
İngiltere	51	41

A.B.D.'de işgücü maliyeti birçok ülkeden daha düşüktür. Aşağıdaki çizelgede, çeşitli ülkelerde imalat sanayiinde üretimde çalışan işçilerin toplam ortalama saat maliyeti sunulmaktadır¹⁸⁴:

Çeşitli Ülkelerde İmalat Sanayiinde Üretimde Çalışan İşçilerin Ortalama Saat Maliyetleri (A.B.D. Doları)

Ülke	1980	1985	1990	1991
A.B.D.	9,87	13,01	14,88	15,45
Kanada	8,37	10,80	16,02	17,31
Fransa	8,94	7,52	15,23	15,26
Almanya	12,33	9,57	21,53	22,17
İtalya	8,00	7,41	16,41	17,18
Japonya	5,61	6,43	12,64	14,41
İngiltere	7,43	6,19	12,52	13,42

Avrupa Birliği'nin kurulması bu ülkelerde işgücü maliyetini düşürmemektedir. Aksine, "işçilerin Avrupası"nın kurma çabaları nedeniyle bu maliyet artma eğilimi göstermektedir. Ancak NAFTA, Amerikan ve Kanada sermayedarlarının, çok ucuz olan Meksika işgücüne doğrudan ulaşma olanağını yaratmaktadır.

Meksika'nın A.B.D. sınırındaki işyerlerinde çalışan işçilerin ortalama saat maliyeti 1991 yılında 1,55 dolar, 1992 yılında 1,64 dolardı. Meksika'nın diğer bölgelerinde üretimde çalışan bir işçinin saat maliyeti 1991 yılında 1,95 dolar, 1992 yılında 2,35 dolar olmuştu¹⁸⁵. NAFTA aracılığıyla Amerikan ve Kanada sermayesinin ulaştığı bu çok ucuz işgücü, uluslararası alandaki rekabette A.B.D. ve Kanada sermayesini son derece avantajlı bir konuma getirmektedir.

A.B.D. sermayesi, emek üretkenliğinin yüksekliği, sendikalaşma düzeyinin geriliği, işçiyi koruyucu mevzuatın yetersizliği ve toplam işgücü maliyetinin düşüklüğü açılarından sahip olduğu avantajları daha da geliştirme çabası içindedir. Bu çabanın bir parçası olarak, üretimi, A.B.D. içinde sendikalaşmanın göreceli olarak geri ve işgücü maliyetinin göreceli olarak düşük olduğu güney eyaletlerine de kaydırmaktadır¹⁸⁶.

A.B.D. sermayesinin ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkmakta olan yeni bloktaki sermayenin Avrupa sermayesine göre diğer bir avantajı, NAFTA'da asgari çalışma koşulları ve sosyal haklara ilişkin bir düzenleme bulunmamasıdır. Bu konuda daha sonra imzalanmış olan yan anlaşma ise son derece yetersizdir.

Halbuki Avrupa Birliği'nin ana dayanaklarından birisi, en temel sendikal hak ve özgürlüklerin tüm ülkelerde güvence altına alınmış olmasıdır ("Sosyal Şart"). Bu da, Avrupa sermayesinin özgürlüğünü önemli ölçüde sınırlandırmaktadır.

Bu koşullarda, Avrupa sermayesinin, A.B.D.-Kanada ve Japon ve hatta Asya'daki yeni endüstrileşmiş ülkelerin sermayeleri ile rekabet edebilmesi için, Avrupa Birliği'ndeki sendikal hak ve özgürlüklere sahip bulunmayan ve işgücü maliyetlerinin daha düşük olduğu ülkelere gereksinimi vardır.

Bu ülke Türkiye olacaktır.

Ayrıca, 60 milyondan fazla nüfusu, hızla tasfiye olacak bir sanayisi ve yabancı mallara düşkün hale getirilmiş halkıyla, Türkiye, Avrupa Birliği sermayesinin yaşadığı bunalımdan çıkış için önemli bir pazar oluşturacaktır.

C. Türkiye ve Gümrük Birliği

¹⁸⁴ U.S. Department of Labor, a.g.k., s.18.

¹⁸⁵ AFL-CIO, **NAFTA Action Source Book**, Washington, D.C., 1993, s.17.

¹⁸⁶ Malanowski, Norbert, **Trade Unions and Industrial Relations in the USA and Canada**, ETUI, INFO 36, Brüksel, 1992, s.11.

Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmak üzere, 31 Temmuz 1959 tarihinde başvuruda bulundu. 12 Eylül 1963 günü imzalanan Ankara Anlaşması ile, üyelik süreci 1 Aralık 1964 tarihinden itibaren işlemeye başladı.

Hazırlık aşaması tamamlandıktan sonra, geçiş dönemine geçildi. 23 Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol imzalandı ve Katma Protokol 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girdi. Katma Protokole göre, Türkiye, sanayi ürünlerinde Avrupa Topluluğu ülkelerine karşı gümrük vergisini 12 yılda sıfırlayacaktı. Ancak, tarafların üzerinde anlaşmaya varacakları mallarda bu süre 22 yıla çıkarılabilecekti. 22 yıllık geçiş döneminin sonunda (1995), Türkiye geçiş döneminin gereği olan gümrük birliğini gerçekleştirmiş olacaktı.

Halbuki günümüzde bile Türkiye'de üretilen sanayi malları önemli bir korumadan yararlanmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi ülkeleri karşısında gümrük vergileri ve Toplu Konut Fonu katkılarından oluşan toplam koruma oranı 1993 yılında yüzde 28,93 idi. Bu oran, 1994 yılında yüzde 22,19'a indirildi¹⁸⁷.

Türkiye, Avrupa Topluluğu'ndan yapılan ithalatta 1971 yılında ve 1976 yılında gümrük vergilerini indirdi. Ancak ilişkiler 1976 yılında donduruldu. Türkiye'nin 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için yeniden başvurması sonrasında, Avrupa Topluluğu'ndan yapılan ithalatta gümrük indirimleri yeniden başladı.

Ankara Anlaşmasına göre, Türkiye, Avrupa Birliği'ne tam üyelik öncesinde gümrük birliğine girmektedir. İspanya, Portekiz ve Yunanistan için tam üyelik sonrasında gümrük birliği gerçekleşmişti. Bu ülkeler için tam üyelikle birlikte Avrupa topluluğu'ndan sağlanan çeşitli yardımlar, gümrük birliğinin ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini dengeleyici bir etki yapmıştı. Türkiye, Avrupa Birliği'ne girmeden, bu konuda hiçbir güvence almadan ve çeşitli yardımlardan yararlanmadan gümrük birliğine girecek ilk ülke olacaktır.

Türkiye, gümrük birliğine girerek, Avrupa Birliği'nin dış ticaret politikasına uyma yükümlülüğünü üstlenmektedir. Böylece Türkiye, karar alma organlarında ve sürecinde yer almadığı Avrupa Birliği kararlarına uymak zorunda kalacaktır. Bu da ülkemizin kendi hükümlerini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum, gümrük vergilerinin yasalarla belirleneceğine ilişkin Anayasa hükmünün de ihlali anlamına gelmektedir.

Gümrük birliğine girilmesiyle birlikte, 60 milyonluk Türkiye pazarı Avrupa Birliği'ne tümüyle açılacak, diğer ülkelere karşı iyice korumasız hale getirilecektir.

Ticarette sağlanacak bu serbestlik, uzun yıllardır Türkiye'de tüketici kitlesini yüksek fiyatlar ve kalitesiz mallarla yoğun bir biçimde sömüren ve geri teknolojiler kullanan bazı işverenlerin tasfiyesi sonucunu doğuracaktır.

İthal edilen bazı mallar ucuzlayacaktır. Ancak, özellikle halkımızın yabancı mala ve markaya olan düşkünlüğü düşünülürse, ithalatta meydana gelecek patlamanın boyutları tahmin edilebilir. İhracatta ve turizm gelirlerinde benzer oranda bir artış olmayacağından, Türkiye'nin ödemeler dengesi sorunları daha da büyüyecek, Türk Lirasının Avrupa para birimleri karşısındaki değeri daha da düşecek, Türkiye'de enflasyon daha da hızlanacak, Türkiye'deki ücretler Avrupa'dakilere göre daha da azalacaktır.

Tarımda teknolojinin geri olduğu ve küçük mülkiyet yapısıyla teknolojinin geliştirilemeyeceği alanlarda hızlı bir mülksüzleşme yaşanacaktır.

Esnaf ve sanatkar arasında da tasfiyeler olacaktır. Ancak bunların bir bölümü, tekeli sermayeye bağımlı, hukuken istisna akdiyle çalışan (taşeron), ancak fiilen ücretli konumda üreticilere dönüştürülecektir.

Avrupa Birliği'nden ithal edilecek mallardan alınacak gümrük vergileri ve fonlar kaldırılacaktır. Yapılan tahminlere göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yıllık gümrük vergisi ve fon geliri kaybı 3 milyar dolar dolaylarında olacaktır.

Türkiye'de kamu kesiminde büyük bir finansman açığının bulunduğu ve vergi gelirlerinin artırılmasının tek çare olduğu koşullarda bu kayıp, ekonomik dengelerin daha da bozulması sonucunu doğuracaktır.

Buna karşılık, gümrük birliğine girilmesinin kısa vadede sağlayacağı tek somut çıkar, Avrupa Birliği'nin tekstilde ve hazır giyimde Türkiye'den yapılan ithalata koymuş olduğu kotaların kaldırılması olacaktır.

Türkiye'nin gümrük vergisi ve fon geliri kaybını artıracak diğer bir gelişme, Avrupa Birliği dışındaki ülkelere yapılan ithalatta alınan gümrük vergilerinin de azalacak olmasıdır. Avrupa Birliği'nin gümrük vergisi oranları yaklaşık yüzde 7 düzeyindedir ve Türkiye'nin uyguladığı vergilerden düşüktür.

Türkiye'nin gümrük geliri ve fon gelirlerindeki düşüşü telafi edebilmek için getireceği özel tüketim vergisinin yükü ise emekçi sınıf ve tabakaların sırtına yüklenecektir.

¹⁸⁷ Töre, Nahit, "Gümrük Birliğinde Onikiye Beş Kala," **İşveren**, Ocak 1994, s.23.

Avrupa Birliği'ne girilmesiyle birlikte Türkiye'nin yapacağı ihracatta bir artış beklenebilir. Ancak Avrupa Birliği'nin çeşitli mallar konusunda getirdiği standartlara uygun mal üretilmediği takdirde, ihracat miktarlarındaki artış, beklenenin çok altında kalacaktır.

Avrupa Birliği'ne girilmesiyle birlikte işgücünün serbest dolaşımı sağlanamayacaktır. Ayrıca, işçi ve memur ücretleri, işçi-memur hakları ve diğer sendikal hak ve özgürlükler konusunda da bir eşitlik sağlanmayacaktır. Ancak, gümrük birliği ile birlikte malların fiyatları eşitlenecektir.

Diğer bir deyişle, işgücünün satış fiyatı ve koşulları Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de birbirinden çok farklı kalırken, diğer malların satış fiyatları eşitlenmektedir. Böylece, Türkiye'de çok ucuz ve yoğun bir biçimde sömürülecek bir işgücü yaratılmış olmakta, Avrupa Birliği sermayesinin uluslararası piyasalarda A.B.D., Kanada ve Japon sermayedarlarla rekabetinin koşulları yaratılmaktadır.

D. Gümrük Birliği'nin İstihdam Üzerindeki Etkileri

Yapılan çalışmalar, Türkiye'de birçok endüstri malının üretiminde geri teknoloji ve yüksek maliyetlerle çalışıldığını göstermektedir. Türkiye'de işverenlerin elektrik enerjisi ve birçok temel girdi için ödedikleri miktarların da Avrupa'daki düzeyin üstünde olduğu bilinmektedir. Bu koşullarda, ülkemizdeki işverenlerin karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğu tek konu, işgücü maliyetidir. İşgücü maliyetinin düşük tutulması ve hatta daha da düşürülmesi durumunda, Türkiye endüstrisinin çeşitli dallarının Avrupa Birliği endüstrisi ile rekabet gücü olabilecektir. Ayrıca, Avrupa Birliği sermayesinin de, Türkiye'nin ucuz işgücüne gereksinimi vardır.

Türkiye'deki ucuz işgücünün önemi, İktisadi Kalkınma Vakfı Başkanı Sedat Aloğlu'nin iki açıklamasında çok net bir biçimde ifade edilmektedir.

Sedat Aloğlu, TÜSİAD'ın yayın organı Görüş Dergisi'nde yayınlanan bir görüşmede şöyle demektedir:

"İşgücünü de mal olarak düşünürseniz, ürün olarak düşünürseniz, bizim burada bol miktarda malımız var. Dolayısıyla daha az maliyetli işgücünü, iyi bir şekilde istihdam ederek rekabet edebiliriz."¹⁸⁸

"Hazırgiyim sektöründe... Türkiye'nin bu konuda belli bazı mukayeseli avantajları da var. Kaabiliyetli bir işgücü olması bu avantajların başında gelmektedir. Bu işgücünün hanımlardan olma şansı yönüyle de aynı zamanda dünya şartları içerisinde de pahalı olmayan bir işgücü ortaya çıkmaktadır... Pahalı olmayan işgücü dediğim zaman şunu kastetmiştim: Bu işgücü, tekstil sektöründeki iş gücüdür. Bugün bir işgücünün maliyeti 8-10 bin dolar civarında dolaşmaktadır... Bu rakamlar Avrupa Topluluğu'nun bazı işgücü maliyetlerine eşdeğer hale gelmiş, bazılarının ise altında kalmıştır. Altında olunan üyeleri emsal aldığımız zaman -ki mesela Almanya diyelim, İtalya diyelim-, bunları kastederek henüz pahalı olmayan dedim. Eğer biz Türk işgücü olarak bütün dezavantajlarımızla birlikte bu gelişmiş ülkelerin işçilik maliyetlerine ulaşırsak, yaşama şansımız hiç yoktur. Portekiz'i biz işgücü maliyeti bakımından yakaladık. İspanya, Yunanistan gibi bazı ülkelere de çok yaklaşmış durumdayız."¹⁸⁹

Bu değerlendirmeler, gümrük birliğine girilmesiyle birlikte Türkiye'de işgücünün daha da ucuzlatılması için yerli sermayenin nasıl bir ölüm-kalım mücadelesine gireceğini göstermektedir. Avrupa Birliği sermayesinin istediği de zaten budur.

Bütün bu değerlendirmelere göre, 1994 yılının ardından, 1995 yılında da sendikasılaştırma, kamuoyunun sendikalı işçiler ve sendikalar aleyhinde koşullandırılması ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi konularında sermayenin ve kitle iletişim araçlarının çok ciddi bir saldırısıyla karşı karşıya kalınacaktır.

Ancak birçok işkolu, düşük ücretlerin getirdiği karşılaştırmalı üstünlüğe karşın, tasfiye olacaktır. Bu da, hemen herkesin üzerinde anlaşıtı bir sonuç olan, işsizlik artışına yol açacaktır.

Avrupa Birliği ile gümrük birliğine girilmesi ile birlikte KİT'lerin açıklarının finansmanı konusunda da ciddi sorunlarla karşılaşılacaktır. KİT'ler özertleştirilmeden KİT'lere verilecek desteğin azaltılması, bu işyerlerinde istihdamın daraltılmasına neden olacaktır. Bu ise, zorunlu emeklilik ve işçi çıkartmalar yoluyla, işsizliğin daha da artırılması gibi bir sonuç doğuracaktır.

Gümrük birliğine girilmesiyle birlikte, siyasi iktidarlar tarafından arpalık olarak kullanılan ve sermayeyi çeşitli biçimlerde desteklemek amacıyla zarar ettirilen KİT'ler de büyük bir darbe yiyecektir. MESS Yönetim Kurulu Başkan Vekili ve Mercedes-Benz Türk A.Ş. Genel Koordinatörü Bedirhan Çelik'in bu konudaki değerlendirmesi şöyledir¹⁹⁰: "Belki radikal konuşuyorum ama KİT'ler çökecek... Gümrük Birliği'ne girdikten sonra subvansiyonla yaşayamazlar, yasak."

¹⁸⁸ Aloğlu, Sedat, "Gümrük Birliği Araç, Tam Üyelik Amaçtır," **Görüş**, Temmuz 1993, s.28.

¹⁸⁹ Aloğlu, Sedat, "AT ile Gümrük Birliği'nden Geri Dönüş Yk," **Tekstil İşveren**, Mart-Nisan, 1993, s.19.

¹⁹⁰ **MESS İşveren**, Ocak 1994, s.3.

Küçük esnaf-sanatkar arasında da hızlı bir mülksüzleşme yaşanacak, işyerini kapatacak birçok sanatkar iş aramak için işgücü piyasasına katılacaktır

Avrupa Birliği sermayedarları, ülkemizdeki ucuz ve daha da ucuzlatılacak işgücünden yararlanabilmek amacıyla, Türkiye'ye yatırımlarını artıracaktır. Fakat bu yatırımlar ancak uzun vadede artabilir. Avrupa sermayesi özellikle imalat sanayiine ve turizme ilgi duyacaktır. Ayrıca, Avrupa sermayedarları için veya ihracata yönelik olacak çalışacak, çok sayıda kaçak işçi istihdam edecek küçük atelyeler teşvik edilecektir.

E. Türkiye'de Sermayenin Tavrı

Türkiye sermayesi, gümrük birliğinin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğe giden yolda zorunlu bir aşama olduğunu ileri sürmektedir. Ancak gümrük birliğine girmenin Avrupa Birliği'ne üyeliği güvence altına alması da sözkonusu değildir.

Avrupa sermayesinin çıkarları açısından, Türkiye'nin gümrük birliğine alınması ve ancak tam üyeliğe kabul edilmemesi en uygun çözümdür. Nitekim, Avrupa sermayesinin genel tavrı da budur. Türkiye bir yeni yeni-sömürge haline getirilmektedir.

Türkiye sermayesinin bazı kesimlerinin bu konudaki görüş ve korkuları şöyle özetlenebilir:

"Girmemenin tehdidi girmenin sakıncalarından çok daha fazla. Bir de şunu düşünmek lazım. Biz 1970 yılından beri sanayi malları ihracatını Avrupa'ya hiç gümrük ödemedik yapıyoruz. Eğer biz 1995'e kadar gümrük birliğini gerçekleştirmezsek, AT bizim ürünlerimizi kısıtlamaya tabi tuttuğu gibi, ürünlerimize gümrük koymaya da yasal hak kazanacaktır. Uygulayacak mı, uygulamayacak mı bilmiyoruz, ama her an uygulama imkanı olacaktır. Eğer gümrük koyacak olursa o zaman bizim Avrupa'ya ihracat yapma şansımız tümüyle ortadan kalkacaktır."¹⁹¹

"Devletimizin 1995'te gümrük birliğinin gerçekleşmesini istemesinde bir diğer önemli neden de şu. 1996 yılında AT üyesi ülkeler bir araya gelerek AT'nin gelecekteki durumu hakkında çok önemli bir toplantı yapacaklar. Özellikle burada AT'nin genişleme politikası konusunda kararlar verilecek. Yani 'EFTA ülkeleri, Doğu Avrupa ülkeleri Macaristan, Kıbrıs, Malta ve Türkiye ile durumlarımız ne olacak' diye AT ülkeleri çok önemli bir çalışmanın içerisine girecekler... Biz gümrük birliğini gerçekleştirmediğimiz takdirde bu sefer AT Ankara Anlaşmasını yok sayabilir."¹⁹²

Gümrük birliği ile birlikte, malların fiyatları eşitlenirken, ücretler, sendikal hak ve özgürlükler, sosyal refah devleti, çalışma koşulları, iş güvencesi, işçi sağlığı ve iş güvenliği, işsizlik sigortası konularındaki ve benzer konulardaki farklılık büyüyerek sürecektir. Bu durum, hem Avrupa Birliği sermayesinin, hem de Türkiye kaynaklı sermayenin çıkarları doğrultusundadır. Demokratikleşme doğrultusunda atılacak bazı adımlar, işçiyi koruyucu mevzuatın çeşitli biçimlerde etkisiz kılınmasıyla dengelenecektir.

Türkiye çok büyük bir olasılıkla Avrupa Birliği'ne tam üyeliğe uzun süre kabul edilmeyecektir. Ancak Avrupa Birliği'nin ucuz işgücü kaynağı olarak Türkiye'ye gereksinimi vardır. Türkiye'deki sermayedarlar ise, Avrupa Birliği ile rekabet edebilmek için ülkemizdeki ücretleri daha da düşürmek, çalışma koşullarını daha da kötüleştirmek niyeti ve çabası içindedir.

Türkiye işçi sınıfının bugünkü gücü ve dünyanın günümüzdeki durumu, Avrupa Birliği'nin dışında alternatif yapılar oluşturmayı olanaklı kılmamaktadır.

Sermaye ve ekonomiler ulusötesi bir nitelik kazanmışken, sendikalarımız, Avrupa işçi sınıfı ile dayanışma içinde, Avrupa'da geçerli olan demokrasiyi ve işgücü satış koşullarını (ücretler ve çalışma koşulları) ülkemizde de geçerli kılacak mücadeleyi ön plana çıkarmalıdır. Bütün malların fiyatları eşitlenirken, işgücünün satış fiyatı ve koşulları da eşitlenmelidir.

Türkiye sermayesinin uluslararası düzeydeki rekabet gücünü artırmak için, üretken olmayan alanlardan ve spekülasyondan elde edilen kazançlar, atıl durumda tutulan servetler ve tarım sektörü etkin bir biçimde vergilendirilmelidir. İşçilerin sırtındaki vergi ve sigorta primi yükü azaltılarak, toplam işgücü maliyeti düşürülmelidir.

¹⁹¹ Alptekin, Atilla, "İhracat Bizim İçin Fantazi Değil, Yaşam Şartıdır," **Tekstil İşveren**, Eylül-Ekim 1993, s.28.

¹⁹² Kanmaz, Metin, "AT Dışı Ülkelere Karşı Daha Korumacı Olacağız," **Tekstil İşveren**, Aralık 1993, s.6.

